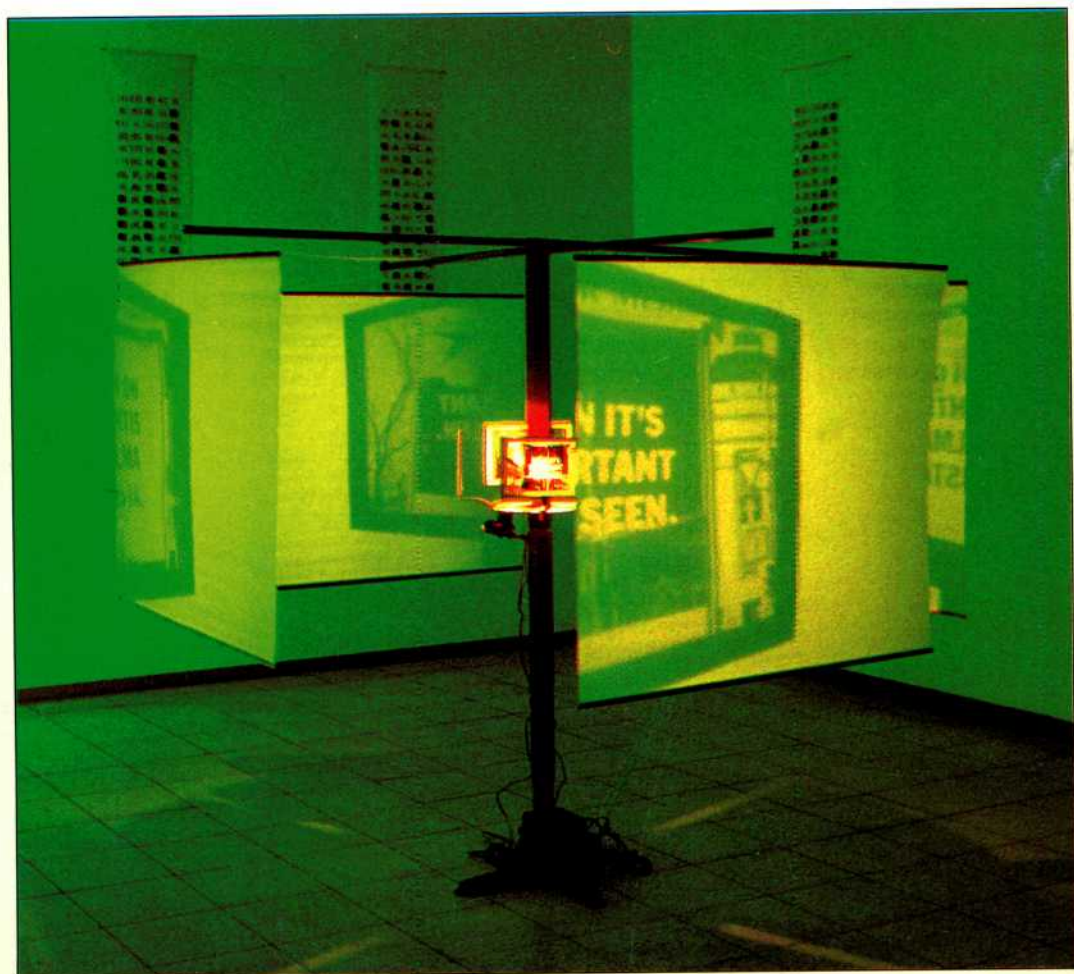

Vikerkaar

11/1994

Catalano "Aknatagune". Pargi, Vahtra, Ehlvesti proosat. Austeri "Leviaatan" II + Varblase *Austere as Auster*. Ebamugav Voltaire. Valgemäe Runneli termopoeetikast ja eestlase varjust. E. Soosaare DIXI halina vastu. Ü. Tedre meenutab. Vaatenurgas: romaan kui elajas (Künstler); mängutoosiks elu (Kronberg); BEIER jpm. Mart Viljuse kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

November 1994. Nr 11

Sisukord

- Gary Catalano *Aknatagune* 1
Eeva Park *Pimedate päev* 3
Eerik Vaher *Loretta* 8
Lauri Pilter *Eliüsiumi tütar* 21
Jüri Ehlvest *Ortopedia* 23
Õlilaik lambi all 26
Richard Auster *Leviaatan* 31
- Peeter Linnap *Mart Viljuse "Perpetuum mobile"* 40
Hannes Varblane *Austere as Auster* 51
Urmas Tõnisson *Ebamugav Voltaire* 62
Mardi Valgemäe *Hando Runneli termopoeetika* 67
- Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole* 70
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 75
- Dixi**
Enn Soosaar *Mis ohustab eesti kultuuri?* 80
- Meie intervjuu**
Vestlus Ülo Tedrega 81
- Vaatenurk**
Peeter Künstler *Romaan kui elajas* 90
Priidu Beier *Kel paremat võimalust pole* 92
Mardi Valgemäe *Eestlane ja tema vari* 93
Janika Kronberg *Mängutoosiks elu* 94

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel: Mart Viljus. Objekt "When".
Üldvaade. 1992.

Tagakaanel: Mart Viljus. "Must subjekt".
SKKE II aastanäitus. 1994.

GARY CATALANO

Aknatagune

Inglise keelest tõlkinud Ain Kaalep

Külmal sügishommikul
mu akna taga jäi seisma üks kogu,
siis kutsus mind ligi ja rääkis:

"Tulin küll ühest kaugest maailmast,
aga kaasa sinule tõin kolm asja:
linnu, lehe ja õilme."

Ja siis oli vaikus, ja mina heitsin pilgu
õilmele, mis oli väga suur
ja veripunane, ja linnule, kes oli peaaegu must.

Tema rääkis veel: "Need kolm on su päralt
ja su südamesoov läheb täide, aga ainult siis,
kui teed nii, nagu ütlen –

paned linnu just siia, südame kohale,
võtad veripunase õilme kätte,
lehte pead aga hoidma hambus.

Kui lind hakkab laulma, tumeneb veripunane
ja väriseb leht... ja maailm saab teiseks."
Seda kõike ta ütles sügishommikul,

mille jahe õhk oli häilimata hõbeda
tuhmi värvi. Nüüd on
see kogu tagasi oma kauges maailmas

ja minu on ta jätnud aknale seisma, nii et
lind on mul tardunud südamesse
ja kätte olen võtnud õilme ja roheline leht

on mul hambus. Kas on sügis
või hoopis kevad? Mina ei tea.
Mu silme ees on õhu

tuhm häilimata hõbe
ja ma ootan linnu laulmist,
lehe värisemist, õilme tumenemist.

Figure at Window. Tekst pärineb Judith Rodriguezi ja Andrew Tayloriga antoloogias *Poems. Selected from the Australian's 20th Anniversary Competition* (London. Sidney. Melbourne 1985). Autor on sündinud 1947. aastal.

EEVA PARK

PIMEDATE PÄEV

"Jälk ilm," mõtles ta üle Võidu väljaku minnes. Ta mantel loperdas tuules ning järsku pühkis üks hõlmasiil üle auto külje, mis pargituna teiste omasuguste keskele oli tihke poriga kaetud. Ta vandus vaikselt, surus lilled kaenla alla, hoidis ühe käega lendukippuvat vihmavarju ning rapsis teisega määrdunud riidet.

Tegelikult ei sadanud enam vihma, vaid hallrasket lörtsi. Linn ei olnud toibunud pikast kottpimedast ööst. Kell oli üksteist hommikupoolikul, kuid valgus immitses läbi pimeduse nii vaevaliselt, et meenutas umbeläinud haavast nõrguvat ollust.

"Armetu sügis, armetu linn, armetu päev," mõtles ta, nähes, et mantlile jääb kaugele nähtav poriplekk. "Just õige päev ta matusteks. Niisugune pidigi see olema. Päikesepaiste teeks kõik veel hullemaks."

Roosid ta kaenla all ulatusid näole nii lähedale, et ta tundis niiske pakkepa-beri haisust hoolimata ka lilledele hõrku, ning sel hetkel ebamaist lõhna. Ta oligi ostnud nad lõhna pärast, selle pärast, et nad tegelikult olid täiesti sobimatud matusteks. Nad olid lõõskavat värvi, ta ostis neid kaheksa ja andis ära kogu raha, mis tal oli, jättes alles vaid kopikad kojusõiduks. Pärja tellimiseks ei olnud tal nagunii enam aega jäänud, ta oli alles eelmise päev teada saanud, et matused ikkagi toimuvad. Kõik olid kindlad olnud, et need ära keelatakse, et surnukeha üldse välja ei antagi. Ta mõtles oma sugulase telefonikõnele mõned päevad tagasi, kui ta kuulis, et onu on surnud.

"Ju nad ajavadki ta auku sealsamas traataia ääres. Oled justkui viimsepäeva pasunani vangi mõistetud... Nad ei andvat kunagi surnukehasid omastele välja, ei tea küll, miks?"

"Zombid vajavad surnukehasid, elavatele õpetuseks ja meelespidamiseks," ütles ta tookord vastuseks, ning kuulis teispoole toru kokkunud vaikust. Nad mõlemad jäid kuulatama, hinge pidades, ühekorraga, kas ei kuuldu telefonitorust pealtkuulamisaparaadi vaevutajutavat lisahäält. Liin kahises nagu tavaliselt, ähvardades iga minut katkeda.

"Lõpu poole," kostis torust summutatud sosinat, "ei jaksand ta enam loendusel püsti seista... Nad lubasid tal taburetikest kaasas kanda. Oh issand, issand, temasugune mees, praegusel ajal," sosistas ta uskmatu sugulane vaevukuuldavalt ja pani toru hüvasti jätmata ära.

Ta oli tookord istunud esiku saapakastile mantlite vahele ning tundnud ahistust, mis sarnanes valule. Ta nägi oma onu vangiderivis porisele õuele rivistuvat, nägi kõikuvat sammu ja taburetti, nägi barakke ja müüri ja vahitorni, kus seisis mees, kes tõmbas suitsu ning oli toetanud püssitoru äärerinnatisele.

Lumelõrts muutis maha sadades väljaku, autod, Kaarli kiriku poole viiva puiestee hallikasvalgeks. Õhk oli valkjaskirju ja märg nagu pesukalts, mida tuul vastu nägu peksab. Lumi sulas kohe, imbus porisse, kuid andis oma muundumishetkel siiski mingit kalbet valgust.

Ta läks kiirustades kiriku poole. Mööda sõites tõstsid autod ja bussid poole meetri kõrgusele pakse sopajugasid. Inimesed käisid sõiduteest nii kaugel kui võimalik.

"Täna külmetan ennast surmkindlalt haigeks," mõtles ta valgusfoori taha seisma jäädes. "Ma tahangi haigeks jääda, lamada voodis, tõmmata teki üle pea, magada, näha higist leemendavat und, olla ära..."

Valgus vahetus roheliseks. Kuna ta kohe sammuma ei hakanud, tõukas teda keegi kärsitu selga, nii et ta vaevu, pikka hüppesammu võttes, jalule jäi. Edasirühkijaid vaadates, nende kannul üle tee minnes püüdis ta ära arvata, kes teda tõukas. Kas too paks, härjaturjaga vene naine või pikk mees, käed taskus, krae kõrvuni tõstetud? Kõik, kes tast möödusid, olid mornide ja vihaste nägudega. Isegi ranitsaga koolipoiss meenutas vana, kõiges kibestunud kääbust.

Kiriku suur ja raske uks oli just nii palju paakil, et ta mahtus sealt, külge ees, sisse astuma. Ta sammud kivisel esikupõrandal kajasid vastu seintelt ja laest, korraks oli tal tunne, et on sügaval maa all.

Kirikus põlesid küünlad, nende ja kõrgel rippuvate lampide valgus hajus nurkades pesitsevasse pimedusse. Akendest ei tulnud valgusele mingit lisa. Vaip, mis jooksis pinkide vahelt altari poole, summutas sammude kõma. Kuigi kirik oli rahvast täis, oli siin sees peaaegu hääletu vaikus. Kirstu ümber, seal, kus oli valgem, seisis sugulased. Ta tundis juba eemalt neist mõned ära. Kirstu ümbritsesid hiiglaslikud küünlad kõrgetes küünlajalgades, üleval altarimaalil seisis Kristus, käed välja sirutatud. Keegi oli talle kunagi rääkinud, et Kõler olevat maalinud sellele Kristusele niisugused silmad, mis vaatavad sulle otsa, ükskõik kus sa siin kirikus ka ei seisaks.

Ta läks ning kiskus minnes rooside ümbert paberit ära. Lillede lõhn muutus tugevamaks, lõõskav värv oli nüüd verekarva. Kohalolijad vaatasid tulija poole, näod olid nii tõsised, et raske oli neilt märgata mingitki äratundmisvirvet. Ta läks aeglaselt kirstu kõrvale, vaatas surnu nägu, seisis seal veidi ja sammus siis onu laste juurde. Ebaselgelt kaastundesõnu pomisedes surus ta neil kõigil kordamööda kätt. Nad noogutasid kõik, silmitsesid teda ühtmoodi pineval ja äraoleval pilgul ja ta nihkus neist eemale.

"Ei tunne üldse äragi, eks?" sosistas lähemale astunud tädi. "Mis nad küll temaga teinud on..."

Ta oli lilled enda kätte unustanud, nüüd ta läks ja asetaski need katafalgile, surnu jalgade lähedale. Pead tõstes vaatas ta sealt pingiridade poole, ja korraks, unustades, kus ta seisab, jäigi ta sinna vaatama. Inimeste keskel siin ja seal seisis mehed, mustad päikesepillidilmade ees. "Tontoon-makuudid," ütles ta sosinal, "pole võimalik, see on võimalik, just nii nad pididki kohale tulema."

Korrage sai ta teadlikuks oma seismisest ja vaatamisest, ning ta pöördus ja astus tagasi tädi kõrvale.

"Hea, et sa ikka tulid," ütles tädi ning tõmbas teda endale lähemale. Näis, et ta tõepoolest vajas kellegi tuge.

"Näed, kui palju inimesi, kirik on päris pakil täis," tädi kummardus veelgi lähemale ja ütles, kuuma hingeõhuga kõrva kõdistades: "Töökohas olevat inimestel siiatulemine karmilt ära keelatud."

"Ta ei anna neile surnunagi asu."

"Nad tegid temast märtri," mõtles ta, kuid ei öelnud midagi. Ta nägi isa tulevat piki kiriku kesklöövi. Isa astus raskelt, näis, nagu nõuaks iga samm talt enese kokkuvõtmist, ja ta hoidis tugevast pikast naisest kinni nagu uppuja. Nagu alati vaatas ta oma isa veidi kahtlevalt, ebamäärase ängistusega. Talle tundus, et isa väriseb ja vappub rohkem, kui ta tegelik tervis seda nõuab, et nagu alati on isa võtnud endale mingi rolli ja seekord on see suure leinaja oma. Mõte oli ebameeldiv, kuid visa. Ta oli peaaegu kindel, et tegelikult võib isa venna surmast kergendust tunda, sest kõik, kõik olid oodanud, et ta tema kaitseks vähemalt üritab midagi teha. Nad olid ju nii sarnased, need kaks, ja nüüd mõtles ta, et oli võimalik, et isa oli oma vennale sisimas maruvihane, needis ta lollust, kangekaelsust, vastuhaku naiivsust ja arvas, et vend tegi ikka ja alati kõike vaid selleks, et kõigist maailma inimestest just temaga tähtsuses võistelda, enam olla, enam saada, ja see saamine ei olnud nende kahe puhul kunagi pelgalt asjad ja võim. Oh ei, nad tahtsid saada mitte ainult riigilt, vaid ka inimestelt triumfikaart ja võidupärga.

Lilled ja pärjad kuhjusid kirstu ümber. Inimesi tuli ja läks tagasi pingiridade vahele. Isa seisis oma vana morni näoga tükk aega surnu kõrval. Ta naine ütles talle midagi, kuid ta ei näinud seda märkavat. Mustades päikesepillides mehed seisis hästi läbimõeldud ähvardusena oma kohtadel, kuid kirik sai pikapeale nii täis, et neist trügiti mööda ja kiiluti lõpuks inimesumma sekka.

Ta vaatas isa ja mõtles sellele, kuidas ta teda umbes pool aastat tagasi vaatamas käis. Isa oli naljakalt heas tujus olnud ning talle naeru kõherdades rääkinud, et sai venna käest kirja.

"Ta kirjutab, et on Galileo Galilei ja mina ei ole muud kui ainult tema vend!" Isa naeris nii, et silmad märjad. Ta naine noogutas:

"Jah, ta tuli mulle majast välja vastu ja hüüdis juba kaugelt – tere, Galileo Galilei vennanaine! Ma ei saanud millestki aru."

Nad naersid mõlemad ja tema tundis, et ta sõnatu vaatamine ei jõua mitte kunagi isani, et nad ei saa mitte kunagi vahetada ka mitte kahte teineteisele arusaadavat sõna. Ära minnes tundis ta end nagu tihti ennegi lausa füüsiliselt halvasti. Tal oli hirm. Ta tundis tülgastust, mõeldes sellele, kes ta siis lõpuks ise on.

Keegi nuuksus kusagil. Onu kõige noorem lapselaps pääses ema kinnihoidvast käest lahti ning jooksis edasi-tagasi suurte küünlajalgade vahel. Kaks keskealist tursket meest tulid kahe vahel pärga kandes. Orel hakkas mängima,

suur pill hingas ülevalt kõrgelt oma häält läbi terve kiriku, summutas inimeste rahutu sosina ja jalgade sahina.

Mehed panid oma pärja teiste hulka, seisatasid onu kõrval ning hakkasid siis sugulastel käsi suruma.

"Me ostsime meie kõigi poolt ühise pärja, panime sinu nime kah sinna," ütles meestest vanem tema kõrvale seisma jäädes. Ta vaatas oma kahte venda, nende pingutatult morne nägusid, mis olid märjad ja tuulest punetavad.

"Selle pagana pärja pärast poleks me peaaegu siia jõudnudki, ootasime seda vähemalt tund aega. Ühel pidid ikka suured tutvused lillepoes sees olema," ütles noorem vend põlglikul sosinal.

Vanem vend vaatas teda, aga ei öelnud midagi, noorem aga jätkas:

"Kus on ikka rahvast kokku tulnud... kes imemehed need päikesepillidega on, pimedad või... no on nali... Vanamees võib teha, mis tahab, aga sihukest vägevast matust ei saa ta endale iialgi kokku. Võin kas või kihla vedada!"

"Saad sa nüüd see üks kord wait olla," kamandas vanem vend.

"Saan. Neetud, see kõik teeb mind nii vihaseks...," ütles noorem ning vaikus siis, märgates teise raevust pilku.

Noor kirikuõpetaja tuli pikkade sammudega ja jäi seisma altari ette. Ta palvetas vaikselt ja pöördus siis, et alustada surnu ärasaatmist. Orel vaikus. Väljast tungis sisse liikluse katkematu kohin. Kirik asetseis nagu saarel, ta oli ümbritsetud teede ja valgusfooride tihedast rõngast.

Lahkunuga jäeti hüvasti surnuaia kabelis ja haua ääres, näis, et need matused ei lõpe mitte iialgi. Päeva hämarvalge aeg oli juba ammu möödunud. Keegi oli jaganud küünlaid ja inimesed seisid, püüdes peopesaga varjata tuleleekide habrast tõmblevat vilkumist. Nad laenasid üksteiselt kustunud küünaltele tuld, vaha tilkus sõrmedele, tuli ei soojendanud, kuid kõrvetas. Siin männimetsa all ei sulanud lumi nii kiiresti kui linnas. Ta kogunes haudadele ja iga jalajalg oli selgelt ja kaugelt nähtav.

Kabelis olid kirstu juurde astunud kaks vene härrasmeest. Keegi sosistas, et nad on Moskvast kohale sõitnud akadeemik B. ja professor N.

Ta otsis pilguga isa ja ei näinud teda enam. Ka ei olnud kellelgi näha silmade ees prille. Nüüd kadusid need, kes siin töökohuseid täitsid, sujuvalt ja harjunult matuseliste sekka.

Haua lähedal toetas ta õla vastu mäнди, ta jalad olid märjad ja külmetasid, kurk tundus kare. Mantel oli nüüd nii rõskelt tume, et hommikust poriplekki enam nähagi ei olnud. Ta peaaegu sulges oma peod küünla ümber ning püüdis leegist mingit soojaillusioonigi saada. Kirst lasti hauda.

Mehed tõstsid märja sõmerja liivaga labidad ning sirutasid neid pakkuvast inimeste poole. Reas mindi, võeti oma peotäied ning visati liiv puhka-rahussõnade saatel hauda. Ka tema läks, kummardus, võttis maast lumesevast hauaäärele kaevatud liiva ning heitis seda rabinal alla. Ta üritas öelda, puhka rahus, kuid ta valusast kurgust ei tulnud mingit häält.

Pärjad ja lillepotid kuhjati kõrgeks kirevaks närbuvaks hunnikuks, küünlad torgati maasse. Nad kustusid peaaegu kohe. Tuul oli vaiksemaks jäänud, kuid

lumesadu tihedamaks. Sugulastele teatati, et ranna lähedal, uues väikeses söögikohas, on kaetud peielaud.

Oli hea pääseda sooja ruumi, võtta ära niiskusest rasked riided ja istuda. Onupoeg ootas, kuni nad kõik olid endale kohad leidnud, tõusis siis püsti ja ütles:

"Kui ma viimast korda isa nägin, käskis ta mul teile midagi edasi öelda." Ta pidas väikese pausi, lasi vaikusel kasvada ja ütles siis:

"Ta tänab kõiki, kes julgesid ta matustele tulla."

"Oh taevas," kostis tädi ägav hääl.

Siis, kui lauas istujad omavahel vaikselt rääkima hakkasid, kummardus ta üle laua oma vendade poole ning ütles:

"Miks ta seda surnuaial ei öelnud? Seal olid ju need, kes kohaletulemisega riskile läksid. Seal olid nuhid. Alati jääb kõik hiljaks, sõnad ja teod..."

"Ah, nii mulla maitse on suus sellest kõigest, jooime parem need pitsid tühjaks, täna on viingi magus ja lahja kui kevadine kasemahl," vastas noorem ta vendadest.

"See on külmetamisest. Täna päevaga võisime me kõik surmatõve külge saada," ütles maalt kohaletulnud vanem sugulane. "Et tema, sihuke kange mees, nii lõpetas... Ikka ei saa ma sellest aru. Jumal tänatud, et ma tema juurde tööle ei läinud, ta veel mõned aastad tagasi kutsus... Nüüd oleks kah kaelapidi vahel."

"Kirikus ringi vaadates oli näha, et me igal juhul kõik kaelapidi vahel oleme," ütles vanem vend.

"Äh, minust pole neil miskit välja pigistada. Välismaale ei tiku, tähtis nina ei ole, põle mul nendega miskit jagamist. Kas see jutt on tõsi, et nad ta maja ära võtsid ja maha müüsid?" küsis sugulane.

"Müüsid," ütles vanem vendadest, surus käe rusikasse ja pigistas hammaste vahelt: "Ei saa sel juudanahal seal pikka pidu olema. Ma lähen ja põletan selle veel maani maha."

"Ta ainult karjub," mõtles ta kurvalt. "Ainult karjub." Ta nägi ümberringi istujate kohkunud ja imetlevat ilmet. Siis tõusis keegi eemal püsti ning pidas väikese järelkõne lahkunule. Sõnad olid, nagu nad ikka olid. "Peaks ka meie poolt midagi ütleva," arutles vanem vend ning müksas nooremat.

"Ütle ise," tõrjus noorem. "Sina oled meist vanim."

"Sa oled suurem jutupaunik, lase aga käia," kamandas vanem harjunult. Noorem meestest süvenes enesesse. Ta sõi, jõi, kuid teda jälgides oli näha, et ta kogu aeg pingsalt mõtles. Viimaks tõusis ta püsti, klaas käes. Jäi vaikseks.

"Võtame nüüd kõik onu terviseks," ütles ta ja vajus kohale tagasi.

"Terviseks?" pomises vanem vend. "Ogar, ega sa sünnipäeval pole."

Ta läks ära siis, kui kõik veel lauas istusid. Ta tahtis järsku välja minna, uuesti tuule ja lõrtsi kätte. Ta jättis tädi ja onulastega hüvasti. Ta vaevalt tundis neid, kõik nad olid tema jaoks varjud lapsepõlvest, pooltõelised, nagu ta isegi neile oli.

Õues sai ta aru, et oli seda kasemahla-taolist viina joonud nii palju, et kuumus kihises ta naha all ja peas. Ta ei läinudki bussipeatusesse, vaid kõndis alla tühja randa. Tallinna tuled vilkusid üle lahesopi. Ta seisis seal, silmad kuumad ja kuivad, just nagu oleks ta selle pika päeva kõrbes ekselnud. Ta hüüdis musta mere ja musta taeva poole:

"Joome nüüd onu terviseks! Elagu Galileo Galilei!"

EERIK VAHER

LORETTA

Tegelikult olen ma seda taevasinist maipäeva juba mõnda aega püüdnud sõnadeks seada – üritasin hulga hullutavalt keerukate mõtisklustega selgusele jõuda, m i s siis ikkagi suutis mu kivikülma kibestumuse murda ja muuta maailma minu silmis niivõrd imepäraseks, nagu ma enne toda päeva iialgi ei lootnud näha... Ent Loretta, väike võluv Loretta raputas kõik need mõttetud targutused oma habrastelt õlgadelt ja tõi mind arusaamisele, et tema lugu saab ja tohibki jutustada nii ja vaid nii, nagu see aset leidis, proovimata üht või teist hetke rõhutada või tõlgendada. Võib-olla ei annagi ma teie elule nüüd uut juhtmõtet voodipeatsisse kleebitava lause kujul, võib-olla... aga ma lihtsalt ei s a a seda lugu teile jutustamata jätta.

Inimesed astusid oma umbsetest tubadest välja, rõdudele ja aedadesse, tardusid poolsuletud silmil paigale ja neelasid sirelilõhna, pehmet valget ja violetset aroomi, mis oli sel sumedal maiõhtul tõusnud oma lummapuuse kõrgpunkti – ei uniste kollaste busside bensiinised turtsatused ega sadade hiliste kulutulede kuum hingus suutnud seda nüüd enam alla matta. Isegi mudilaste varahommikust päikeseloojanguni kajavad kilked vaibusid aegajalt, lapsi võis aimata seisatumas ja õhetavaid nägusid päikese poole tõstmas.

Ent mina istusin toas, põrandal, ja keerasin neile kõigile selja, kogu see rõõmus varasuvine palavik vaid paisutas musta masenduspilve mu ümber.

Olin just kooli lõpetamas ja hullupööra elektrit täis. Tajusin ju isegi, et särisen rohkem, kui sel puhul mõistlik, ent iga katse end kokku võtta ajas tigatedat elektrit mu närvides veel ägedamalt pulbitsema ja väljapääsu otsima – ja nüüd ei suutnud ma meenutada enam ühtki, mitte ühtegi tuttavat, kes polnud viimase kuu jooksul minu ohvriks langenud. Iga minutiga astusid mälu rambivalgusse üha uued näod, et peatuda ja oma solvunud etteheitvad pilgud naeltena mu pähe lüüa. Nende nägude hulka oli ilmunud ka päris võõraid, juhuslike inimeste omi, kelle turjale ma olin jõudnud oma isiklikke depressiooni suruda – kas või ainult peotäiegi, kohtumise hetkelisusest hoolimata.

Oli mul ka mingit õigustust sellisele seniilse invaliid-kindrali-mängule?

Mitte vähimatki. Kõik, mis ma ise olin sellesama õnnetu kuu jooksul teinud – püüdnud teha –

Stopp! hüüdis hääl minus. Halamisest pole kasu.

Tõusin üles ja palusin kordamööda kõigilt pere liikmetelt andeks. Nad olid väga üllatunud... Kogu ülejäänud õhtu püüdsin võimalikult vähe rääkida, liikuda ja teistele jalgu jääda, ja see polnud põrmugi raske. Magama heites tundsin, et olen peaaegu jahtunud, ning ei suutnud äkki hoiduda naeratamast, ikka ja jälle...

Vaikus, tume nukker andestav vaikus lainetas mu ümber, kaua-kaua...

...Ma olin äkki päris väike poiss, kena väike poiss mustade viigipükste, valge triiksärgi ja kikilipsuga. Ma jalutasin kekseldes kuskil linnaservas, rahulikult hallil kõnniteel, süvenenuna kiirese vaiksesse laulukesse, mida ma ümisesin. Oli kas pärastlõuna või hommik. Minu kõrval jooksis luitunud heleroheline plank, mis varjas tuulevaikusest tulvil rohuvälja. Veidralt kollakast taevast hoolimata tundsin imelist kergust ja rõõmu, ning laul ei tahtnud lõppeda...

Plangu vastu oli end surunud üks kurvameelne valge lill. Igatsesin seda korraga nii väga endale – ei tea isegi, miks. Hüüatasin ja kummardusin kähku lille noppima. Ent mu käsi oli järsku takerdunud, krampunud, jäika valgesse käisesse aheldatud, ma ei suutnud seda enam välja sirutada. Turtsatasin solvunult, rebisin vastiku käisenööbi ja virutasin ta kurjalt naerdes selja taha.

Lille murdumise krõks mattus väga, väga madalasse kumedasse üminasse, see immitses justkui miljoneist, miljardeist lämbuvaist kõridest ja valjenes üha. Tõstsin pea ja hakkasin ehmunult nutma – taevas oli nüüd päris haiglaselt kollane... siis juba roostepruun. Pöörasin ümber ja karjusin, karjusin, karjusin aeglaselt allavajuva mustmetalse massi peale –

Ja siis olid vaid rohutirtsud. Ritsikate väga vaikne heleroheline sirin.

"Sa peaksid ikka psühhiaatri juures ära käima," kostis toaukselt ema murelik hääl. Mu silmad olid nüüd pärani lahti, kuid kõik, mis ma nägin, oli karjatus, minu veripunane karjatus koidikuhalli lakke hajumas.

"Ei," kõlas mu nõrk hääl. "Ei. Ma lähen sõidan kuhugi. Kohe praegu."

Hull mõte! Kuid ema ei hakanudki keelama.

"Lama rahulikult," rääkis ta tasa-tasa, akent avades. "Ma vaatan sulle midagi süüa."

Mu sammude kaja tõukas end magavatelt kiviseintelt plaksatades lahti ja libises üle tühjade tänavate minema. Kuidas mu aju pärast kõiki neid viimaste aastate hämukeerukaid mõttemonstrumeid ühtäkki veel niivõrd lihtsa lahenduse suutis leida? Päevaks unustada kõik sinne ja lasta siinseil mind unustada, põgeneda kuhugi, kus ma pole iial varem käinud ja enam eales ei satu ka, väikesesse alevisse, kus keegi mind ei tunne ja mina ei tunne kedagi, täiesti uude, ravivasse keskkonda, maailma, kus valitsevad kõrged lõhnavad puud ja kitsad puhtad tänavad... Hingasin sügavalt-sügavalt sisse, õhk oli jahe ja karge – õhus hõljus mere helesinine hõng ning ma pahvatasin selle naerulaginaga välja tagasi.

Kuni põõsaste vahel varitseva punavalge vaksalihooneni polnud ma hingelistki kohanud, siin sees aga vedeles neid tubli poolsada. Tahavad ka ära sõita, kargas mulle pähe. Hoolimata sellest et on alles koidik, et uus päev pole veel õieti alatagi jõudnud, igatsevad nemad rongi, mis nad siit ära viiks. Oma poolsada hinge.

Kuigi olen elu jooksul päris palju rongiga reisinud, pole ma veidral kombel kunagi kaks korda sama piletimüüjat näinud – justkui sõidaksid nemadki nende rongidega minema... Tänane oli salalik kakuke.

"Üks, palun," kähistasin luuki, mis polnud luku august palju suurem.

"Ku' u?" sosistas kakuke vaevukuuldavalt.

"Ma' ai tea, see on ükspuha," kehtasin õlgu. "Kuhu järgmine läheb?"

Piletimüüja ohkas paljunäinult ja pomises midagi ebamäära. Võib-olla ei pomisenudki ta üldse midagi.

"Siis üks sinna, palun."

Vaevalt kassale selja pööranud, vaatasin kähku tagasi – oli see nüüd aevastus või naeruturtsatus? Luugitagune oli tühi. Kehitasin arusaamatult õlgu ja vajusin ainsasse vabasse ootetooli. Tool kägises solvunult nagu pahur vaarisa, kui end üha paremale ja vasakule keerasin, et ümberkaudseid nägusid vaadelda. Hakkasin uskuma, et olen sattunud mingile müstilisele maskiballile: kõik näod valendasid enneolematult soojast maikuust hoolimata lumivalgelt ja tuimalt, kaldusid kui varre otsas kord ühte, kord teise ilmakaarde. Aeg-ajalt astusid mu silmad tühjalt veiklevaisse soolaukaisse. Ometi polnud see pilt rusutult tumm, nagu arvata võiks: lakkamatult kostis siit-sealt maskikarjast sosinaid ja mõimainaid, allasurutud kilkeid ja kihistamist.

Minu kõrval istuv naismask võlus väikese ovaalse peegli ja jäi sinna arupidavalt vaatama. Siis proovis ta veel midagi võluda, peegel vajus ta õrnas käes viltu ning klaasile ilmus uus mask. No on see vast kiviägu, muigas. Kust sellised välja võetakse? Millest see ka rõõmu tunneb? Kas ta üldse kunagi mõtleb millestki?

Mask muigas ka.

Vaatasin tõtt iseenda peegelpildiga. Ohh... saaks juba minema!

Rong mürises lõppude lõpuks ette ning kahvatute kodanike voor voolas värisevast, krohvikestendavast jaamahoonest välja. Lasin veel hetkeks pilgul üle kõlevalkja ruumi käia ning järgnesin siis neile.

Vagon vibreeris pinevalt, ent mina tajusin vastukaaluks selgelt, et koidikuagne ootusärev võbin libiseb minust tasapisi minema, jättes järele külma rahu. Hetk-hetkelt sai rongi loksumine üheks mingi mu sisemise rütmiga, tolmunud akna taga karussellina keerlevad haljendavad maimaastikud muundusid hägusaks virvenduseks, hägusaks hele-heledaks väreluseks...

Minut? Viis? Kümme? Kui kaua oli rong juba seisnud? Kargasin istmelt üles ja söötsin vagunist välja – ühtäkki oli mulle meenunud, milleks ma siin loksun, ja ühtäkki tundus just see koht olevat see õige, kuigi ma polnud veel ringigi vaadata jõudnud.

Tõepoolest, kus ma nüüd siis olin?

Miski ei sarnanenud siin päriselt varemnähtuga ja oli samas siiski teravalt tuttavlik – värsked õhk, milles veeresid lõhnade klaaskuulid, väikesed igivanad majakesed, mille kollane, sinakas, roheline, valge või roosakas värv oli ajapikku jõudnud helepasteliseks luituda; kõrged, sihvakad, reipalt rohetavad puud varjutamas puhtaid kõnniteid, ja vaikus, karge vaikus, mis pani varahommikuse alevi lummaliselt kumama... Olin ma kõike seda varem näinud? Enneteadlikus lapsepõlves või hoopis mõnes ammus, mälu põhja settinud unenäos? Astusin ruttu ühe teeäärse puu juurde ja silitasin sõrme – otstega krobelist tüve, justkui lootes leida pimedate kirjas sõnumit, mis mu küsimusele vastaks. Ent siis taipasin, et sel polegi mingit tähtsust. Mööda tänavat edasi jalutades naeratasin tahtmatult harvadele vastutulijatele, kes mulle põgusa sõbraliku väkelinnaliku liigse uudishimuta pilgu kinkisid. Kõik see oli nagu unenägu, ei, pigem just nagu ä r k a m i n e...

Seisin korraga keset hallide munakividega sillutatud muinasjutulist linnaväljakut...

...ja ei osanud ühtäkki enam midagi peale hakata.

Tõepoolest – mõistsin ju unistada vaid siia imepaika j õ u d m i s e s t, mõtlemata, mida siin teha!

Jõlgun ehk tunni-poolteise sihitult mööda maalilisi tänavaid – ja e d a s i?

Hoidsin naeratust ikka oma näol, ent aina lähemale hiiliv pettumus muutis selle pelgalt grimassiks, kramplikuks, võltsiks, lõpuks meeleheitlikuks irveks. Järsku tunnetasin oma kriiskavat sobimatust sellesse meisterlikku kunstiteosesse, lasteraamatu imelisse pilti, kuid ma ei tahtnud, ei suutnud ka lihtsalt ühe ropsuga ümber pöörata ja minema, tagasi oma maailma kõndida – ning nii ma siis seisin, nõutuse ja armetuse ausammas, keset väljakut kui mõõdetult.

Aegki näis nõutult seisatavat.

Ja korraga...

Korraga juhtus midagi kummalist.

Korraga tajusin ma üht õrna helesinist liblikat läbi liikumatu hommikusemeda pildi liuglemas – vaid viivuks väreles ta eemal majade vahel, nii ootamatu ja ilus, ning ma jäin hinge kinni pidades igatsema, et ta end uuesti ilmutaks.

Kui ta jälle ja palju lähemal nähtavale tuli, taipasin, et see polegi liblikas, vaid õbluke tüdrukutirts, kes oma lõbuks mööda kodualevi tänavaid ringi lippas. Nüüd lendas ta juba rõõmsa komeedina üle väljaku, päris minu lähedal, pikad heledad juuksed taga lehvimas. Tüdruku pikakäiseline, justkui maitavast väljalõigatud kleit oli üsna vanamoeline, ent muutis teda pigem just lapselikumaks. Ausõna, tõeline väike muinasjutuprintsess!

"Hei!" hüüdsin talle. Tüdruke peatus, kallutas pea viltu ja jäi mind arupidavalt silmitsema. Ma ei suutnud enam pilku tema helelasuursetelt silmadelt lahti rebida – nad särasid seninägematus süütuses ja siiruses, ning ma naeratasin taas ega vaadanud järele õhku haihtuvale meeleheitele.

"Kes sa sihuke oled?" küsis tirts oma piiritus lapselikus uudishimus. "Sa pole ju siit, eks? Ma tunnen siin kõiki..." – "Ei, ma sattusin siia juhuslikult..." Olin kuskilt kuulnud, et mõnede lastega tuleb rääkida nagu suurte inimestega.

"Või mitte juhuslikult, aga..." Ei olnudki ta nii väike ühti, üksteist või nii, aga üheteistaastase jaoks erakordselt puhta ja kaunijoonelise näokesega – printsess, tõepoolest!

"Mu nimi on Berk," taipasin end viimaks esitleda.

"Loretta," vastas tüdruk lühidalt.

"Sul on armas nimi," tõdesin, jälle tahtmatult naeratades.

Tajusin Loretta pilgust, et meeldin talle, ja kohe hakkaski plikake õhinal vatrama, justkui selgitaks hällis lebavale väikevemale ükskordühte.

"Tead, ema ei luba mul tegelt tänaval igasuguste võõrastega rääkida, aga ega mina siis loll ei ole, ma näen kohe ära, kes... aga sina oled natuke minu venna moodi, mul on vanem vend, tema nimi on Roman – sama kihvt nimi kui sinul! Me elame siinsamas lähedal, isa ehitas maja ise, ta on arhitekt, aga ta ise ehitas maja ka, teadsa, tegelt on see täpselt nagu vanaisa maja oli, aga vanaisa oma põles maha ükskord ammu, enne minu sündimist, hirrr..." (alles nüüd tõmbas ta hinge!) "...mus, eks ole? Aga isa ehitas maja uuesti täpipoolelt samasuguse, meil on pilt, ja ema ütleb, et isegi lõhn on sama – igal majal on oma lõhn, eksju, tead küll..." Ta vakatas äkki ja haaras mul käest: "Isver, aina lobisen siin, aga sina oled nii näljase näoga! Tule lähme apteeki, seal on onu Karl ja..."

"Ei, ei ma hommikul sõin," ajasin vastu, kuid Loretta pahvatas naerma: "Praegu ongi hommik ju! Ei, tule, lähme!"

Apteek asus sealsamas – väike punakas maja suurte akendega, mida seestpoolt katsid roosad kardinad. Loretta naeratas mulle julgustavalt, tõmbas kriuksuva ukse valla ja me sattusime madala laega õdusasse ruumi, mille vasakul poolel kerkisid hubases hämaruses nähtamatust põrandast seentena nooblid pruunist puust pingid ja lauakesed. Ruumis hõljus apteegi isevärki hõng, mis kinnitas, et siin mõtleb üks alkeemik ikka veel Tarkade Kivi peale.

"Tere, onu Karl!" hõikas Loretta paremale, leti taga kohvikannu kallal askeldavale lüheldasele kiilaspäisele onklile. "Vaata, mis ma leidsin!"

"Tere, Loretta!" naeris kõnetatu raasu ehmunultki. "Iga päevaga lähed sa järjest kenamaks! Mis sa siis t ä n a leidsid?"

"Tema," ütles tüdruk ja sikutas mind kättpidi pimedast nurgast välja, letiäär-
sesse kuldkollasesse valgusvihku.

"Tere," kähistasin kohmetult.

"Vahi aga!" naeris vanake jälle. "Või peigmehe leidnud teine! Vaata aga plikat!"

Loretta kortsutas sündsalt kulmu. Otsin endale musta ja Loretta koorega kohvi ning mõlemale sooje saiakesi ning kandsin kõik selle tumeroosade kardinade kõrvale lauale, mille taga Loretta juba jalgu kõlmutades istus ja käsipõsakil, uneleva muhelusega aknast välja, ärkavale tänavale vaatas.

"Head isu," soovisin talle. Nüüd aga käitus tüdruk sootuks imelikult: tema kätte oli ei-tea-kust sattunud valgest riidest kotike, millest ilmus omakorda miniatuurne, kulunud välimusega termos. Loretta kallast sinna oma kohvi ning torkas termose kotti tagasi. Sinnasamasse kukutas ta end minu mõistmatust jõllitamisest mitte häirida lastes ka kõik oma saiakesed.

"Pärast näed," pilgutas ta mulle silma.

Vangutasin pead ja hakkasin sööma, et summutada üht küsimust, mis mind juba mõnda aega oli vaevanud. Nii kuiv ja täiskasvanulikult pealetükkiv – aga see painas mind üha enam.

"Miks sa koolis ei ole?" andsin lõpuks alla.

"Aga sina?" löödi pall kähku üle laua tagasi. Hakkasin ehmunult kogeleva:

"Ma – saad aru... ee-noh..."

Loretta turtsatas, lõi käega ja seletas siis pidevalt naeratades:

"Tegelt mulle isegi meeldib koolis käia, aga mõnikord on kihvt mõni vaba päev võtta, eks? Aga õpetajad ei tohi mind tänaval ringi jooksmas näha..." alanes plikakese hääl usalduslikuks, kavalaks sosinaks, et siis jälle endisse heledusse lennata: "Ja mulle meeldib nii väga, kui järgmine päev öeldakse: me tundsume sinust puudust..."

Otsustasin kõik tobedad küsimused kõik ühekorraga ära pärida.

"Sa oled vist klassi parim õpilane?"

Loretta kortsutas kulme. "Muidugi," ütles ta teema kohest lõpetamist nõudval toonil.

"Poisid vist kõik jooksevad su järele, mis?" ei suutnud ma veel jätta. Aga Loretta andis mulle kõik andeks.

"Ahhh..." lõi ta naerdes käega. "Nad on nii lapsikud! Tavaline värk – tirivad juustest ja pritsivad mingite süstaldega ja... ja mina siis kiljugu nagu vähe imelik, et nad mind rahule... kuule, su kohv on ära jahtunud."

Lõpetasin kohvi ühe sõõmuga, me tõusime ja ma viisin nõud letile. "Aitäh," tänasin onu Karli ja... paitasin eneselegi ootamatult Loretta peakest.

"Nagemist!"

"Head nägemist jah, tulge aga jälle," vastas vanamees pead tõstmata. Peaks tõepoolest tulema. Vaatasin lävelt veel korra tagasi ja...

Vanake oli nüüd pea tõstnud.

Tema silmad olid pisarais.

Minu pilku kohates keeras ta kähku pea kõrvale.

Loretta on kõige õnnelikum olevus terves maailmas. Miks peaks tema pärast nutma?

Mitte ei saa aru.

Küllap tal jooksevad silmad niisama vett, vana mees juba ja apteeker pealekauba. Küllap vist.

"Oota, Loretta!"

Tüdrukutirts oli mõttesse vajunud juba kaugele kekselda jõudnud.

"Ma tutvustan sulle nüüd oma sõbrannat," leelutas plikake oma peente kätega vehkides, enne kui ma temani jõudnudki olin.

"Mul on hirmus palju sõbrannasid, aga praegu on nad kõik koolis, aga Anne oli just haige, tema peaks kodus olema," jutustas ta, endal aina see salapärane muhelus näol.

Tee vajus meie jalge eest suursuguse kaarega alla orgu. Hakkasime tasapisi astuma ja äkki sai meie minekust veider pulmapidu – vanad majad võtsid kahele poole spaleeri kui väarikad sugulased ja sirutasid meie peade kohale kastaniõites pärgi, linnuhäälte mahedad flöödid põimused kaugematel tänavatel ristlevate autode erksatesse trompetitesse ja tromboonidesse, luues tasase, alguseta ja lõputa pulmamarsi. Loretta – väikseke polnud küll sugugi mõni kramplikult pidulik pruut – ta keksles jalalt jalale, jooksis kaugele ette ja jälle minu juurde tagasi, surus oma käekese minu pihku ja kiigutas siis meie käsi ette ja taha, ise südamest naerdes...

Kohkusin korraga oma kujutlustest – mis pulmad? Ka Loretta tõmbus endasse – küllap arvas oma äsjast lustimist eale sobimatuks. Pöörasime nüüd kollakasroheline tارا juurde, mille taga kitsukeses, saepuruga ülepuistatud hoovis kükitas üks teine väike tüdruk ning nokitses midagi omaette.

"Tere, Anne!" hõikas Loretta.

Maas mängiv laps tõstis pea. Tal oli tagasihoidliku olemisega ümar nägu, millele lühikeseks lõigatud sirged tumedad juuksed veelgi vagurama tooni andsid. Tüdruk paistis palju noorem kui Loretta – ja ühteagu ka hulga vanem... Ometigi pidid nad olema ühevanused.

"Tere," vastas tüdruk areldi ja tõusis püsti. Miskipärast vaatas ta enda ümber, justkui veendumaks, et kedagi pealt nägemas pole, ja lippas siis meie juurde väravale.

"Kes see on?" sosistas ta pelglikult ja viipas alles peale küsimust minu suunas.

"Kas sa oled juba terve?" küsis Loretta oma peenikesi sõrmi väravalippide vahele surudes hoolitsevalt vastu.

"Köhin natuke veel, aga tegelt olen terve. Kes see onu on?" ei jätnud Anne. Tema silmad vilasid ikka kuidagi ebalevalt – olin ma siis nii sisse-murdja moodi või? Piinlikki hakkas...

"See on mu sõbrapoiss, Berk või midagi sellist," vastas Loretta nagu muuseas. Anne näis rahunevat, ent raputas siis kohe pead: "Minu emme ütleb, et on veel vara poistega niimoodi sõbrustada!"

"Mismoodi?" ei saanud Loretta aru. "Mismoodi niimoodi?"

"Ma ei tea..." kehtas tüdruk teisel pool nõutult õlgu. "Emme ütleb "niimoodi" Mareti kohta."

"Tema vanem õde," kommenteeris Loretta mulle. "Minu ema pole sõbrustamise kohta küll midagi halba öelnud," suurustas ta siis aeglaselt pead võngutades.

Annele see suurustamine vist eriti ei meeldinud. Tema heledad silmavalged koguni värahtasid: talle näis midagi meenuvat. Midagi, mida ta õieti öelda ei tahtnudki – ent juba lipsas areldi ilmunud mõte keelelt välja.

"Aga minu emme ütleb, et sul ei..."

"Anne!"

Üle õue jooksis rohekashallis flanellkitlis haiglasevõitu ilmega naine – kui luitumust mitte tähele panna, siis tegelikult päris kena. Anne seisis ikka meie poole, näol ehmatuskangestus öeldu pärast asendumas tänuga ja kergendusega, mille oli loonud katkestamine. "Tule nüüd tuppa," ütles naine kiirelt, kuid pahameelela, haaras Annel käest ja vedas ta minema, ise selja taha hirmunud pilke heites. Anne pöördus äkki käigu pealt ja lehvitas kohmakalt hüvastijätuks.

"Ma tulen sind jälle vaatama!" hõikas Loretta talle järele.

"Miks ta niimoodi tegi?" küsisin peale pikka vaikust, kui me jälle mäest alla jalutasime. "Miks ta niimoodi vaatas?" Häiritud noot võbeles mu hääles kõigist pingutustest hoolimata.

Loretta tegi, nagu ei kuulekski, ja kallutas oma peakese kuklasse, vaatama, kuidas üks pisike suline olend muretul vidinal läbi pilvede tuiskas. Ma ei oodanudki enam vastust, kui ta äkki käed traagilise aeglusega õhku tõstis, justkui linnule järgneda tahtes, need siis järsult langeda lasi ja ohkas:

"Kui ma isegi teaksin!" Ja naeratas. Kuidagi nukralt. Ent hetke pärast oli ta jälle endine, õnnelik väike tüdruk.

"Kas sa mere ääres oled käinud?" küsis ta mult ootamatu õhinaga. "Kindlasti oled, sul on kohe selline nägu! Me käisime eelmine suvi ja nüüd, sel aastal läheme ka! Seal olid lained ü l e p e a! Ja millise liivalossi mu vend ehitas! Temast saab..."

Äkitselt tüdruk tõsines.

"Ütle ausalt, et ma käitun nagu tita," mossitas ta. "Ma olen üksteist ja kõik arvavad, et ma olen seitse või kaheksa... igatahes mitte vanem kui üheksa. Et ma peaksin t õ s i s t e l e asjadele mõtlema – aga kas need pole siis tõsised?"

"Mina arvasin kohe, et oled üheteistkümnene," kehtasin õlgu.

"Need üheteistaastased, keda mina tean, on nagu kuusteist." Ei uskunud, et see teda lohutaks, ent üllatuseks lõi Loretta näoke taas särama.

Meie ümber oli justkui veelgi uut valgust tulnud. Ma ei taibanud kohe, siis aga avastasin, et majaderivid olid katkenud. Kuid meie kõndisime miskipärast ikka edasi piki peatänavat, mis alevist muulina poolsada meetrit välja ulatus.

Maantee ääres jäi Loretta järsku seisma ja päris ehmunult: "Kuhu sa lähed?!"

"Mina? Ei... kuhugi," vastasin imestunult. "Miks me siis..."

"Tule siia," käskis see habras olevus ja tõstis siis oma kõrspeene, liibuvas käises käe silmade kõrgusele, nii et see sinitaevaga ühte sulas.

"Seal on meil mängude tunnid," tutvustasid õhus seisvad valged graatsilised sõrmed. Lasin pilgul käia üle lopsaka mahlaka rohumaal, mis taltus alles silmapiiril seisva tumeda metsaviiru ees, tõin siis silmad puudereale siinsamas maantee ääres, alustades paremalt kaugeimast ja kui treppi mööda kõndides jõudsin viimaks selle tohutu tammeni meist kahest mõne sammu kaugusel. Tundsin oma pilku lummatult, nõiutult iidset tüve pidi üles liikumas, vägevas-

se, miljoniharulisse latva jõudmas... kumedad viiulid helisesid seal üleval ja panid mu pea undama, keerlema...

Korraga tundus mulle, et tüdrukutirts mu selja taga turtsatas.

Vaatasin uurivalt Loretta, ta oli tõepoolest kuidagi kõhevile läinud. Naasin puu juurde ja...

...hing klammerdus kõigi kümne küünega mu kurku kinni.

Mustendavast õõnest sirutus ebaloomuliku õudse aeglusega välja viirastuslikult kahvatu ja kondine inimkäsi.

Kohe järgnes pimedusest ka nägu, käesarnaselt heletuhkjalt helendav pale. Loretta aga vaatas mind, kes ma nüüd hirmunult tema kätt pigistasin, ja lagistas ohjeldamatult naerda.

"Ikkagi läksin hulluks," vilksas peast läbi nukker mõttevärelus. "Kõigest hoolimata."

"Aii, ma suren!" kõõksus väike Loretta. "Mis sa värised, ise suur poiss!" hurjutas ta siis, ikka veel naerdes. "Kas sa ei näe siis, et see on Jalutaja?"

"Mis jalutaja?" ei saanud ma mitte tuhkagi aru.

"Hulkur, noh! Ta ise ütleb Jalutaja, seepärast ongi Jalutaja. Ta on veidike tšutt-tšutt, aga ta ei tee kellelegi paha!"

Viimane mõtteavaldus kõlas küll täpselt nagu ühe mõrtsukbuldogiomanikust kauge sugulase "ära karda, B e r t, ega ta e n a m ei hammusta", muigasin omaette.

Äkki meenus mulle kodu.

Esimest korda.

Tema lõhnad ja värvid olid silmapilguks ehmatavalt tõelised.

Aga vaid silmapilguks – siis sai too jalutaja end oma hotellist välja, ajas end püsti ja seisis otse minu ette.

See kirevate värvilaikudega ülikond võis kunagi, palju päevi ja öid tagasi, vägagi popp välja näha. Nüüd meenutas komplekt küll pigem kartulikotte, kuhu mõni pime maniakk oli üritanud täies ehtes jõulupuud peale maalida. Ülikonda täitev kuju oli samamoodi kulunud – tuhmsinakad kottis silmaalused olid ainukesed värvilaigud tema pika terava ninaga kuivetus koonutaolises näos, millele habemetüüka ebamäärane vari andis tegelikust veelgi metsikuma ilme.

"Jalutaja," esitles kõrend end veidral kiriseval häälel ja sooritas laitmatu kummarduse – nähtavasti oligi ta palju paremaid päevi näinud.

"Berk," pomisesin vastuseks, sõandamata oma kummardust demonstreerida.

"Tere, väike preili," kummardas Jalutaja nüüd juba Loretta ees.

"Tšau," vastas tüdruk. "Ma tõin sulle hommikusööki ka. Ütle t a l l e aitäh," tõrjus ta karedat koonu kihistades oma virsikapõsese eemale. Kõrend kummardas mulle lugupidavalt, võttis siis Loretalt koti ja volksas välkkiirelt puuõõnde tagasi. "Läki nüüd," sosistas Loretta ja tonksas mu küünarnukki. "Las ta sööb nüüd."

Jalutajale ja tema rohetavale riigile mõttes "nägemiseni" öelnud, hakkasime mööda viluks tõmbunud mäekülge aeglaselt üles ronima.

"Kes ta enne oli?" tundsin huvi, oskamata enam millegi üle imestada. Tugev tuul sasis tüdruku juukseid.

"Kes?" ärkas Loretta oma mõtteist. Temale polnud kohtumine Jalutajaga enam mingi eriline sündmus. "Ah see... Isa ja ema ei taha tegelt, et ma siin käin. Ühel päeval ta lihtsalt oli olemas..." Tüdrukuke vakatas hetkeks. "Ta ise ei räägi sellest kunagi. Ta ei räägi üldse... peaaegu."

Viimane, mõistatuslik sõna ajendas mind oma väikesele kaaslasele uurivat pilku heitma – ja ma nägin, arvasin helesinistes silmades viivuks nägevat mingi vana nukra saladuse välgatust... Kuid sekundi mürdosa jooksul taastus tüdrukukese enesekindel muhelus täielikult.

"Mis kell on?" nihutas ta mu käist. "Pool midagi... P o o l k a k s?" läksid plikakese silmad pärani.

"Ja ongi pool kaks," nentisin rabatult. Oli aeg aga lennanud!

"Mu suur vennas saab just koolist lahti, lähme vaatame, kuidas tal läheb," dikteeris Loretta justkui avastust tehes ning me rühkisime edasi. Tundsin korraks teravat vajadust millegi üle järele mõelda, kuid selleks polnud mahti.

"Ega sa ära ei pea sõitma?" sähvatas Loretta äkkhirmus hele häälele sünge taeva pillatud üksikus päikesekiires. "Ütle, ega ma sind kinni ei pea..."

"Ei, ei, miks sa nii arvad?" olin siiralt üllatunud. Loretta ei vastanud, kehitas vaid kohmetult oma kitsukesti õlgu. Taevas oli vahepeal sumedalt, raskelt tumesiniseks tõmbunud, varjutades alevi tühjenenud tänavaid nukravõitu õhtuhalliks. Kõik autode suminad ja ustepaugatused, nutt ja naer ja koerte haukumine, mis päeva kasvamisega argiseks, märkamatuks õhu koostisosaks sai, olid nüüd järsku viimseni vaikusesse hääbunud – ainsad helid olid meie taldade heledad platsatused hallile asfaldile ja veel kauge, veel pelgalt kõrvades võnkuv kume kõmin.

"Tsst!" sosistas Loretta äkki pinevalt. "Seisa paigal!"

"Mis on?" küsisin nii häiriva valjusega, et kortsutasin ise endale kulmu. Tüdruk oli üleni pingul kui hüppevalmis kassipoeg.

"Ärme edasi lähme," käsutas Loretta. "Tule siia... Seina äärde." Ta tõmbas mind kogu oma napi jõuga kitsukesse hämarasse kõrvaltänavasse.

Puhas, selge vaikus tiksus meie kõrvades, meeleheitlikud pilveräbalad veeresid üle meie peade. Loretta surus mu sõrmed oma pisikesse pihku, tema silmadest peegeldus ärev ootus, see valgus üle kogu uulitsa. Vaikus tiksus...

Klirr! Klirr! kajas äkki kogu alev, klirr! – see oli kui nutune naerupurse, suikunud alev rappus ja võbeles klirinast haaratuna... tillukesed teravad küüned tungisid mu pingul käeselga.

Mõne hetke pärast sööstis nurga tagant tulistvalu meile vastu üks üleni musta riietatud poisinolk – justkui saatan ise kargas ta hämarusest välja, tema selja taga kõmisesid kõuega võidu raevukad sajatused, ent tema seisatas, hingas sügavalt sisse-välja ja saatis vastu ähvardavaid pilverünkaid rahuloleva, võiduka naerulagina.

"Miks sa seda tegid?"

Vaikne etteheitev hääleke lõikas poisi rõõmu kui noaga pooleks. Poiss pööras aeglaselt pead. Just nagu uskumast keeldudes vahtis ta väikest tüdrukut ja ägas viimaks:

"No m i k s s a p e a d m u j ä r e l n u h k i m a ! ? M i s s e e s i n u m u r e o n ?"

"Ma ei taha, et minu vend vangi pandaks," surus kõnetatu lapseliku surm-tõsidusega läbi hammaste.

"M a e i..." korskas poiss, ehmus siis tühjade tänavate õõnsast kajakoorest, rahunes ja jätkas selgitamisest väsinud häälel, pikkade kätega vehkides:

"See oli üks jõe vastik vana känd, kui meie pall tema aknast sisse lendas, lõikus ta selle tükkideks ja viskas siis alla ja ise irvitas, kurat, aga see pall läks meile nii palju maks..."

"See oli juba v i i e s vastik vanamees viimase kuu jooksul," sekkus Loretta sõrmedel arvutades. "Viies vastik vanamees, kelle aknad sa sisse viskasid. Ja iga kord sa n a e r a d. M i k s s a s e l l e s t r õ õ m u t u n n e d , R o m a n ? M i k s ?"

Poiss kohmetus õe erutust nähes. Ta ei paistnud teadvatki, miks. Nüüd hakkas ta selgusele jõudma.

"Ma tahan õiglust, saad aru," seletas ta rutakalt. "Ja seiklusi ka. Elu on nii igav ju? On selles midagi halba, kui ma põnevust igatsen? Tead, kui õhtuti on järvel need pikad säravad tulede peegeldused, siis need... mõnikord meenutavad mulle v a n g l a t r e l l e , s i i n m a o l e n n a g u v a n g i s , s a a d a r u ?" Ta taipas, et läks liiale, ja vakatas. Loretta vangutas minu poole pead ning tema silmi läikimas nähes pääses minu kurgust tahtmatu hääliitus. Alles nüüd märkas Roman mind.

"Ja kes see veel on?" päris ta jahmunult.

"See on Berk," seletas Loretta asjalikult. "Minu sõbrapoiss. T e m a o n v ä g a mõistlik." Ta rõhutas seda "tema" nii väga, lausa kogu kehaga nõksatades, et tundsin vajadust kohe vastu vaielda. Kuid ma ei leidnud sobivaid sõnu.

Ka Roman ei leidnud.

Ta näis korraka väga löödud ja väsinud.

"On alles plika, mis?" naeratas ta kurvalt. "On alles tüdruk... Loretta?"

Tüdrukuke kibrutas otsaesist ega vastanud kohe, nagu tal kombeks, kui ta millegagi rahul polnud. "Mis on?" kõlas viimaks tõrksalt.

"Ma... lähen nüüd k... hüppan sõbra poolt läbi, eks?" Poisi ebamugavustunne näis üha kasvavat.

"Sind tuleks koduaresti panna," ohkas plikake emalikult. "No lippa siis. Aga sa tead küll, mis isa ütleb, kui sa jälle lõunasöögiks hiljaks jääd."

Poisi naeratus oli kuidagi valuline. "Jah... jah..." kohmas ta ja pani kõrvaltänavasse jooksu. Arvasin ikka veel kuulvat: "On alles tüdruk küll... on alles..."

Jalutasime Lorettaga mööda sõiduteed, oskamata juttu alustada.

"Näe, taevas läheb selgeks," rõõmustas Loretta. "Kellele me nüüd külla lähme?"

"Mis maja see on?" pärsin vastu. Möödusime parajasti laiast asfaltteeribast, mille päike oli oma tagasituleku stardipaigaks valinud ja üha jõudu kogudes

libisenud piki seda üüratu rahuliku luitundvalge lossi katuseharjani, pannes ehitise tuhmilt kiiskama.

Loretta ei vastanud jälle. Tüdrukuke oli koguni huuled jonnakalt kokku surunud – ometi polnud ta pahane ega solvunud.

"Lähme õige sinu poole," patsutasin talle naljatoonil õlale. "Sa vaeseke oled sellest ringijooksmisest päris ära väsinud..." Kuid Loretta peatus järsku ja jäi maja äraolevalt silmitsema.

"See on uhke loss küll, eks ole? Sellises võiksime kahekesi elada?" naljatasin jälle ja silitasin tema hele-heledaid juukselaineid. Loretta suunurgad tuksatasid.

Veider – nii naljakas mu jutt ka polnud!

Ja äkki plaksatas vastus mulle pähe – mitte küll omapäi, vaid pilguga, mis tabas ühe kitsa kõrge akna taga isesuguse kuju.

Erksais päikesekiirtes veel eriti veidralt viltuse ja küürus, mõistatuslikult kurvameelse kuju.

Ometigi oli kurbus vaid väline – päikeselaik, mis tema näole langes, lasi aimata mingit seletamatut sügavat rahulolu, ei – l e p p i m i s t.

Mu mälus tuigatasid ema koidikuaegsed sõnad kui nõelatorge.

Vaatasin veel mõnda aega vastumeelsuse- ja hirmusegase võlutusega Haiget Maja, haarasin oma õblukesel kaaslasel käest ja ütlesin kergelt, tema enda sooja maituulena muretut tooni järele aimates:

"Lähme nüüd koju, eks?"

Tüdruk ei liikunud paigast.

Ta nagu ei tundnudki oma kätt tõmmatavat, vaid vaatas tardunult, hüpnootiseritult salakavala silmana kiiskavat lossi.

Siis avanes lossiuks ja nagu aegluubis hakkas meie poole veerema üks memmeke. Tal oli suu lahti, silmad pärani ja käed õieli, ta kandis sinist kleiti ja valget targeldatud põlle, täpipealt nagu vanaaegne teenijanna, ja kuidagi väga maja moodi näis ta: suur ja vagur ja samas isesuguse p a i n e all.

"Lorettakene!" hüüdis memmeke juba kaugelt ja tema mahlakas kume hääleväriin pani linnud pilvedel ärevalt vidistama. "Lorettakene! Ai-ai-ai... Jälle sa läksid hulkuma! Lähme nüüd, meil on sinu toit ja magusroog ka alles, nagu ikka... teised lapsed tundsid sinust puudust... ma tegin sulle voodi ka üles, tahad ju puhata? Oh issa rist, mis ma pean sinuga tegema? Ei pea sind meie lukud-riivid, ei pea... lähme nüüd, lähme..."

"Jah, õde Ulrika," vastas tüdrukuke kuulekalt ja tema hääles kumises sama-sugune veider vagurus. Nüüd oli ta väga väsinud. "Ainult... lase, ma jätan oma sõbraga hüvasti."

Ta tippis tagasi minu juurde. Asfalt näis ta jalge all keerlevat ja lainetavat... äkkmõistmine jahmatas mind keeletuks ja vajutas mind enda alla.

"No tšau siis," sõnas Loretta kerge ohke ja naeratusega, ning tema taevasilmad helklesid. Ta tõusis kikivarvule – ja lõi mulle nuuksatades käed ümber kaela.

Ma ei tea, kaua me seal seisime. Soovisin, et see kestaks igavesti, ent lõpp lähenes iga sekundiga, iga põksatusega lisas Loretta väike minu omasse ahastust – miks, miks, miks...

Ent kui Loretta end minu küljest lahti lasi, oli ta täiesti rahunenud. Ta vaatas mulle veel kord selginenud pilgul otse silma ja silkas siis niitpeente sääрте välkudes õde Ulrika käte vahele. Nad hakkasid tasapisi, kuid kindlalt eemalduma.

"Loretta!!!" karjatasin kogu hingest.

Ja ma nägin meid lahutavast vahemaast hoolimata, et ta pöördus trepil ümber ja lehvitas. Tema näol oli jälle seesama salapärane muhelus. Siis tõmbas ta käe õde Ulrika peost vabaks ja kepsles trepist üles.

Tundsin korraga ängi lahtumas. Korraga paigutus kõik oma kohale.

Heitsin pea kuklasse ja pahvatasin südamest naerma – rahunenult, kergendunult, vabanenult.

Taevas säras taas endises sinas, Loretta silmade kirkas eredas sinas.

LAURI PILTER

ELÜÜSIUMI TÜTAR

Dante:

Nüüd, kulla vend, su juhatan Valhalla,
kus neitseid kuuled ning kus, keha jääs,
must valdjas troll eks inimesi talla,
ühtvalu turma aga lõõtsub ääs,
ent tolle sortsi jalgu eal ei surda,
sest väärdumatus ongi väljapääs.
Ning kolme, kelle ainus soov on murda,
näed lesivat seal isanda ees hunti,
ta piitsahoobest kosunud ja turda.
Kui tervitavad sõdalaste punti
lärm, naer ja hõiked vähemate kolle,
võid olla kindel, et sind ära tunti
ning õige pea võid oodata, et tolle,
kes juhib end ühtlugu tapvat hordi,
liisk määrab, kas su pärib põrgukolle,
kus viibida taht oled palju kordi,
sest veelgi julmem tundub sulle Maame,
või siiski naased surelikku Nordi
ning leida Marit üritad kesk saame
või nagu Sigurd purjetad Islandi
– ehk tukub geisriorus, kirstus kaame,
nii nagu laudsile su kaisust pandi,
kui hääbus tunne, misjõul põu kord paisus,
ja sihitult sa heitsid püha andi.
Ent tasa: juba tervitab sind naisus
valküüride.

Gabriel Sagorski:

Veevalaja-ea alul elas Tartus
Jussuf, noor kirjamees Aserbaidžaanist.
Maakeele isesus ta mõjul vartus,
teetähiseks end aimas see Turaanist.
Imb elas, nimed Agnes ja Maria,
kes võlut oli tast kui saavast haanist,
kuid keda Jussuf ihkas üleliia,

peig tahtes olla, ei vaid ustav veli.
Nii peruteluväe tõi sala siia
ja sõjaleeri ennast kujuteli,
kus peninuki-, sordihulgist sugus
õõv, mille juhiks valis Gabrieli,
Maria kaitsja, kulleri, kes lugus
on samavõrd kui Jeesus ja Muhammed,
kui nemad, koolematu Tautsi pugus.
Muld vappus, raksatlesid hiidetammed,
kui soepoeg laane taga tormi ulgus
ja sangarlapsi tervitasid ammed.
Nii unerahvasse äkksüstus julgus,
taas lõkkele lõi uudsel ilmel Hellas
veel jõudsamalt, sest vana ringe sulgus,
töö olles seiskund aarjalaste kellas.

Ivo Schenkenberg:

On õhus tunda õilsa hundi hõngu;
juut rõõmustagu: Taavetile Saul
jääb alla, sest et hoorusse ja kõngu,
oo Võitu, vaibus sinu nooruslaul.
Vaid neid, kes kaitstes oma, surmaohu
toel oma loovad, ülendan ma aul.
Kants, mille slaavi sapp lõi soome sohu,
saab Hitleri auks nime Adolfsburg
ning solvatuile tagatiseks lohu,
et kogu ilm ei ole armuturg,
ta kaevaim silmija ta eest ei maksa
münthaaval, vaid kui algne demiurg
end maalib seika maotumagi vaksa.
Liig kaua oli eestlus ainult sosin:
nüüd, mil taas peatselt itta tungib Saksa,
maarahva üsaorjusest viib Mosin,
argpükste vastu vappel tõstes piiki.
Siitpeale, Mari Allik, sind ma kosin,
ei enam lauldes seiskund veega tiiki.
Achilleust sus aiman, Asso Kommer!
teotahet, mis viib Eesti Kuningriiki:
saab Vadja meile, sakslastele Pommer!

Kaupo:

Mul aeg on jälle pöörata Üksküllä;
su, Lembit, murdes, kergitanud Maast
raidkuju olen inglina ma ülla.
Kaks tuhat aastat anglorooma saast
on oma valitusse uskund liiga;
me esi nüüd on Liivi Riigi taast:
Euraasia pealinn tuleb viia Riiga.

JÜRI EHLVEST

ORTOPEDIA

Siin Espoos pole prügikaste nagu Tapal.

Ma ei tea, kuhu prügi panna, ja ma ei julge enam kellegi käest küsida ka. Kardan jätta muljet, et ma pole juba kaks nädalat prügi välja viinud, või jätta veelgi imelikumat muljet – et olen selle prügi sokutanud ei tea kuhu.

Ja neil oleks isegi nagu mõlemat pidi omis kahtlusis õiguski: prügi olen välja viinud ainult ühe korra ja sokutasin selle siis ei tea kuhu.

Täna leidsin enda meelest prügikasti. Neid oli isegi kaks tükki ühel tänavanurgal. Üks oli sinise, teine valge augukaelaga. Need olid hästi jämeda pudeli kujulised pütid. Väikest kasvu inimese kõrgused peaaegu. Jooksin lootusärevalt kohe ligi. Ühele oli kirjutatud: värillinen lasi, teisele: väritön lasi.

Pudelid hoopis. Kui ma pärast valmistusin ooperisse minema, siis mõtlesin, et hommikul peaks kontrollima, äkki jäetakse prügi siin sellesama sinise kilekotiga, mis prügiämbri sisse käib, ukse taha. Ja kojamees koristab selle ära?

Teel möödusin uuesti neist lasitünnidest, et veenduda: mingeid muid urne, kuhu prügi saaks panna, siin Espoos pole, ega see ei ole Tapa.

Siis nüüd oli seal üks mees ametis. Tal oli sandikäru, selle raamil oli number: 370395. Huvitav number. Nii palju jalutuid? Jätkusõjas vist sai umbes nii palju soomlasi pihta jah, venelasi sai nii palju surmaga. Aga positsioonide liitmisel annab see 27, mis omakorda taandub üheksaks. See on relatsioonis Kuuga, sefiraa Jesodi, seikluste ja filosoofiliste mõtetega – numeroloogiliselt. Käru ise oli pudeleid täis, mees oli aga jalad alla saanud, ta õngitses.

Riistapuu tootja nime lugesin ka välja: see oli ORTOPEDIA. On see Soome firma? Ma ei saa aru, ortopedia on ju nii rahvusvaheline sõna, see võib rootsi keeles ka olla?

Rohkem ma ei saanud uurida, vanamees tõmbas oma roobi värviliste pudelite tünnist välja ja tuli uurima, mida ma uurin. Lasin jalga. Ei võinud

hilineda ooperisse. Mõtlesin, et võiks vanamehele sokutada tünni pudeli kirjaga. Nii väga tahtsin talle korraga mingit teadet saata. Mis teadet?

Sandikäruga mehi ooperis ei olnud. Kuulasin kammerorkestri esituses oma lemmiksümfooniati: Beethoveni neljandat.

Pean tihti ooperis käima, sest plaadimängijat mul ei ole. Tapal polnud ooperitki. Kui Beethoveni neljandale midagi ette heita, siis on see liigne arbuusisuhkur. Kui kolm-neli ooperit kokku hoida, saab siin osta moodsaima digitaalplaadimängija, kuid asi pole ju rahas. Ma lihtsalt eelistan analoogi. Beethoveni muusika ei ole kirjutatud mängimiseks uberikus. Rootslased paistavad siin olevat intelligentsemad. Kui Rootsisis ja ka soomlastega võrreldes. Vaatasin eile rongis neid purjus soomlasi, kes tulid olümpiastaadionilt, kus nad olid täis joodetud – soomlased ei kannata alkoholi. Diasporaa mõjub ikka vaimselt väga viljastavalt – kaks rootsi neidu. Kained. Ja virged. Üks soome tüdruk oli ka vast muidu päris kaine, kuid kukkus kohe akna alla magama, magas oma peatuse sisse. Ja nüüd siin baaris on jälle paar rootslannat minu vastaslauas istumas. Nad tunneb siin kohe ära, nad räägivad teistsugust keelt, rootsi keelt. Rootsisis nad ei tundu eriti kenad, rootslased, ma mõtlen. Rootsisis – nii räägitakse – pidid väga andekad soomlased olema. Aga eile rongis, kui see sissemaganud soome tüdruk oli ärgates kogu maailma vittu saatnud ja esimese rootsi tüdruku kannul maha kobis, siis jäi see teine rootsi tüdruk ju purjus soome noorukeist ummistunud rongi päris üksi. Ta hakkas muidugi kohe raamatut lugema ja peagi tuligi tal vastata küsimustele, et miks tema loeb ja et mida ta loeb? Ta naeratas ja püüdis vastata võimalikult soravas soome keeles. Vastust nõudnud soome poiss, ilmselt muidu tore jõmm, aga ta oli olümpiastaadionil täis joodetud, nõudis nüüd aru, et miks neid loeb rootsikeelset!?

Rootslane selgitas siivselt ja endiselt püüdlikult naeratades – ilmset põlgust märkasin selles ainult mina (mina olin ju ainus kaine inimene selles vagunis peale tüdruku enda; ma ju siin ei joo – ega ma Tapal pole! Siin ma olen üksi soomlaste seas, siin pean ma ju neist kuidagigi üle olema, siin ma käin ülepäeviti ooperis) –, tüdruk seletas niisiis naeratades, et see on tõlge, sellest rootslaste raamatukogusast, kust tema laenutab, on originaali lihtsalt võimatu kätte saada – see on kogu aeg väljas!

"Mis raamat see on?" ümises Pekka.

"Väino Linna "Siin Põhjatähe all"."

"Kes see Linna on?"

"Soome kirjanik."

"No on ta ka miska hea kirjanik või?"

"On, on!"

"No mis ta siis kirjutab?"

"No mis, kuidas seda kohe üteldagi, ikka elust, oma aja elust ja perekonnast ja..."

"Tühjast-tühjast nii paks raamat!"

"Oi, ega see pole veel kõik. Kaks sama paksu köidet on veel."

Pekka ahastas: "Sa ei jõua seda iialgi läbi lugeda!"

"Eks ma proovi," vastas rootslanna, "üks päev viiskümmend lehekülge ja teine päev viiskümmend ja lõpuks saan vist läbi ka. Kui saan originaali, siis loen muidugi soome keeles üle."

Sellest ei taibanud Pekka enam mõhkugi. Ta tõusis ja taarus välja ja pärast hetkelist hirmuläike välgatust üle rootsi tüdruku näo oli igasugune naeratus seal kadunud. Ta istus sirgelt ja. Ja nüüd siin baaris on jälle kaks rootsi tüdrukut. Istuvad vaikselt ja loevad tihedas kirjas lehti. Diasporaa mõjub vaimselt ikka väga virgutavalt. Ükspäev mõtlesin isegi, et ega juudid polnudki milleski süüdi, nad olid lihtsalt vähemus. Sajandi alguses ületas juut varanduslikult keskmist saksa protestanti viis ja katoliiklast kümme korda.

Ega see Helsingi uus ooperimaja tegelikult nii teokarbisärav ei olegi, kui alguses paistab – tulede kustudes kaob sädelus niklilt, oranžid orvad vajuvad hämarusse ja sirkliga tõmmatud röödud meenutavad prill-lauda. Seepärast ei olegi vaja etenduse või kontserdi ajal saali uurida, vaid vaadata tuleb ikka lavale.

Orkester mängis muidugi hästi, analoog on ikka tõesti parem. Vaimustusin seitse korda, mul oli väga hea koht ka.

Nüüd istun siin baaris ja tahan endiselt jätta roobiga mehele mingi teate. Ma panen selle värvilise pudeli sisse, siis ta ei märka minu kirja kohe, muidu hakkab veel kahtlustama ega tõmbagi pudelit välja.

Ja siis lasen pudeli ettevaatlikult urni.

Mis ma talle siis kirjutan?

Kas kirjutan, et Mannerheim oli suur mees, et Helsingi on moodsa arhitektuuriga linn, kirjutan, et Tapal on mõne inimese elu veel viletsam?

(Ma ei tea. Püüan piiluda rootslanna lehte. See on soomekeelne: homme korraldatakse sõjainvaliididele ilutulestik ja president peab kõne. Ei tea, kas temagi ütleb, et oleme liiga väike rahvas, võitlemaks lõpuni – kas ta tsiteerib Mannerheimi kirja Hitlerile? Vaevalt, sellised ideed pole praegu moes.)

Homme on niisiis tulestik. Ülehomme lähen vaatama Wagnerit. Ta on selline hea ülev, on selline lõpuni võitleva rahva muusika, ja siis tulen siia baari, uurin, kas rootslased on ikka veel nii intelligentsed, ja vast kirjutan sellele roobiga mehele ka kirja valmis – tsiteeriks talle Mannerheimi, muidugi kui rootslased teda jäägitult pole välja laenanud.

ÕLILAIK LAMBI ALL

Esimesed asjad, mida ma õhtul Helsingisse jõudes märkasin, olid need vördjad ja muidu närbinud inimesed, kes olid riputatud peaaegu iga posti otsa sadamast Sophokleseni.

Sophokles oli heas tujus nagu ikka, ta andis mulle selle aadressi, kus sain Toshita saabumist oodata. Ta juhatas ka, kuidas sinna rongiga sõita. Just enne minemahakkamist jõudsin veel küsida, et miks teil siin nii palju neid sante on posti otsa tõmmatud.

See oli hea küsimus, sest Sophoklesele meenus nüüd veel üks võimalus. Ta oli mind kuni pidanud ligi kaks tundi, kuigi oli juba hilisöö ja ma võisin vabalt hilineda viimasele rongile, vaid selleks et seletada, kuidas on võimalik Helsingis vähegi odavamalt läbi saada. Nendele säästuplaanidele lisandus nüüd veel ka see santide oma.

Kohalik Sotsiaalhoolekande Sihtasutus oli alustanud kampaaniat deviisi all: Ära anna nälgijale kala, vaid õng! Lõpuks ei suutvat ju nemad ükski – ilma igasuguse ühiskondliku toetuseta – hoolitseda kõikide kodutute, vaimuhaigete, paranoikude ja kunstnike eest. Liiatigi veel, kui need kategooriad vigaseid moodustasid vaid osa kõikidest neist ühe- või kahejalututest, käetutest, näpututest, kurtidest, pimedatest, tummadest, impotentidest, keeletutest ja muudest, kelle eest Sotsiaalhoolekande Sihtasutus pidi hoolitsema. Sestap oligi Sihtasutus ostnud kokku praktiliselt kogu Helsingi reklaamipinna. Iga posti otsas lehvib võimas plakat alaarenenud inimese kujutisega, mille all kiri: mida oled sina isiklikult teinud olukorra parandamiseks!

"Niisiis, vaata," seletas Sophokles. "Kui rong ette sõidab, seal on kindlasti ka üks valgustamata vagun. Mine sinna vagunisse!"

"Miks?"

"Haa," ütles Sophokles. "Raudteekompanii on teinud selle vaguni spetsiaalselt odavama valgustuse pealt kokkuhoitava energia arvel. See on nende panus. Nad on teinud seda pimedate olukorra kergendamiseks, pimedatel ei ole ju nagunii vaja midagi näha."

"Aga mina pole pime."

"Selles nipp ongi," rõõmustas Sophokles, "selles vagunis ei paista see lihtsalt välja, ole kaval!"

Sophokles oli veendunud, et Helsingi on maailma kõige kallim linn. Ta oli välja töötanud terve ellujäämisõpetuse. Olin sellest nüüd isegi kõrvuni täis, kuid esimene asi, mida mul realselt proovida tuli, oli ikkagi see spetsiaalne vagun. Leidsin selle pimedate akende järgi kohe üles. Nii kui sisse sain aga, täitusid mu pahad kartused.

Mõnel inimesel on lihtsalt selline omadus – nad, kes halva südametunnistuse surve või muudel asjaoludel, on kogu aeg sunnitud välja mõtlema igasuguseid kavalusi, kuidas inimesel oleks parem elada, kuidas ta saaks rohkem säästa, ilma piletiga sõites näiteks, või kuidas ta saaks kerge vaevaga varastada jalgratast või kuidas saaks mõne lihtsa nipiga võita loteriil. Sellised taibukad

jagavad oma elutarkust rõõmuga. Kahtlust äratab muidugi juba see, millise lahkusega nad oma nipid paljastavad (eriti mis puutub sellesse loteriil võitmis- se). Põhjus on muidugi lihtne – nad pole ise kordagi püüdnudki sellisel teel säästa. Pigem on nad kibestunud, et neid kogu aeg nõõritakse, sestap püüavad nad ikka mõnd endisest nõukogude sfäärist tulnut õnge võtta. Nad seletavad sellisele rohelisele ära kõik kätemaksuplaanid, mida nad on haudunud elekt- rikompanii, raudtee, telekomi ja eelkõige muidugi kasiinode omanike vastu.

Sophoklesele poleks ma midagi taolist osanud panustada, kuid nüüd pidin siiski nentima, et ju sai temagi sel õhtul uinuda vaid mõtte juures, et oli saanud ühe vale-pimeda alandatud hindadega vagunisse sokutada.

Vagun oli seestpoolt nimelt eredalt valgustatud.

Minu suurimad vaimustused moodballetis olid esialgu Jorma Uotinen ja Fiona Wright. Ma ei oska isegi öelda, kumb on parem. Ja ega ma polnudki hindamise peal väljas, olin eelkõige just nende autorite mõjul mood-balletti lihtsalt armunud. Veel nädal aega tagasi uskusin veel, et need suurused jäävad mulle eredamateks elamusteks pikaks ajaks. Ja nüüd oli Toshita Hikahamo Helsingis! Mõnes mõttes meeldis Wright mulle rohkem kui Uotinen, ta tatistas ka lava peal. Ja kahe tantsunumbri vahel tegi suitsu. Uotinen siiski lihtsalt hingeldas sel ajal. Kuid nad alustasid mõlemad umbes samamoodi.

Uotinen tuli oma hiilgetükis lavale nagu transporditööline. Teatris nimeta- takse selliseid vist küll lavameesteks. Niisiis oli tal selline töösse kiindunud lavamehe ürp üll. Kõigepealt lohistas ta saali nurka ühe suure punase mati. See paistis olevat üsna raske ja muuseas ümmarguse kujuga. Nüüd vedas ta ühe- või kahekaupa kohale toolid. Tavalised valged plastmassist toolid, sellised nagu neid tänavakohvikutes ikka võib kohata. Ta ajas igasugust juttu ka. Need olid anekdoodid. Ta paistiski oma ülesandest nii aru saavat, et seni kuni saab trupile lavakujunduse valmis, teeb rahvale natuke nalja ka. Toole oli üsna palju, vast kakskümmend, need asetused lavale hajusalt, kuid mingi keeruline tants pidi tulema, sest lavamees uuris hoolega, et iga tool saaks ainuõigesse kohta. Toolide järgi pidi tulema palju tantsijaid. See oli ballett Giuseppe Verdi muusikale, kuskil polnud kirjas, et see on Uotineni soolo.

Wright oma seni õnnestunumais tükis alustas samuti, kuid tema piirdus vaid kahe klaasiga. Ühes oli punane, teises kollane vedelik.

Ta aetas neid juba lava pörandalegi, nende suhkruhunnikute kõrvale nii kobavalt, rohkem ta midagi lavale ei toonudki. Seal oli siis nüüd kaks klaasi kumbki oma suhkruhunniku kõrval, kollase klaasi juures olid veel sidrunid, taustal oli ekraan, mida valgustati kilettekstidega esimese rea projektorist. Ise istus ta nüüd toolile ekraanist vasakul (publiku poolt vaadates). Ta nägi ikka üsna õnnetu välja. Ebalevalt keeras ta statiivil seisva mikrofoni enda poole ja lausus siis mõned kartlikud sõnad.

Ta kandis kõvakübarat, mille alt paistis siiski, et naise pea oli põetud; jalas tumedad alt kitsenevad püksid, mis katsid veidi musti tugevalt kinninööritud saapaid; ja siis oli tal seljas muidugi samas stiilis kuubki.

Ta ütles umbes midagi sellist: "Usaldage mind, usaldage mind palun, ma olen seda varem ka teinud, mitte küll siin saalis, aga mõnedes teistes, mis olid üsna sarnased sellega siin, usaldage mind palun, ma olen seda tõesti varemgi teinud!"

Etenduse algus oli ju niigi viibinud ei tea kui kaua, ja millised kurjad ohked olid kostnud ukse taga seisva publiku seast juba siiski, kui üks asjamees oli piiludes teatanud, et etenduse algus päätub veelgi viis minutit.

Nüüd oli see siis lõpuks algamas. See kobalev tüdruk, kes klaasid oli lavale toonud, ei olnudki niisiis oma viimaseid ülesandeid täitev lavatööliline. See plika mõtles ise tantsima ka hakata või, oma saabastes? Ja veel milline jutt!

Ja ta lõpetas oma sissejuhatause veel eriti hästi: "Aga mis siin ka ei juhtuks, palun ärge unustage, et ma armastan teid kõiki!"

See kõlas juba nii, nagu oleks ta nutma puhkemas. Etenduse ebaõnnestumises ei saanud olla kahtlust.

Uotinen, nagu ma teda mäletan, oli küll mõneti energilisem. Oma segaseks läinud lavatöölise rolli mängis ta päris hästi välja. Nimelt sattus ta oma jutust lõpuks nii vaimustusse, et istus ise ühele toolile maha ja vatras pikalt edasi, nüüd juba üldse teatrist ja elust ja tantsust ja. Ta nägi välja – täpselt! – nagu solvunud teatrihull, kelle andetus on igaveseks naelutanud töötama suletud eesriiete taha, kes nüüd aga, kuna moodballetis üleliigset rafineeritust oluliseks ei peeta ja eesriideid dekoratsioonide vahetusegi ajal ette ei veeta, on oma kavalalt seatud jutuga ootamatult saaliga kontakti sattunud ega kavatsegi enam nii lihtsalt lahkuda, vaid, mis siin salata, ta tahaks nagu isegi mingit tantsu ka lüüa. Ja seda ta siis otsustavalt tegigi. See nägi – täpselt! – nii välja, nagu oleks ta sellist plaani haudunud vähemalt kakskümmend aastat, teha mingit tõesti enneolematult moodsat tantsu. Ta kargas püsti, lasi püksid alla ja istus siis tagasi sellise liigutusega, nagu oleks toolil ovaalne avaus sees. Ja siis mögises ta veel midagi edasigi rääkida, ise silmanähtava vaevaga irvitust tagasi hoides.

Fiona küll sellise olemisega ei olnud, nagu hakkaks talle kohe häda peale tulema. Ta lihtsalt tõusis püsti, astus sammu edasi ja kukkus pikali. Põrandal pikali maas tantsis ta jalgadega, käed olid kõverad ja paindumatud. Niiviisi siputades nihkus ta jõnkshaaval, kuni sattus munade peale, ja kui ta edasi siputas, läksid munad katki ja tegid veel ka krigisevat häält. Ekraanil olid sel ajal ikka tekstikohad Matteuse evangeeliumist.

Uotinen võttis muidugi tunked lõpuks hoopis seljast ära. Ja siis hakkas muusika mängima, see va Verdi oma ikka, ja tema hakkas selle punase mantliga tantsima. See selgus olema kahekordne ja auguga keskel, nii et ta mahtus nii selle sisse ära, kuid sai ka sellest läbi ronida.

Kui munad juba päris katki olid ega enam mingit häält ei teinud, tantsis Wright edasi kätega. Need tegid tal igasuguseid liigutusi ja tundsid kohati huvi ka tantsijanna keha vastu. Siis jäi muusika wait. Inimene tõusis püsti, võttis taskust tumedad prillid, pani need ette, siis võttis teisest taskust sigaretid, võttis suitsu, pani ette, pani põlema. Istus toolile ja tõmbas. Kui ta suitsu tehtud sai, luges ta veidi Vincenti. Ta luges mikrofoni, nii et publik sai ka teada, mida ta

loeb. Selle kohani oli Wright läbinud niisiis tantsutsükliid: kangelane, prohvet, patune, meri, merihobune, teine Joonas, munad, uus müüt. Veel enne kui ta selle uue müüdi loetud sai, kadusid ekraanilt kirjakohtad Matteuse evangeeliumist. Edasi tulid tsükliid: laps, ingel, puudutus, langemine, alastus ja janusuhkur. Inglise kohal hakkas mängima Ave Maria. Baleriin ise asus sel puhul uuesti suitsetama. Kuid nüüd ta seisis valgusvihus vastu seinale, seljaga vaatajate poole, ja andis suust puhutava suitsu varjuga, mis mööda seinale hiigelsuurena üles hõljus, ja suitsu hoidva käe erilise asendiga (see oli niivõrd originaalne!) oma tegevusele tantsu ilmingu. See oli esimene esteetiline suitsetamine, mida olen näinud. Alastusena alapealkirjastatud osas võttis ta muidugi riidest lahti.

Uotinen võttis särki seljast ära ja tõmbas punase mati endale nagu mingiks seelikuks külge. Ta nägi selles äärmiselt naeruväärne välja, sest nii ta kostüüm kui ka kogu see asi, muusika muidugi, tuli nüüd ometigi tuttav ette, hakkas ju meenutama miskitki mustlastantsu. Aga see seltsimees seal katmata ülakeha ja kohutava seelikuga polnud ju kellegi mustlastüdruk. Siis sirutas tantsija vasaku käe (enda vasaku käe, mitte publiku poolt vaadatava) sirgelt üles ja riputas esimese valge tooli sellest korjut pidi läbi.

Paljana läks Wright otse ekraani alla, millel nüüd olid jälle kirjakohtad Matteuse evangeeliumist.

Kui ma oleksin aimanud, millega see etendus lõpeb, siis siinkohal vast oleksin võinud juba taibata sõnade "usaldage mind, ma olen seda varem ka teinud" tõelist tähendust.

Ainult kunstnik selle sõna olulises mõttes võis teha nii – Kunstnik!, ma mõtlen –: "Usaldage mind, ma olen seda varem ka teinud...", pöörduda iseenda poole niisiis mitmuses, mis on see tema asi, kas ta mingit nii-öelda tantsu ka oskab, foxi või sellist. Usaldage!

Alastusele järgnesid niisiis janusuhkur, allikad, suudlus, või, peetus, neitsid, võitu, süülised, suusool, taasprodutseerimatu, teenijad, häbiplekk.

Neitsites luges ta ise Matteuse evangeeliumi kahekümne viienda peatüki algust ekraaniga kaasa. See on teadagi see koht, kus kümme neitsit lähevad peigmeest ootama. Viis neist võtavad lisaks lampidele ka õli kaasa. Fiona ise oli endale selleks ajaks valge linase riide ümber ajanud, suhkruhunniku kõrvale maha istunud ja sidrunid pooleks lõiganud. Selle mahlakrõvimise koonuse oli ta tõstnud suhkruhunniku otsa. Nii et kui ta neid sidroneid seal nüüd siis kruvis, voolas mahl neist suhkruks. Saalis oli see kõik muidugi ninaga ka tunda.

Mida ta veel tegi? Ah jaa, ta jõi ka laval. Tal oli pudel seal tooli all. Siis ta jõi veel seda kollast jooki ja pärast veel sellest punasest klaasist. Kui ta oli sellest punasest joonud, siis ta püherdas ka selle pulbri sees, aga see võis olla, kui mõelda, sool, mitte suhkur, sest selle hunniku juures sidroneid ju polnud. Valge lina oli ka selleks ajaks kadunud ja Fiona oli selga ajanud kile. Või täpsemalt tuleks seda nimetada vist plastikaadiks. Terve etenduse jooksul ei tekkinud kordagi kahtlust, et see asi võiks tal õnnestuda.

Jorma Uotinen jällegi ajas kõik need toolid endale kätte. See oli siis ikkagi puhas sooloetendus. Muusika saavutas seeläbi lõpuks täieliku väljendusrikku-

se. Siis tegi mees ka oma ainsa mustlastüdruku paa ja sellel vapustaval keerul lendasid muidugi kõik toolid ta käe otsast põrandale laiali. Sellel viivul oli ta ka mustlastantsijannaga äravahetamiseni sarnane. See ongi suurim virtuoossus postmodernismis – tsiteerida nii, et tsitaat saavutaks pärast tunniajalist ponnistust sekundi murdosaks kokkulangevuse originaaliga.

Rohkem Fiona Wright suitsu ei teinud. Ta vaid jõi veel. Siis ta pani riided selga tagasi. Ja tuli külmavereliselt otse lava äärde, ning ootusärevusest kirkastunud publiku ülimaks hämmastuseks kummardus. Inimesed kargasid püsti ja plaksutasid.

Ja nüüd oli siis Toshita Hikahamo ise Helsingis. Saal, nagu ütlesin, oli eredalt valgustatud. Üksikutel toolidel istusid tardunud olekuis kolm gruppi inimesi. Kõigepealt üks mees ja naine, kes olid oma jäsemed nii segamini ajanud, et täpselt polnud aru saada, mis kus, kuid ilmselt olid nad siiski suguühites. Neist eespool istusid kaks meest, kellest üks oli ilmselt habemeajaja, sest ta parajasti raseeris habemenoaga teise mehe lõuga. Habemeajaja oli vist aus reisija, sest ta oli oma kliendile kohutavalt sisse lõiganud. Habemega mehel olid lisaks silmadele kinni seotud ka suu ja käed. Ja siis otse minu kõrval istus mustas pintsakus tegelane. Kübar oli tal silmile vajunud, ta näis tukkuvat, ta oli nii ebamäärane kogu, et tema sugu polnud küll aimatavgi.

Ja just selle koha peal tahan ma hüüda: "Usaldage mind, ma olen seda varem ka teinud. Aga ükskõik kui lollilt see lugu ka edasi ei läheks, ärge unustage: Ma armastan teid kõiki!"

Ja siis tuli ta ise. Ta kandis halli väga ametlikku ülikonda ja nokatsiga mütsi.

Armastajapaarile heitis ta hindava pilgu, muigas ja astus edasi. Minul ju piletit ei olnud, püüdsin pääseda sama nipiga. Haarasin enda kõrval istuvalt küllastajalt ümbert kinni ja suudlesin teda kinnisilmi. Tundsin külmade huulte puudutust – naine mu kõrval oli surnud.

Kogu rahvas pingutas kõvasti, et santide elu kergemaks muuta. Räägiti, et kui Sihtasutus näeb olukorra paranemist, korjatakse kõik plakatid maha ja viiakse Olümpiastaadionile. Seal tehakse neist siis suur lõke.

RICHARD AUSTER

LEVIAATAN

II peatükk

Inglise keelest tõlkinud Kersti Unt

Kui me esimest korda kohtusime, sadas lund. Sellest päevast on nüüd möödas enam kui viisteist aastat, kuid ikka veel suudan ma seda mälus esile manada, mil iganes soovin. Nii mõnedki asjad on ju meelest läinud, kuid seda kohtumist Sachsiga mäletan ma niisama selgesti kui mis tahes sündmust oma elust.

Oli laupäeva õhtupoolik kas veebruari- või märtsikuus ning meid mõlemaid oli kutsutud oma loomingut ette lugema ühte baari West Village'is. Ma polnud Sachsis eales midagi kuulnud ning isikul, kes mulle helistas, oli liiga kiire, et hakata telefoni teel mu pärimistele vastama. "Sachs on romaanikirjanik," ütles ta vaid. "Ta esimene raamat ilmus paari aasta eest." Too naine helistas mulle kolmapäeva õhtul, kolm päeva enne seda, kui ettelugemine pidi aset leidma, ja ta hääles kõlas midagi paanikasarnast. Michael Palmer, poet, kes pidi laupäeva õhtul esinema, oli just äsja New Yorki sõidust loobunud ja nüüd küsis too naine, kas ma ei sooviks esineda tema asemel. Muidugi polnud see päris puhtsüdamlik ettepanek, kuid andsin siiski oma nõusoleku. Tollal polnud mul kuigi palju asju trükis ilmunud, vaid kuus-seitse juttu paaris ajakirjas, näputäis artikleid ja arvustusi, ning polnud arvata, et publik põles soovist kuulda mind oma kirjatükke valjult ette lugemas. Võtsin niisiis tolle mureliku naisterahva pakkumise vastu ning seejärel haaras paanika paariks päevaks hoopis mind ennast, ja ma püüdsin oma kogutud juttude kääbusmaailmast leida midagi, mis mind ennast kohmetuma ei sunniks ja mis oleks küllalt hea, et seda toatäiele võõrastele inimestele ette lugeda. Reede õhtupoolikul astusin sisse ka paari raamatukaupluse ja küsisin Sachsi romaane. Tundus olevat igati õige tutvuda natukenegi tema töödega, enne kui temaga kohtun, kuid Sachsi raamat oli ilmunud juba kaks aastat tagasi ning kellelgi polnud seda enam müügiks järele.

Juhuse tahtel lõotsus reede õhtul Keskläänest kohale kohutav torm ja laupäeva hommikuks kattis linna poolteise jala paksune lumekiht. Ainus mõistlik tegu oluks mulle helistanud naisega ühendust võtta, kuid rumalast peast olin jätnud küsimata tema telefoninumbri, ning kui ma kella üheks polnud temalt midagi kuulnud, leidsin endamisi, et pean võimalikult kiiresti püüdma jõuda all-linna. Mässisin end mantlisse ja panin jalga kalossid, toppisin oma viimase jutu käsikirja mantlitaskutesse ja sumpasin välja Riverside Drive'ile, suundudes allmaaraudteejaama poole 116. tänava ja Broadway nurgal. Sellal hakkas taevas juba selginema, kuid tänavad ja kõnniteed olid ikka veel lund täis ja liiklust peaaegu polnudki. Paar sõidu- ja veoautot olid hüljatuna jäetud sõidutee serva kuhjunud lumehangedesse ja iga natukese aja takka ilmus tänaval nähtavale mõni vaevaselt liikuv sõiduriist, mis hakkas küljetsi libisema

iga kord, kui juht üritas punase tule all peatuda. Päevatõusust alates oli temperatuur pidevalt langenud ja nüüdseks oli õhk kibekülm. Hudsonilt lõõtsus kohale metsikuid tuuleiile, puhanguid, mis mind äärepealt lendu pidid tõstma. Selleks ajaks, kui ma allmaajaama jõudsin, olin poolkange. Siiski selgus, et rongid on käigus kõigest hoolimata. See üllatas mind, ning kui ma trepist alla läksin ja žetooni ostsin, hakkas mulle tunduma, et küllap ettelugemine siiski toimub.

Jõudsin Nashe'i taverni kümme minutit peale kahte. Tavern oli avatud, ent kui mu silmad pimedusega kohanesid, märkasid, et seal pole hingelistki. Baarileti taga seisis valge põllega baarimees ja nühhis punase rätiga hoolikalt sillerdavaid klaase läikima. Baarimees oli tüse, umbes neljakümne aastane mees. Minu lähenedes uuris ta mind hoolega, otseku oleks tal kahju, et ma ta omaetteolekut häirin.

"Kas siin ei peaks kahekümne minuti pärast kirjandusõhtu algama?" pärsin. Selsamal hetkel, kui need sõnad mu huulilt pudenesid, hakkasin end tundma otseku loll.

"See jäeti ära," vastas baarimees. "Kui vaadata kogu seda loppa seal väljas, siis pole sellel ju suuremat mõtet. Luule on ilus asi, aga vaevalt küll on tema pärast vaja nina peast külmetada."

Istusin baaripukile ja tellisin klaasikese bourboni viskit. Lõdisesin ikka veel rännakust läbi lume ja tahtsin oma sisemust pisut soojendada, enne kui söandan taas välja minna. Kummutasin joogi kahe sõõmuga alla ja lasksin siis klaasi uuesti täita, sest esimene oli tundunud nii mõnus. Kui pool sellest uuestki viskist oli joodud, kõndis baari veel üks külataja. See oli pikk, erakordselt kõhn, kitsa näo ja pruuni täishabemega noor mees. Jälgisin, kuidas ta oma jalgu vastu põrandat puhtaks tümpsis ja kinnastes käsi kokku tagus, ise külmast valjusti puhkides. Polnud mingit kahtlust, et mehe välimus oli kõigiti veider: kõrge kogu koidest puretud palitus, pealael pisike New York Knicksi tunnustega pesapallurimüts ja selle peal veel kõrvade kaitseks pähe seotud tumesinine sall. Minu arust nägi ta välja nagu inimene, kes kannatab ägeda hambavalu käes, või siis ka nagu mõni Stalingradi lähistel ekslev poolnäljas vene sõdur. Need kaks kujundit turgatasid mulle mõttesse kiiresti üksteise järel – esimene koomiline, teine aga lohutu. Mehe naeruväärse rõivastuse kiuste vilkus ta silmis midagi raevukat, midagi nii pingestatut, et hajus igasugune soov tema üle naerda. Ta sarnanes Ichabod Crane'iga, kuid oli ühtaegu ka kui John Brown, ning kui kord ta veidrast riitusest ja korvpallimeeskonna keskmängija lõtkuvast kehakujust üle oli saadud, võis märgata sootuks teistsugust isikut, inimest, kel ei jäänud miski kahe silma vahele, inimest, kelle ajus pöörles ühekorraga otseku tuhat kellaratat.

Mees seisatas mõne hetke uksele ja uuris tühja baariruumi, seejärel kõndis ta baarimehe juurde ja esitas enam-vähem sellesama küsimuse, mille kümme minutit varem olin esitanud mina. Baarimees andis talle ka enam-vähem sellesama vastuse, mille ta oli andnud mulle, kuid ühtlasi osutas ta põidlaga minu suunas, sinna, kus ma baari teises otsas parajasti istusin. "Too seal tuli

kah kirjandusõhtule," märkis ta. "Teie kaks olete ehk ainsad siin New Yorgis, kel on jätkunud hullumeelsust täna kodust välja ronida."

"Mitte päriselt," vastas salli mässitud peaga mees. "Iseenda jätsite te arvestamata."

"Ei jätnud," vastas baarimees. "Asi on selles, et mina ei tule arvesse. Mina pean siin olema, aga teie ei pea, seda tahtsin ma öelda. Kui mina kohale ei ilmu, jään töökohast ilma."

"Mina tulin siia samuti tööd tegema," vastas tulija. "Mulle öeldi, et teenin siit viiskümmend dollarit. Nüüd aga jätavad nad ettelugemise ära ja mina kaotan peale selle veel allmaarautee piletiraha."

"Nojah, siis on iseasi," vastas baarimees, "kui pidite siin esinema, siis ei tule ka teie arvesse."

"Niisiis jääb üle vaid üksainus inimene siin linnas, kes ilma mingi vajaduseta välja ronis."

"Kui see käis minu kohta," sekkusin nüüd viimaks ka mina kõnelusse, "siis ei jää teie nimekirja tegelikult enam kedagi."

Salliga mees pöördus minu poole ja naeratas. "Ahaa, see tähendab, et teie olete Peter Aaron."

"Vististi küll," vastasin. "Ent kui mina olen Peter Aaron, siis olete teie usutavasti Benjamin Sachs."

"See üks ja ainuline," vastas Sachs, lastes kuuldavale lühikese, omaenese väärtust pisendava naerupahvaku. Ta sammus läbi baariruumi minu juurde ja sirutas mulle oma parema käe. "Mul on hea meel, et te siin olete," sõnas ta. "Lugesin hiljaaegu mõningaid teie asju ja lootsin teid siin kohata."

Niimoodi see meie sõprus algaski – tolles inimtühjas baaris viisteist aastat tagasi, kus me teineteisele niikaua välja tegime, kuni mõlemal raha otsa lõppes. Küllap kulus selleks oma kolm-neli tundi, sest ma mäletan selgesti, et kui me viimaks jälle välja külma kätte tuigerdasime, oli öö juba käes. Nüüd, kus Sachs on surnud, on otse talumatu meenutada teda niisugusena, nagu ta tollal oli, meenutada seda heldekäelisust, naljameelt ja intelligentsi, mida temast õhkus meie esimesel kohtumisel. Asjaolude kiuste on mul raske kujutleda, et too inimene, kellega ma toona baaris istusin, on seesama, kes läinud nädalal enese hävitas. Teekond, mille ta läbi tegi, pidi temale olema nii pikk, nii kohutav ja nii kannatusterohke, et suudan sellele vaevu pisarateta mõelda. Viieteistkümmne aastaga läbis Sachs tee oma "mina" ühest otsast teise ning selleks ajaks, kui ta oma viimsesse peatuspaika jõudis, ei teadnudki ta minu arust enam, kes ta tegelikult on. Selleks ajaks oli läbi käidud nõnda pikk tee, et tal lihtsalt polnud enam võimalik mäletada, kust ta alustanud oli.

"Enamasti õnnestub mul ikka kõigeiga kursis olla," märkis ta, sõlmis salliot-sad lõua all lahti ja võttis selle koos pesapallurimütsiga peast ning mantli seljast. Ta viskas riided hunnikusse enda kõrvale baariistmele ja võttis platsi. "Aga kaks nädalat tagasi polnud ma teist isegi mitte kuulnud. Ja nüüd korraga jääte te mulle igal pool silma. Kõigepealt avastasin ma teie kirjatüki Hugo Balli päevikute kohta. Suurepärane väike artikkel, mõtlesin, osavalt tehtud ja hästi

argumenteeritud, suurepärase vastukaja põletavatele probleemidele. Ma ei jäänud küll kõigi teie väidetega nõusse, kuid te esitate need veenvalt ja ma austan teie seisukohtade tõsidust. Too sell usub kunsti liialt palju, ütlesin enesele, aga igal juhul teab ta ise oma positsiooni ja tal on mõistust tunnistamiseks, et ka teistsugune vaatenurk on võimalik. Siis, kolm-neli päeva hiljem, saabus mulle postiga mingi ajakiri, ja kui ma selle lahti lõin, oli esimene asi, mis mulle seal silma hakkas, teie jutuke. "Salatähestik", teate küll, too lugu üliõpilasest, kes ühtelugu seintele kirjutatud sõnumeid leiab. See lugu meeldis mulle tohutult. Nii tohutult, et lugesin ta kolm korda läbi. Kes küll on see Peter Aaron, mõtlesin, ja kus ta end peidab. Kui siis Kathy mis-ta-nimi-nüüd-oligi mulle helistas ja ütles, et Palmer on alt ära hüpanud ja kirjandusõhtule ei tule, soovitasin ma tal teiega ühendust võtta."

"Ah või teie tõttu siis pidingi ma ennast siia lohistama," märkisin mina, hämmeldunud võõra ohtrate kiidusõnade tõttu ja suutmata seepärast välja mõelda midagi enam kui see abitu vastus.

"Nojah, aga tuleb välja, et kõik ei läinud sugugi nii, nagu me arvasime."

"Võib-olla polegi see nii paha," märkisin mina. "Vähemalt ei tule mul nüüd siin pimeduses hirmu pärast põlvi väristada. See loeb ka midagi."

"Emake Loodus ise asus appi."

"Just. Emand Önn päästis seekord mu naha."

"Mul on hea meel, et teil ei tule neid piinu üle elada. Ma ei tahaks sugugi, et see minu südametunnistusele jääks."

"Siiski, palju tänu, et mind kutsuda lasksite. See tähendas mulle üksjagu palju ja ma olen teile tõega väga tänulik."

"Ma ei teinud seda selleks, et teie tänulikkust ära teenida. Olin lihtsalt teist huvitatud ja oleksin teiega niikuinii varem või hiljem ühendust võtnud. Aga siis avanes järsku see võimalus ja ma mõtlesin, et nõnda oleks meie kohtumist palju uhkem korraldada."

"Noh, ja siin ma nüüd olen: Põhjapoolusel koos admiral Peary enesega. Lubage, et ma teile selle tähistuseks klaasikese välja teen."

"Võtan teie pakkumise vastu, kuid ühel tingimusel. Esmalt vastake mu küsimusele."

"Rõõmuga, kui ütlete mulle, mis küsimus see on. Ma justkui ei mäleta, et oleksite minult midagi küsinud."

"Muidugi küsisin. Küsisin, kus te end peitnud olete. Võib-olla ma eksin, kuid minu arvates pole te New Yorgis olnud kuigi kaua."

"Ma olin siin küll, aga siis läksin ära ja saabusin tagasi nii viie-kuue kuu eest."

"Ja kus te siis olite?"

"Prantsusmaal. Elasin seal pea viis aastat."

"See seletab kõik. Aga mis põrgut oli teil vaja sinna Prantsusmaale ronida?"

"Ega olnudki nii väga vaja. Tahtsin lihtsalt olla kusagil siit ära."

"Te siis ei läinud sinna õppima? Ei töötanud UNESCOs või mõnes peenikeses rahvusvahelises õigusasutuses?"

"Ei, ei midagi taolist. Elasin enam-vähem peost suhu."

"Ahaa, vana tuttav seiklus välismaal, mis? Noor ameerika kirjanik siirdub Pariisi, et avastada enda jaoks kultuur ja kaunid naised ning nautida Pariisi kohvikuid ja kangeid sigarette."

"Ei, ma ei usu, et asi oleks selles. Mul oli lihtsalt hingamisruumi vaja. Prantsusmaa valisin sellepärast, et ma oskan prantsuse keelt. Oskaksin ma serbohorvaadi keelt, oleksin võib-olla läinud Jugoslaaviasse."

"Niisiis lahkusite siit. Nagu te ise ütlete, ei mingil erilisel põhjusel. Kas teil tagasitulekuks oli mingi põhjus?"

"Ärkasin ühel hommikul läinud suvel ja ütlesin enesele, et on aeg koju sõita. Lihtsalt nõnda. Tundsini äkki, et olen juba küllalt kaua Pariisis olnud. Vististi olin liiga kaua pidanud läbi ajama ilma pesapallita ja ilma selleta kuivab inimese hing kokku."

"Ja kas kavatsete jälle ära minna?"

"Ei, ei usu. Mida ma ka ei tahtnud äraminekuga tõestada, pole minu jaoks nüüd enam tähtis."

"Võib-olla tõestasite seda juba."

"Võimalik. Vahest peaks kogu küsimuse esitama teises sõnastuses. Võib-olla kasutan ma kogu aeg vale sõnastust."

"Olgu peale," sõnas nüüd Sachs, äkitselt käega lauale lajatades. "Kus siis on see klaasike? Tunnen, et olen rahul ja rahulolu teeb mind alati januseks."

"Mida te joote?"

"Sedasama, mida teiegi praegu," vastas tema, vaevumata uurimagi, mida ma joon. "Ja kuna baarimees niikuinii peab siia tulema, siis õelge talle, et ta teilegi uue klaasitäie valaks. Siis saab ka toosti ütelda. Lõppude lõpuks olete nüüd taas kodus ja teie naasmist Ameerikasse tuleb stiilselt tähistada."

Ma ei usu, et keegi oleks kunagi mind nõnda relvituks teinud kui Sachs tol õhtupoolikul. Esimesest hetkest teostas ta oma pealetungi löömamehe löögijõuga, vallutades mu kõige salajasemad hingesopid ja paopaigad, avades ühe suletud ukse teise järel. Hiljem sain kuulda, et säärane oli ta tavapärane esinemisviis, peaaegu klassikaline näide sellest, kuidas Sachs sessinases maailmas enesele teed rajas. Ei mingit ümbernurgajuttu, ei mingit tseremoonitsemist: kääri aga käised üles ja hakkame peale. Talle ei maksnud midagi alustada juttu võhivõõraga, võtta kätte ja pärida temalt sääraseid asju, mida keegi teine poleks eal sõandanud pärida, ning ta pääses oma ettevõtmisest enamasti terve nahaga. Oli tunda, et ta polnud kunagi omandanud mingeid mängureegleid, ja kuna tal täielikult puudus võime kohmetust tunda, ootas ta teistelki samasugust avalust, nagu oli omane talle enesele. Ometi oli Sachsi lähenemises inimestele ka midagi eemalolevat, justkui ei püüaks ta seega luua inimlikku sidet, vaid sooviks hoopis lahendada mõnd talle enesele olulist intellektuaalset probleemi. See andis Sachsi sõnadele mingi abstraktse värvingu, kuid sisendas samal ajal ka usaldust, pani teisi soovima rääkida talle asju, mida mõningatel juhtudel polnud öeldud iseendalegi. Iial ei tauninud Sachs kedagi, keda ta kohtas, iial ei kohelnud ta kedagi üleolevalt, ei teinud mingit vahet inimeste

vahel nende ühiskondlikust seisundist lähtudes. Baarimees huvitas teda täpselt samapalju kui kirjanik, ja kui mina poleks tol päeval välja ilmunud, oleks Sachs arvatavasti veetnud paar tundi, puhudes juttu tollesama mehega, kellega mina polnud vaevunud vahetama kümmet sõnagi. Otsekui endastmõistetavalt hindas Sachs kaasvestleja intelligenti niisama kõrgeks kui enda oma, sisendades nõnda teisele inimesele väarikustunnet ja tähtsust. Usun, et just seda omadust imetlesin ma temas kõige enam, seda kaasasündinud oskust tabada teises inimeses ära just see parim, mis temas varjul oli. Töö vibalik mees, pea pilvedes, mõtted hajali ja tegevuses mingite tabamatutega, jättis endast sageli pentsiku mulje, ent ikka ja jälle üllatas ta teisi oma tähelepanuvõimega. Nii nagu kõik teisedki, ehkki vahest veelgi enamal määral, suutis Sachs hõlmata terve hulga vasturääkivusi ühteainsasse terviklikku kesta. Kus ta ka ei viibinud, tundus ta alati oma ümbruses kodus olevat, ehkki ma olen harva kohanud temaga võrdväärselt kohmakat, kehaliselt abitut olevust, kes ei suuda toime tulla kõige lihtsamategi asjadega. Meie tollase vestluse kestel ajas ta alatasa baariistmelt maha oma mantli. See juhtus oma kuus või seitse korda ja ühel korral lõi Sachs seda üles võtma kummardudes koguni pea vastu baariserva ära. Hiljem avastasin, et Sachs on suurepärase spordimees. Ta oli olnud oma kooliaegse korvpallimeeskonna juhtiv korvikütt ning kõigis mängudes, mida me mängisime mees mehe vastu, suutsin ma teda võita vaid ühel või kahel korral. Juteldes oli Sachs lobisev ja isegi hooletu, kuid ta kirjutised paistsid silma täpsuse ja vaoshoituse poolest, tal oli tõeline anne leida tabavaid väljendeid. Ja ikkagi jäi mulle täielikuks mõistatuseks, miks ta üldse kirjutamisega tegeles. Minu meelest oli ta sääraseks üksildaseks tegevuseks liialt aval, liialt huvituv teistest inimestest, tundis end inimeste keskel liialt õnnelikuna. Kuid ega üksinduski ei paistnud teda häirivat ning tööd tegi Sachs andumuse ja hoolega, kadudes mõnikord nädalateks silmapiirilt, et mõnd kavatsust ellu viia. Kui arvesse võtta seda, kes ta oli, ja seda, kuidas ta oskas kõik need oma loomuse erinevad küljed korruga tegevuses hoida, võis mõelda, et Sachs ei ole inimene, kes võiks olla abielus. Ta tundus olevat liialt pidetu koduse elu jaoks, liialt demokraatlik oma kiindumustes, olemaks võimeline säilitama lähedasi suhteid ühe ja sama inimesega. Kuid Sachs abiellus noorelt, palju nooremalt kui keegi mu tuttavatest, ning seda abielu suutis ta elusana hoida kakskümmend aastat. Ning Fanny polnud sugugi säärane naine, kes oleks talle eriti hästi sobinud. Hädapärast oleksin teda suutnud kujutleda leebe, emalikku sorti naise kõrval, ühega nendest, kes jäävad rahule, püsides oma mehe varjus ja pühendudes selle mees-poisikese kaitsmisele igapäevase elu ränkade tõsiasjade eest. Kuid Fanny polnud ligilähedaseltki säärane. Sachsi elukaaslane oli iga toll temaga võrdne, keerulise hingega intelligentne naine, kes elas omaenda iseseisvat elu, ja kui Sachs tuli toime tema enese küljes hoidmisega kõigi nende aastate jooksul, siis sündis see üksnes sellepärast, et ta selle kallal kõvasti vaeva nägi, ning sellepärast, et tal oli annet naise mõistmiseks ja tema tasakaalustamiseks. Sachsi leebe loomus tuli kahtlemata samuti nende abielule kasuks, kuid tema iseloomu seda tahku ei tahaks ma üle tähtsustada. Leebusele

vaatamata võis Sachs mõttelaad olla jäigalt dogmaatiline ning oli hetki, kus ta andis voli tõeliselt metsikutele vihahoogudele, lausa kohutavatele raevupuhangutele. Need hood polnud suunatud inimeste pihta, kellest ta hoolis, vaid maailma pihta üldse. Selle maailma totrus tekitas Sachs õudust ning ta lõbusa ja lahkemeelse kesta all oli tihtipeale tunda põhjatut kannatamatust ja põlgust. Pea kõiges, mis ta kirjutas, oli tajutav mingi turtsakas lahinguvalmidus ning aastate jooksul omandas Sachs lausa tülitekitaja kuulsuse. Ma usun, et õigusega ja ikkagi oli seegi vaid üks takk tema loomusest. Raskus seisneb just tema lõplikus paikapanemises. Sachs oli liialt määratlematu, liialt avara hingega ja kaval, liialt tulvil uusi ideid, et kuigi kaua ühes paigas püsida. Mõnikord oli mul temaga väsitav koos olla, kuid seda, et mul temaga igav oleks olnud, ei saa ma küll öelda. Viisteist aastat hoidis Sachs mind pidevalt ärritades ja provotseerides liikvel ning nüüd, mil ma istun siin, püüdes mõtestada ta loomust, ei suuda ma kuidagi kujutleda elu ilma temata.

"Teil on minuga võrreldes suuri eeliseid," sõnasin ma, võttes lonksukese oma taas täiskallatud viskiklaasist. "Te olete läbi lugenud pea iga minu kirjutatud sõna, mina aga pole näinud ühtki teie rida. Elul Prantsumaal olid omad head küljed, kuid kursisolek Ameerikas kirjutatuga ei kuulunud küll nende hulka."

"Ega te pole teab kui paljust ilma jäänud," märkis Sachs. "Uskuge mind."

"Siiski leian ma, et see on pisut piinlik asjaolu. Peale pealkirja ei tea ma teie raamatust midagi."

"Ma kingin teile ühe eksemplari. Siis pole teil enam võimalik leida vabandusi, et te seda lugenud pole."

"Otsisin seda eile raamatukauplustest."

"Hoidke aga raha kokku. Mul on veel sadakond eksemplari järel ja mul on hea meel, kui neist lahti saan."

"Kui ma pole täna õhtul üleliia purjus, hakkab seda kohe lugema."

"Ega sellega pole kiiret. Lõppude lõpuks on see ju vaid romaan, romaani ei tule ülearu tõsiselt võtta."

"Mina võtan romaane alati tõsiselt. Eriti aga siis, kui mõni kirjanik selle mulle kingib."

"Noh, aga see kirjanik siin oli toda raamatut kirjutades tegelikult veel väga noor. Mõnikord hakkab tal koguni kahju, et see üldse ilmus."

"Aga teil oli plaanis seda täna õhtul publikule ette lugeda. Siis ei pea te seda ju ikkagi nii kehvas."

"Ega ma ei ütlegi, et ta on kehv. Ta on lihtsalt liiga noorelt kirjutatud. Ta on liialt kirjanduslik, liialt omaenese tarkust täis. Praegu ei tuleks mul eales mõttesse midagi taolist kirjutada. Ja kui ma selle romaani vastu praegu üldse huvi tunnen, siis vaid selle tõttu, kus see kirjutatud on. Raamat ise ei tähenda kuigi palju, kuid mul on tunne, et olen ikka veel seotud selle kohaga, kus ta sündis."

"Ja mis koht see oli?"

"Vangla. Alustasin selle kirjutamist vanglas."

"Päris tõelises vanglas? Luku ja riivi taga? Isikunumber särgi rinnaesisel?"

"Jah, tõelises vanglas. Danbury föderaalparandusmajas. Connecticutis. Olin selle hotelli külaliseks seitseteist kuud."

"Püha Jumal. Ja kuidas see juhtus, et te sinna sattusite?"

"Kõik käis tegelikult väga lihtsalt. Keeldusin minemast sõjaväkke, kui mind sinna kutsuti."

"Olite kõrvalehoidja veendumuste tõttu?"

"Tahtsin seda olla, aga mu vastavat avaldust ei rahuldanud. Teate ju küll, kuidas see käib. Kui kuulute mõnda usulahku, mis kuulutab rahu ja ei tunnista sõdu, siis on olemas võimalus, et teie seisukohad võetakse arvesse. Aga ma pole ei kveeker ega seitsmenda päeva adventist ja ma pole sugugi sõdade vastu, vaid olin üksnes tolle sõja vastu. Õnnetuseks tahtsid nad mind just tolles sõjas võitlema panna."

"Aga milleks siis sellepärast vanglasse minna? Oli ju teisi võimalusi. Kanada, Rootsi, ka Prantsusmaa. Sinna läksid tuhanded inimesed."

"Ma olen ju üks kangekaelne hoorapoeg, vaat miks. Ma ei tahtnud plehku pista. Ma tundsin, et minu kohus on tõusta ja öelda, mida ma sest asjast arvan. Ja seda ei saanud ma teha ilma end löögi alla seadmata."

"Nii nad siis kuulasid teie üllameelse avalduse ära ja pistsid teid ikkagi kinni."

"Muidugi. Aga asi oli ka seda väärt."

"Küllap vist. Kuid need seitseteist kuud olid kindlasti kohutavad."

"Mitte sugugi nii koledad, kui teie arvate. Seal pole ju vaja enam millegi üle muret tunda. Kolm korda päevas antakse süüa, pesu pole teil vaja pesta, kogu teie elu pannakse teie eest juba ette paika. Teid otse üllatakse, kui palju vabadust võib seeläbi saavutada."

"Mul on hea meel kuulda, et suudate seeüle nalja heita."

"Ma ei naljata sugugi. Nojah, vahest ehk õige natuke. Kuid ma tõega ei kannatanud sellisel viisil, nagu te nähtavasti arvate. Danbury pole mingi selline õudne vangla nagu Attica või San Quentin. Enamik vange viibis seal kergemate kuritegude eest nagu pettusega ülelöömine, maksudest hoidumine, tšeki võltsimine ja muu sellelaadne. Mul vedas, et mind sinna pandi, kuid mu peamiseks eeliseks oli siiski see, et olin kõigeiks sisemiselt valmis. Mu süüasja arutamine vältas kuid, ja kuna ma kogu aeg teadsin, millest pidin ilma jääma, oli mul küllalt aega, et kohaneda mõttega vanglast. Minust ei saanud üht neist norutajatest, kes omaette meeliskledes päevi loevad ja igal õhtul enne magamamist kalendris ühe päeva läbi kriipsutavad. Kui ma vanglasse läksin, ütlesin enesele, et siin ma siis nüüd olen, siin sa, vanapoiss, hakkadki nüüdsest peale elama. Mu maailma piirid olid ühtäkki ahenenud, kuid ma olin siiski elus, ma võisin veel hingata, peeru lasta ja omaenda mõtteid mõtelda, seega polnudki õieti oluline, kus ma parajasti asun."

"Kummaline."

"Ei, sugugi mitte. Kõik see meenutab üht vana Henry Youngmani nalja. Mees tuleb koju, astub elutuppa ja silmab tuhatoois põlevat sigarit. Ta küsib

naiselt, mida see peab tähendama, aga naine teeb näo, et ei tea maast ega ilmast. Ikka veel kahtlustest vaevatuna hakkab mees maja läbi otsima. Magamistuppa jõudes avab ta kapiukse ja leiab kapist võõra mehe. "Mida te teete minu kapis?" pärib mees. "Mina ei tea," kogeleb võõras värisedes ja üle keha higistades. "Eks kusagil pea ju olema."

"Olgu, ma mõistan. Aga ikkagi, selles teie kapis leitud kindlasti ka mõni õige vastik tüüp. Kindlasti polnud see eriti meeldiv."

"Oli tõesti paar ohtlikku hetke, pean seda tunnistama. Aga ma õppisin üsna hästi ära, kuidas mul tuleb käituda. See oli üks ajajärke mu elus, kus mu veider välimus mulle tõega kasuks tuli. Keegi ei teadnud, mida minust arvata, ja peagi õnnestus mul enamikku vanglaasukatest veenda, et olen hullumeelne. Teid kindlasti hämmastaks, mil viisil inimesed teise rahule jätavad, kui jõuavad veendumusele, et too on hull. Kui oskate oma pilku manada tolle veidra vaate, olete kindlustatud igasuguste hädade vastu."

"Ja kõik vaid sellepärast, et ihkasite kaitsta oma põhimõtteid?"

"See polnudki nii ränk. Vähemalt teadsin ma kogu aeg, miks ma vanglas viibin. Ma ei pidanud end kahetsusega vaevama."

"Teiega võrreldes on minul küll vedanud. Astma tõttu ei lastud mind arstlikust kontrollist läbi ja mul ei tulnud enam eales neist asjust mõelda."

"Nõnda läksitegi teie Prantsumaale ja mina vanglasse. Me mõlemad läksime kuhugi ja me mõlemad tulime tagasi. Niipalju kui mina oskan öelda, istume me mõlemad praegu ühes ja samas paigas."

"Muidugi on võimalik sellele asjale ka nõnda vaadata."

"Ainult nõnda saabki sellele asjale vaadata. Meie meetodid olid erinevad, kuid tulemused see-eest täpselt ühesugused."

Tellisime järjekordsed klaasikesed. Ja siis veel ühed ja veel ja veel. Tellimuste vahele pakkus baarimees meile paar napsi baari kulul ning selle viisakuseavalduse tasusime meie sedamaid, julgustades teda eneselegi klaasitait valama. Siis hakkas taverni küllastajaid ilmuma ja meie siirdusime ruumi tagumisse otsa laua taha. Ma ei mäleta kõike, millest me rääkisime, ent tolle jutuajamise algus on mu mälus igal juhul selgem kui lõpp. Sealviibimise viimase pooltunni või kolmveerandtunni aegu oli mu sisemuses nii ohtralt alkoholi, et hakkasin kahekordselt nägema. Midagi säärast polnud minuga varem kunagi juhtunud ja ma ei kujutanud ette, mil viisil maailma taas fookusesse saada. Kui vaatasin Sachsi, oli neid seal kaks. Ka silmade pilgutamine ei aidanud, pearaputamine aga pani ruumi mu ümber õõtsuma. Sachsis oli saanud mees kahe pea ja kahe suuga ja mul on meeles, et kui ma viimaks äraminekuks püsti tõusin, püüdis ta mu kinni, enne kui ma pikali varisesin. Vahest oligi hea, et ma teda tol hetkel mitmes eksemplaris nägin. Seks ajaks olin muutunud tinaraskeks ja üks mees poleks mingil juhul suutnud mind tassida.

PEETER LINNAP

MART VILJUSE "PERPETUUM MOBILE"

"Arte e religione sono morte. Viva la scienza."

Francesco Conz

Mart Viljuse varasemaid töid vaadates polnuks kerge prognoosida fotograafilise põrgumasina *When it's Important to be Seen* ilmumist Kuressaare Lossigaleriisse 1992. aastal. Paremini järele mõeldes selgub, et kaudseid eeldusi kineetiliste objektide loomiseks oli temas siiski varjul. Viljuse füüsikuamet lubab vähemalt oletada, et masinate ja mehhaanikaga suhtlemine talle mitte just võõras tegevus pole.

Siiski, kui loobume vaid tehnilisest pilgust ja tõlgendame loomingut tänapäevaselt – näiteks infotootmise vormina, muutub arheoloogilises plaanis nähtavaks teinegi Viljuse kõrgendatud huvi – märgid ning infokandjad tänavakeskkonnas (vt "Metropol" 1990/92; "Kultuur ja Elu" 1987, nr 10).

Fotokineetiline, kahte keelt kõnelev objekt *Kui on tähtis olla nähtav – When it's Important to be Seen!*, tundubki olevat nende kahe eelsoodumuse loogiline, kuigi kaudne kohtumine Viljuse loomingus. Ometi ei maksa sest veel liigtõsiseid järeldusi teha – pigem on ajalugu sooritanud ettenägematult järsu pöörde, ennem on juurteni muutunud visuaalne keskkond, üldse arusaamad elust, ning kunstil, kui see üldse loodab oma varasemat positsiooni säilitada, tasub vaevalt enam endisi märklaudu sihtida. Et Viljus sai rahvusvaheliseks kunstnikuks juba 80ndate lõpul ja Eesti omaks alles 1993. aastal, jõudsid postmodernse ühiskonna kunsti biorütmid temas juba "õigeaks ajaks" settida – kodulavalgi osutus Viljuse looming valutulult ning ettearvatult edumeelseks.

On terve rida ajastu üldkonstruktsioone, mis Viljusele soodsat valgust heidavad. Toosama Lääne kunstikeskkond, mis meie suhtes üha imperatiivsemaks muutub, tähtsustab juba mõnda aega Viljusele sobivaid huviaspekte: tehnikat, informatsiooni ning infokeskkonna prioriteeti kõige füüsilise ees. "Kunst ja religioon on suremas – elagu teadus," ütleb Itaalia kunstikaupmees Francesco Gonz Veronast ning, lähtudes praktilise inimese praktikast, lisab, et ainus, mis tänapäeval veel uurimist väärib, on fotograafia (Vt "Risk: Arte Oggi", Anno 4, N. 13). Viljus uuribki fotograafiat, selle abil ka muutunud keskkonda, keskendudes 20. sajandi lõpus fokuseerunud teemadele ning ikoonidele – teated reklaamitulpadel, massimeediumis ringlevad surmaetalonid jne. Tema fotod on vaid reproduktsioonid, viis, kuidas neid statistilisi koopiaid interpreteeritakse, kuulub aga "konstruktiivsete sünteeside" hulka. See on abielu eri kunstitehnikate, kunsti ja tehnikate vahel, lihtne, ent oluline tähelepanek, millest järeldub, et Viljus ei loo uusi fotosid, vaid mõtestab varemloodut ümber. Infokeskkonna tavade kohaselt ütleme *viitamine* või *refereerimine*,

uude kunstikeelde tõlgituna – *reinterpretatsioon*. Übermõtestamine siiski, eriti Viljuse puhul, on tunduvalt enamat kui vaid lihtne "vana ümberlõikamine". Põgusaimgi pilk tema "visioonimikseritele" näitab, et ta soovib kujutatusse selgust tuua, ihkab dekonstruktsiooni või loodab nähtust omalaadse "röntgenipildi" luua – igatahes, informatsiooni kogub ta seepärast, et analüüsid luua uut, kõrgema taseme infot.

Kineetiline installatsioon/projektsioonimasin *Kui on tähtis olla nähtav – When it's Important to be Seen!* koosneb neljast liikuvast ekraanist, mis moodustavad omavahel suletud kandilise rippruumi. Selle ruumi keskel asuv halogeenlamp projitseerib oma piiratud maailmamudeli päikesena kaunist, tehnilikult lummatavat valgust, asudes ise, nagu ühes klassikalises heliotsentrikses mudelis ikka, oma universumi keskel. Tilluke töökindel mootor vahetab aeglaselt, aga tõrgeteta ekraanide asukohti – mis enne oli vasakul, on hetke pärast paremal, mis enne ees oli, on nüüd taga. Veel mõne aja pärast jõuab iga poolläbipaistev kardin oma endisele kohale tagasi.

Objekti keskne valgusallikas ei kiirga muidugi mitte lihtsalt valgust, valgusest saab infokandja lihtsa, aga muutumatu sõnumiga – ekraanidele ilmub õudselt regulaarse järjekindlusega didaktiline teade – *When it's Important...* Seda ilmutist võib korruga näha/jälgida kõigil neljal ekraanil, ja kui muutuvadki nende kardinade positsioonid üksteise suhtes, ei juhtu teips mitte nõnda vahendatava sõnumiga. *Message* jääb endiseks, moondudes vormis küll valgest mustaks ja negatiivist positiiviks, on tal ikka vaid üksainus siht – elavamalt me mäludesse salvestuda. Siin leiab ilmselt oma armetu lõpu energia jäävuse seadus, sest saades nüüd täiendust *info jäävuse seadusega*, mille 1992. aastal avastas Mart Viljus, muutub see hoobilt millekski ajast-ja-arust, parimalgi juhul uue metateooria naiivseks üksikjuhtumiks.

Üks veelgi olulisem kvaliteet on Viljuse masinal – dokumendi väärtus, üriku lummus, mis kuulutas uue ajastu algust me lootusetult provintsiiaalses ühiskonnas. *When it's Important...* on just see sõnum, millega alustas reklaami "tähtsuse tähtsustamist" Eestisse esimesena sissetunginud tänavakuulutaja, firma Winnergren-Williams. Nende kampaania algas 1991/92. aastal reklaamitulpa-de ehitamisega üle kogu Tallinna. Vaevalt olid ühe okupatsiooni priiusetähistajad demonteeritud, kui püstitati monumendid uutele vabadustele – seekord suuremõõduliste reklaamplakatite volile, mis erinevalt eelnenust pidi olema kättesaadav igapähele. Et liimileläinule pidi see voli kallist raha maksma, et "Winnergren" seda raha just nõndaviisi püüdma pidi, seda Viljus "dokumenteeribki". Tema "igiliikuril" on kroonika väärtus, mis näitab, et *billboard* ei juurdunud uues keskkonnas mitte otsekohe ja iseenesest. See kinetiseeritud ajalooürik fikseerib "reklaamiajastu" alguse varakapitalistlikus Eestis ning kommenteerib kunstnike hulgas levivat eufooriat – reklaam ja kunst olevat üks ja seesama. Kunsti üks sihte on tõde, ütleb Viljus ning me teeme lisanduse, et reklaami puhul on enamalt vastupidi.

Mart Viljus.
Objekt "When".
Detail.
1992.

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

Mart Viijus.
Objekt "When".
Detail.
1992.

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

ESTONIA PUIESTEE
СУЛЬВАР ЭСТОНИА

Mart
Viljus,
Objekt
"When",
Detail,
1992.

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

ESTONIA POIESTE
бульвар ЗСТОНИК

Mart
Viljus,
Objekt
"When",
Detail,
1992.

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

**W
IM
TO**

Mart Viljus. Objekt "When". Detail. 1992.

OUTDOOR MEDIA

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

**W
IM
TO**

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

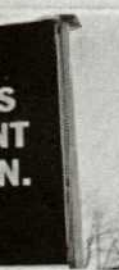
**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

**W
IM
TO**

**WHEN IT'S
IMPORTANT
TO BE SEEN.**

**KUI ON
TÄHTIS
SILMA
PAISTA.**

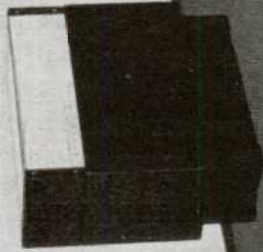
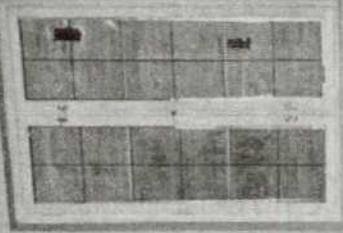
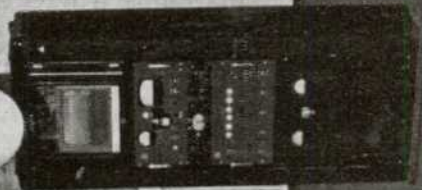
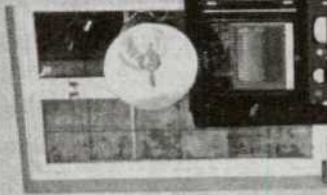
**W
IM
TO**

Mart Viljus.
Objekt "When".
Uitvaade.
1992.

Mart Viljus.
Vasakul:
"Olematu
tsivilisatsioon
kunst".
Paremal:
"Must subjekt".
SKKE II aastanäitus.
Galerii
"Artmaiden"
1994.

"Wennegreni" aktsiooni luupainajalikkusest veelgi parema ettekujutuse saamiseks eksponeerib Viljus oma kineetikaobjekti taustana mosaiikseid pannoo- sid, mis koosnevad filmi mitmesajast tillukesest kontaktkoopiast. Need miniatuurid kommenteerivad toimunut oma meganumbrilise määramatusega, pakkudes sel viisil "vaheldust" liikurmasina negatiiv-positiiv-rütmilisele aju- rünnakule.

Viimasel ajal on tihti küsitud – millised muutused on toimumas Eesti kunstis seoses suurte ühiskondlike üldvapustustega? Üks neist muutustest on ehedana just selles teoses. Kui Viljuse objekti algset varianti näidati 1991. aastal Poolas, filosoferis autor oma tookorde, tehniliselt väga sarnase masina taustal veel üsna romantiliselt, kõneldes varjudest, pildi olemusest ja küünlavalgusest (vt "New Spaces of Photography", Wrocław, 1991). See, millest kõneleb Mart Viljuse moderniseeritud masin, *When it's Important to be Seen* ei ole igatahes mitte enam küünlast seinale langev vari.

Romantikahimuliste kurvastuseks ei tööta mitte just "seinale langemise" vaimus Viljuse teinegi projektsiooniline organism – installatsioon *Imagines Mortis* (1992). See lähtub küll devalveerunud teemast – surma fotograafilisest representatsioonist, saades aga justkui musternäiteks, kuidas ettearvatava "suluseisu" kiuste jõutakse ootamatult maksimaalse tulemuseni. Surmamotiivide hulgast leiame ka ühe sovetliku sõjadokumentalistika tippteose, millega me ajusid on loputatud varajasest koolieast saadik. Kui raamatute ja lõputute sõjafilmi ühisomaduseks on see, et neid saab nautida muretuult ja pikalt, distantseerides ennast mängust väljapoole, siis Viljuse installatsioonis on räägelt vastupidi.

Kuus välklambiga varustatud diapjektorit esitlevad stereotüüpseid surma- hetki fotoajaloo klassikast nõnda põgusalt (1/400 sek vältel), et esmasel vaatamisel jäävad need tabamatuks. Korduvas tajus hakkavad seinale projek- teerunud kujundid aegamisi konkreetsemaid piirjooni võtma, surm demütolo- giseerub, saades tagasi oma algse füüsilise põgususe, mis tal oli veel enne, kui raamatud, filmid ja meedia selle vaataja jaoks "igikestvaks ning korduvalt ülevaadatavaks stereotüübiks" kohandasid. Igatahes muudetakse vaataja siin hoopis teistsuguse surma tunnistajaks – ükskõik, kas see valmistab pettumuse või mitte. Fotograafilised vahendid lavastavad Viljuse teoses surma mõjuvai- ma ehedusega, mida eales olen näinud; see pole enam tuttav ilukirjanduslik võrdlus püssi ja fotoaparaadi vahel, isegi mitte maa poole sööstev telekaame- raga varustatud lõhkekeha, vaid sugestiivne dekonstruktsioon, kus "surm" meenutab taas surma ning välklambi tüürikesed sähvatused teevad kiire lõpu igasugusele "tarbijasõbralikkusele". Meid lastakse korduvalt maha ning ühes oma järgmistest eludest märkame vist küsida – kumb siis fotograafiale õieti tunnuslikum on, kas hetkelisus või monumentaalsus?

Mart Viljuse objektidele lisab ootamatut külgetõmbejõudu nende selgelt ida-euroopalik teostusviis, mis enamikus muudes seostes kui kunst osutuks ilmselt põlastust väärivaks. Vaadates ta seadmeid lähemalt, avastame nende arhitektuuris mingi ürgvana, vist 60ndate aastate grammofonimootori, mille

täidesaatvaks organiks on odav alumiiniumist teelusikas. Osa detaile on väljanägemisega, mis meenutab kooli käsitööringi esimesi tooteid, ning äsjakirjel datud otsustavate hetkede "taastootmist" selgub koordineerivat roostetanud heeringakarp. Viimane kuulutab end vastavaks teatud tehnilistele normatiividele, aga vaevalt kõigil neil tunnustel Viljuse jaoks enam muud tähtsust on kui see, et suurema kooslusena annavad nad lisateavet kunstniku päritolust. Selle päritolu ilmsikstulek intelligentises, rahvuslikke enesepiiranguid mittetunnistavas kunstikeeles viitab selgelt üleüldise tunnustuse võimalusele.

HANNES VARBLANE

AUSTERE AS AUSTER

Eesti keeli: kirbe kui Auster

*Every actual State is corrupt
(Ralph Waldo Emerson).*

Kuidas teile meeldivad Vabadussammast õhivad ameerika intellektuaalid? Täpsemalt, kuidas teile meeldivad inimesed, kes sõltumata kodakondsusest jõuavad oma elu ning selle mõtestamise kaudu tõdemuseni, et riik on institutsioonina inimvaenulik, indiviidi hävitav koletis? Kui teile sellised inimesed ei meeldi, siis ärge alljärgnevat lugegegi, sest see kirjutus on Paul Austerist, USA kirjanikust, kes oma viimases (vähemalt mulle teadaolevalt), 1992. aastal üllitet romaanis "Leviaatan" jõuab just sellise tõdemuseni.

Auster on ameerika nüüdseks juba keskmise põlvkonna romaanikirjanik, luuletaja, tõlkija, kriitik, aimekirjanik ning toimetaja. Teda on tõlgitud 19 keelde. On 80ndatel proosasseastunuist üks säravamaid tähti, eriti kõrgelt koteerit kõrgkooliringkonnis.

Paul Auster sündis 3. veebruaril 1947 Newarkis (New Jersey) Ida-Euroopa ning Austria päritolu juudid perekonnas (muide samal aastal Toomas Raudamiga). Kasvas üles kenas suures mugavas äärelinnamajas, õppis kohalikus algkoolis ning kolledžis, mängis päris hästi pesapalli. B. A. Columbia Ülikoolist 1969, M. A. 1970 samast.

Veidi enne Pauli kolledžisse-astumist lähevad ta vanemad lahku. Ehkki kontakt isaga

säilib, tunneb ta end selles, temast sõltumatult talle pealesunnit olukorras ohustatult. Olles isaga küll sõbrasuhteis, oli too talle siiski kaugel, kiretult kättesaamatu nii füüsilise objekti, inimese kui ideena, võimetu end pojale ilmutama, end avama, sõltumata olukorrist. Viisteist aastat pärast vanemate lahkuminekut, isa ootamatu surma järel (veel küllaltki noorelt, tervis korras) sundisid mälestused neist vastuolulistest ja valulistest suhteist nüüd juba abielus ning ise isadust kogend, küllaltki edukalt avaldatavat kirjanikku vaagima ning ümber hindama oma seniseid arusaamu isast, sellest "nähtamatust mehest" (*invisible man*), nagu ta teda tituleeris. Tulemuseks oli mälestusteraamat "ÜKSILDUS-VÄLME" (*The Invention of Solitude*, 1982).

Raamat jaguneb tegelikult kaheks. Esimeses, 1979. aastal valminud osas "Nähtamatu mehe portree" (*Portrait of an Invisible Man*), mis näikse olevat kirjutatud veel mingis mõttes šokiseisundis, tahab Auster mõista, kes ta isa on, lahkab oma mälestusi isast, oma tundeid. Ta teeb seda selleks, et päästa – kui mitte muidu, siis vähemalt sõnade abil – kujutlust isast, et see ei kaoks koos isa füüsilise surmaga. See osa koosneb suhteliselt lühikesest esseistlikest meenutustest, uuringutest

isa suhtumise kohta perekonda, oma töösse, tema lahtusjärgse avaliku elu tegemiste kohta. Selliseid mälestusi on palju ning ühel hetkel tunneb kirjanik end olevat sattunud vangistusse – järsku pole tal küllaldaselt sõnu, pole kirjanikuannet väljendamaks seda, mida teab ja tunneb. Seetõttu hakkab ta raamatu teises jaos "Mäluraamat" (*The Book of Memory*) lahkama kommunikatsiooni ning isolatsiooni, kõne ning vaikimise, tööga ning kujutlusvõime, mälu ning parajasti toimuva vahekordi, keele suhet tegelikkusega. Just siin hakkab ta otsima võrdlusemomente, kommenteerimaks oma kogemust kirjandusest kogetuga, leides sealjuures kokkupuutepunkte selliste eripalgelisustega nagu Collodi, Vermeer, Mallarmé, Tsvetajeva, Hölderlin.

*

Miks kirjutatakse nii pikalt Austeri tegelikult teisejärgulisest teosest? Vaid seepärast, et "Üksildusvälme" oma eraldiseisvuses on ometi omamoodi võtmeks Austeri kogu loomingule. Tolles raamatus tegeleb ta enamikuga probleemidest, mis on kesksed ka ta hilisemates teostes. Kõigepealt tema keelekäsitlus. Keele suhe tegelikkusega jääbki Austeri üheks põhiprobleemiks. Ise on ta öelnud: "Eksistentsi grammatika hõlmab keele kõiki kujundeid." Samas on ta veendunud, et keel ei ole oma olemuselt tõene: "Keel ei ole tõde. See on meie viis olla maailmas. Sõnadega mängides uurime vaid, kuidas mõte töötab, me peegeldame maailma osi nõnda, nagu meie meeled neid märkavad." Suhet keelesse võimendab Austeri tõlkijakogemus, ta rõhub igati analoogiat teiste autorite tõlkimise ning omaenese kirjanikuksolemise vahel. Tõlkimine on talle samastatav "sisenemisega teise inimese üksindusse, muutmaks see su enda omaks". Kuid ka kirjutamine on seotud tõlkimisega, sest mälu on autori eluseikade tõlge, sisenemine tema üksindusse, keele abil valla päästetav mälu. Austeri nägemuses kulgeb see protsess küllalt keeruliselt. Ta kujutleb, et temas asetseb tohtu Paabeli Torn. Selles pesitseb tekst, mis tõlgib end lõpmatuks arvuks keelteks. Laused valguvad sest tornist mõttekiirusel, iga sõna neis eri keeltes, tuhanded keeled käratsevad ta sisemuses kor-

raga, nende vastukaja lärmab tubade, korridoride ning treppide labürintides ning nõnda läbi sadade korruste. Selles mäluruumis on kõik ühtaegu ta ise, samas aga veel ka midagi muud. (Muide Paabeli torn on Austeri üks enimkasutatud kordusmotiiv nii proosas kui luules.)

Teine probleemidering, mis on kogu aeg Austeri huviorbiidis ning üpris selgepiiriliselt joonistub välja juba "Üksindusvälmes", koondub kahe termini "ühendus" ning "kokkusattumus" ümber (sõnad *connection* ja *coincidence* võiks ehk siinkohal nõnda "ümber panna"). Tõsi, hilisemas loomingus saab seeasemel märksõnaks üha enam ja enam "juhus" (*chance*). Pealkirjad, kujutluspildid, osundid, klammerdused, viited, kõik see fragmentaarsus, mis moodustab selle paljuski päevikulaadse mälestusteraamatu, on tegelikult ühenduslülid, millest tähelepanelikul lugemisel koorub välja keerukas struktuur. "Üksindusvälme" on ülesehituselt üpriski mõistuslik, eriti kui jälgida just laiemat struktuuritasandit. Üks idee juhib meid teiseni, ent mitte niivõrd põhjuslikkuse või kronoloogia reeglite järgi – ehkki ka need on kasutusel –, vaid rohkem tänu oma emotsionaalsele vahetusele. Kokkusattumused (veel mitte niivõrd juhustel) on selles raamatus kande osa. Nad on omaette probleem, eriti kui nad põkkuvad – kasutades Barthes'i fraasi – "psühholoogilises kujundisüsteemis". Ent kokkusattumusel on mõnes mõttes käskijaroll ka Austeri keelekasutuses, tema postmodernistlikus kirjeldustehnikas, sõnatransformatsioonides, raamatu ülesehituse rõhu- ja riimipinevuses. Kokkusattumused oma ühenduses on Austerile ka elulise kogemuse aluseks mineviku olevikuks pöördumise pöördumatus protsessis. Austeri arvates on inimese elu niivõrd killustunud, et iga kord, kui ta adub mingitki ühendust eluseikade vahel, ahvatleb see teda otsima tolles ühenduses peituvat tähenduslikkust. Ühendus on olemas. Ent andmaks sellele ühendusele tähendus, vaatamaks selle eksisteerimise alasti faktist kaugemale, tema teispoolsusesse, tuleb ehitada reaalsesse maailma kujutletav maailm. Auster teab vägagi täpselt, et selline kujutlusmaailm ei püsi püsti. Ometi kinnitab ta kõikjal Joonase sisekulgu, keda surm kohutas suud avama, ning

kui ka vastuseid polnud olemas, hakkas inime vähemalt rääkima.

*

Austeri enda otsingud, leidmaks ühenduslülisid nii elu- kui ka keelekogemuskildude mosaiiges ning nende vahel, algasid varakult. Selle asemel et hankida endale pärast ülikooli lõpetamist töökoht, suundub ta õlitankeriga Mehhiko lahele, lõpptulemusena seilab aga hoopistükkis Prantsusmaale, kus alustab nagu lugematud teisedki ameeriklased enne ja küllap ka pärast teda tõsise kirjandusliku tegevusega. Elab "konnaõgijate" maal neli aastat, luuletab, tõlgib, kirjutab juhustsenaariume ning "õudukaid", on Provence'is farmivalvuriks, hiljem, kui prantsuse keel enam-vähem käpas, möllib end telefoniopeeraatoriks "New York Times'i" Pariisi büroos. Operaatoriametit pidades hakkab avaldama tõlkeid prantsuse luulest ja proosast (hilisemad koostöös esimese naise Lydia Daviseega) ning ka oma luulet ning esseistikat – põhiliselt USA kirjandusväljaannetes. Pariisis tõlkis Auster Mallarméd, Sartre'it, Maurice Blanchot'd. Hiljem on ta kirjastuse Random House poolt välja antud antoloogia "Random House'i XX sajandi prantsuse luuleraamat" toimetajaks. Toimetamistööd iseloomustab ta eessõnas olukorrana, kus elevant tuleb top-pida rebasele määratud puuri. Kummitas ka tõlketaseme hindamisraskus. Siin aitab ta enese luuletamis- ning tõlkekogemus. Vastavalt oma veendumusele valib ta, kui tuleb valida sõnasõnalisuse ning luulelisuse vahel, alati luulelisema variandi. Luuletust kandev kogemus ei elutsevat mitte niivõrd igas teda moodustavas sõnas kui võrd nende sõnade vastastikusel mõjus, nende muusikalises kokkukõlavuses, pausides, luuletuse üldilmes; rütmist, rõhust ja riimist rääkimata. Sellest johtuvalt arvab ta, et luulet tohivad ja peavad tõlkima vaid luuletajad. Luule, mida Auster ise produtseerib, on kuiv, imazistlik; ta ei imiteeri, ent siiski peegeldab see luule eeskätt kirjaniku väga hääd prantsuse modernluule tundmist. Austeri luuletused pildistavad külma, mõttetut maailma, eksistentsiaalset tühjust, mille kõledal, sürrealistlikul maastikul poeet ahastades, komistades ning kukkudes komberdab aiva edasi ja edasi.

Naastes 70ndate keskel New Yorki evib Auster juba mõningat kirjanduslikku kuulust. 1975 (ning ka 1982) määratakse talle Ingram Merrilli Sihtasutuse stipendium, 1977 hindab PEN-i tõlkekeskus ta oma toetuse vääriliseks, 1979 antakse talle Rahvuslik Kunstiabiraha. Sellele vaatamata lükatakse ta esikromaan "Klaaslinn" (*City of Glass*, 1985) seitsmeteistkümne kirjastuse poolt tagasi, enne kui Los Angelese väikekirjastus Sun and Moon Press selle viimaks avaldamiskõlbuliseks tunnistab. "Klaaslinnale" sai osaks lugejamenu ning kriitikagi oli soosiv. Romaan oli 1986. aastal lõpetatud NEW YORKI TRILOOGIA (*The New York Trilogy*) avaromaaniks, millele järgnesid "Kummitused" (*Ghosts*, 1986) ning "Lukustatud ruum" (*The locked Room*, 1986). Triloogia tõi Austerile lõpuks teenitud kuulsuse. New Yorgi triloogia üksikosad on suhteliselt lühikesed, ent põnevust pakkuvad lugemistükid. Esmalpilgul näivad nad kõik olevat detektiivjutud, intellektuaalsed *private-eye* lood oveste reminiistsentsidega Raymond Chandlerilt ning Dashiell Hammettilt. Ent isegi juhulugeja aimab peagi, et teksti siidja pealispinna all on peidus kahtlaselt sügav hundiauk, mis kukutab ta *nouveau roman*'i metafüüsilistesse paradoksidesse, ning ka iga üksiku romaani kirjutamise lugu saab romaaniks iseendas, samas kui kõigi kolme romaani triloogiaks liitmine nad taas omaette tervikuks tsementeerib. Triloogia iga romaani tutvustab meid erineva karakterikogumiga (ehkki kõigis kolmes on ilmekaid tegelaste-vahelisi ristviiteid) ning erinevat masti mõistatustega. Ühiseks jääb triloogia kõigis osades ometi seik, et seal on üks kirjanik jälgimas ja jälitamas teist.

*

"KLAASLINNA" nagu triloogia teistegi osade tõeliseks salamõistatuseks on inimese identiteedi küsimus, eelkõige kirjaniku identiteediotsingud, tema tungimine lõputusse labürinti, milles fakti ning fiktsiooni eristamine üksteisest muutub pea ilm võimatuks. Triloogia ainsaks muutumatuks püsivaks tegelaseks saab New York. Kõik ülejäänud lendub, hajub, müstifitseerub.

"Klaaslinnas" on saatuses sunnitud selle suurlinna tänavaid mõõtma ning mõtestama endine luuletaja ning esseist, nüüdne William Wilsoni varjunime all odavaid krimkaside produtseeriv kirjanik Daniel Quinn – kunagine abielumees ja poja isa, mõlemad, nii naine kui poeg, romaani algusajaks surnud. Quinn on selles suurlinnas ära eksinud, ning mitte ainult linnas, vaid ka iseendas. Oma parimatel jalutuskäikudel mööda seda lõputut linna tunneb ta, et ta on olemas vaid eikuskil (*nowhere*) ning see ongi kõik, mida ta soovib: olla eikuskil, ning New York ongi talle selleks eikuskil-olemiseks, mille ta enda ümber on ehitanud. Juba ammu ei eksisteeri teda enam mitte kellegi teise jaoks kui ta ise. Ühel ööl, mil ta parajasti loeb Marco Polot, heliseb telefon ning küsitakse kedagi Paul Austerit Austeri detektiivbüroost. Quinn ei arva end juba ammu enam reaalsuses eksisteerivat ja samastab end oma detektiivlugude kangelase Max Workiga. Paul Auster on talle tundmatu. Ent kontaktiotsingud jätkuvad ning lõpuks otsustab Quinn esinedagi Austerina ja ta värvatakse tööle. Tööandja poolt kohtumispai-gaks määratud korteris võtab teda vastu naine, kes teeb ta tuttavaks vägagi veidra noormehe Peter Stillmaniga, kes räägib veelgi veidramat keelt. Tema veidrused tulenevad sellest, et noormehe isa, Peter Stillman *sen.* olevat poissi kuni 12. eluaastani (kokku 9 aastat) hoidnud absoluutses isolatsioonis, pimedas, lukustatud ruumis. Tänu juhuslikule tulekahjule poiss avastatakse ning tema filosoofist isa satub trellide taha. Virginia Stillman, noore Stillmani endine kõneterapeut, nüüdne abikaasa, annab teada, et Stillman-seeniore vangistusaeg on lõppemas ning ta saabumas linna, maksmaks pojale kätte vangisoldud aastate eest. Quinn-Auster värvatakse nuuskuriks hullu filosoofi järele. Järgmises peatükis antakse vahepalana pikem ülevaade enamikust teadaolevaist kasparhauserlikest juhtumistest. Quinn ostab endale punaste kaantega märkmiku ning asub ülesannet täitma. Märkmikus kirjeldab ta jälitustegevusega seotud tähelepanekuid, ent talletab ka oma mõtteid ja arutlusi. Columbia Ülikooli raamatukogus tutvub ta Stillman-seeniore töödega. Professori põhiteoseks on "Aed ja torn: varajased visioonid Uuest Ilmast", mis koosneb kahest osast: "Müüt pa-

radiisist" ja "Müüt Paabeli tornist". Neid ajalo- ja keelefilosoofilisi traktaate refereerides saab "Klaaslinna" autor edastada paljuski oma mõtteid ning esitada (tõenäoliselt vaid fiktiivse) Henry Darki 1690. aastal publitseerit pamfleti "Uus Paabel" ümberjutustuse. Edasi suundub Quinn-Auster Keskvaksalisese, kohtamaks saabuvat Stillman-seeniore. Miskipärast kohtab ta aga vaksalihoones kaht Stillmanile sarnanevat meest ning alles raskete siseheitluste järel valib välja oma Stillmani. Quinn jälitab teda peatuskohaks valit hotellini ning järgnevail päevil jälgib professori mõistetamatult sihituid rännakuid New Yorgi tänavail, samastudes üha enam ja enam detektiiv Paul Austeriga. Lõpuks, võttes appi oma punase märkmiku ning kandes sinna graafiliselt professori igapäevased marsruudid, avastab ta, et vanahärra kirjutab iga oma päevateekonnaga New Yorgi tänavale ühe tähe, ning toetudes oma kujutlusvõimele (esimeste päevade tähed ju puuduvad) dešifreerib Quinn lõpuks tänavatekuluga kirjutatu – THE TOWER OF BABEL. Autor mainib siinkohal, et kui E. A. Poe "Gordon Pym'i loos" olid tähed kraabit maapinda, siis Stillman-seeniore loob tähti oma sammudega, millest ei jää jälgi, ja nagu kirjutaks näpuga õhku (vrd Toomas Raudami ühe jutukogu pealkirja!). Nüüd otsustab Quinn-Auster professoriga kontakteeruda ning astub tema juurde, kui vanahärra istub pargipingil, käes punane märkmik, täpselt samasugune kui Quinnil taskus. Kahe persooni omavahelistes vestlustes puudutatakse lingvistilisi probleeme, ameerika kirjandusklassikat ja ajalugu, filosoofiatki. Viimasel, kolmandal kohtumisel esitleb Quinn Stillman-seeniorele end Peter Stillmanina ning vanahärra võtab teda oma pojana. Järgmisel päeval professorit hotellist otsides selgub, et too on lahkunud, haihtunud suurlinna rägastikku. Quinn otsustab ta üles otsida. Kõigepealt aga püüab ta leida detektiiv Paul Austerit. Telefoniraamatu abil see tal ka õnnestub. Ent tegemist pole detektiiviga, vaid kirjanikuga, kes mäletab Quinni veel sellest ajast, kui too avaldas oma nime all luulet ja esseistikat. Quinn jutustab Austerile Stillmani loo ning kahtlustab end hullumeelsuses, Auster eitab sellast enesediagnoosi ning kaks kirjanikku süvenevad kirjandusliku vestluse, mille põhisisuks Don Quijote.

Teatud hetkel naasevad koju Austeri naine ning poeg, kes on samas vanuses, nagu olnuksid olnud Quinni abikaasa ning laps, kui nad poleks surnud. Lahkunud Austeri juurest, ei ole Daniel Quinn enam kusagil, tal pole enam midagi, ta ei tea enam midagi, ei sedagi, kes ta tegelikult on. Kaotanud oma identiteedi, hulgub ta sihitult mööda New Yorki ning teeb punasesse märkmikku tähelepanekuid linna põhjakihtide elust. Ta kaotab ajataju. Ent ühel hetkel asutab ta end elama Stillmanide maja ukse vastas asuvasse prügikasti, jälgimaks ööpäevaringselt ust, kust võiks väljuda kas Stillman *sen., jun.*, või Virginia. Elades ja valvates tekivad iselaadsed prügikastieluprobleemid: ajataju, uni, toit jne. Ent kõige üllatavam on Quinni jaoks tõik, et keegi, mitte keegi ei pane teda ega ka ta sellast eksistentsi tähele. Ta oleks nagu sulandunud New Yorgi majade seintesse. Päevad ja nädalad lähevad, ning ühel hetkel pole Quinnil vaatamata äärmisele kokkuhoiule enam raha. Tuleb vahipostilt lahkuda. Vaadates end üle tüki aja peeglist, ei tunne Quinn end ära. Temast on saanud hulgas, üks äraarvamatult suurest New Yorgi hulguste hulgast. Ta helistab Austerile, kellelt kuuleb, et Stillman *sen.* sooritas kohe hotellist lahkumise järel enesetapu, hüpates Brooklyni sillalt alla. Nüüd suundub Quinn oma korterisse, seal on aga kõik muutunud. Tema asjade asemel on tubades võõras kraam. Peagi saabub noor tüdruk, kes osutub uueks üürnikuks ning politseiühvardsusel on ekskriptsioonid sunnitud lahkuma. Tal pole kuhugi minna ning talle meenub Stillmanide korter. Ta pole üllatunud, kui leiab korteriukse avatuna. Ta siseneb, riietub lahti, viskab riided aknast välja ning sulgub koos oma punase märkmikuga ühte tubadest – küllap noore Stillmani omasse. Keegi toob talle (siis, kui ta magab) süüa, päevad lähevad ning lähevad. Paul Auster, kes lõpuks oma Quinni-otsinguil Stillmanite korterisse jõuab, leiab tühja toa põrandalt vaid punasekaanelise märkmiku. Viimane sissekanne selles on: "Mis juhtub küll siis, kui selles punasekaanelises märkmikus pole enam puhtaid lehti?" Kus on Quinn või kes on loo kirjapanija, ei tea, ent kus ta ka oleks, lõpetades oma romaani, soovib ta talle kõike kõige paremat.

Selline on "Klaaslinna" stoori. Loomulikult ei sisalda ümberjutustus sajandikkugi

sellest, mistõttu see raamat Austeri suurde kirjandusse tõi. "Klaaslinna" tegelik tekst on see, mis teeb romaanist meistritöö, tekst kõigi oma kirjanduslike allusioonide, New Yorgi tänavakuristike kirjelduste, filosoofiliste mõttekäikude ja keeleliste kalambuuredega.

*

"KUMMITUSTES" viib Auster detektiivse süžeeleini miinimumini ning toob sisse *film noir*'i stiliseerituse. Romaani algus on ajastatud 3. veebruarile 1947 (st Paul Austeri sündimispäevale), ent Austeri arvates pole olevik sugugi vähem pimedusse peitunud kui minevik. Romaani tegelastel on küll nimed, ent need on vaid värvid. Valge värbab Sinise, et too jälgiks Musta. Sinine on varem töötanud Pruuni heaks. Nüüd kolib ta Brooklyn Heightsi ühte korterisse, mille tööandja talle rentinud, ning jälgib aastaid vastaskorteris pesitsevat Musta. Sinine järgneb Mustale tolle jalutuskäikudel, lõpuks kontakteerub temaga ning samastub Mustaga üha enam ning enam. Kohanud juhuslikult tänaval oma armastatud, keda pole aastaid näinud, läheb ta sellest skandaaliga taas lahku ning hakkab hägusalt aduma, et Must ise ongi ta värvand ja Valge on olnud vaid variisik. Ta tapab Musta, omastab selle käsikirja, loeb selle läbi ning kaob seejärel neljakümne aasta lõpu Ameerika, võib-olla aga kogu Oikumeeni pimedusse, ning sellest hetkest ei tea me Sinisest enam midagi. Võib-olla Sinist polnudki. Võib-olla polnud Mustagi. Võib-olla olid nad kõik vaid kummitused.

*

Triloogia viimane osa "LUKUSTATUD RUUM" on ainus, mis kirjutatud esimeses isikus, tugevate autobiograafiliste sugemetega, ning see lihtsustab tunduvalt lugemist. Paljud kriitikud peavad just triloogia viimast osa parimaks. Nimetu jutustaja, keda me soovi korral võime samastada autoriga, pole seekord detektiiv, vaid kirjanik-biograaf, kelle tööd mõnes mõttes võibki ju samastada nuuskuritööga. Peab biograafki otsima, valima ning võrdlema fakte, detaile, leidma põhjus-

likke seoseid. "Lukustatud ruum" on lugu keskpärasest kirjanikust, kes soostub oma lapsepõlvesõbrast imetusobjekti Fanshawe' naise Sophie palvel uurima, hiljem ka avaldama tolle kirjanduslikku pärandit ning elulugugi kirjutama. Fanshawe on juba mitu aastat teadmata kadunud (Sophie on palganud tema otsinguile detektiivi nimega Quinn), tõenäoliselt surnud, ning tema kirjanduslik karjäär seetõttu katkenud. Muide, Fanshawe' lapsepõlve kirjeldus kordab Paul Austeri enda lapsepõlve ning ta hilisem käekäik sisaldab ka tööd tankeril ning elu Pariisis ja Lõuna-Prantsusmaal. Minajatustaja mitte ainult ei avalda kadunuksjäänud Fanshawe' käsikirju, vaid naib ka Sophie ja adopteerib poja. Tal on nüüd selleks Fanshawe'lt kirja teel saadud luba. Fanshawe nimelt olla lihtsalt avastanud, et kirjutamine oli teda pike-mat aega piinanud katk, ent lõpuks ometi on ta sellest paranenud ja määranud enesele juba ka enesetaputärmini. Minajatustaja tunnetab küll oma tegudes peituvat ohtu, ent on võimetu midagi ette võtma. Taas suundub inimene Austeri kirjanikutahtel teise inimese identiteeti. See moondumine aiva süveneb. Mida kuulsamaks kirjanikuks saab postuumselt Fanshawe, seda enam kaotab loomevõimet tema identiteeti kistav minajatustaja. Püüdes kirjutada Fanshawe' biograafiat, tunnetab ta täie selgusega, et ajab hauda elava inimese. Elulookirjutaja materjaliotsingud viivad ta Pariisi, kus ta näikse kaotavat mälu, võib-olla aga ka lõplikult oma identiteedi. Seal kohtub ta enda arvates Fanshawe'ga ning, samastudes Paul Austeriga, meenutab "Klaaslinna" ja "Kummituste" kirjutamist. Kohates Fanshawe'd, asub ta teda jälitama, ent Fanshawe ei taha teda ära tunda ning tituleerib end Peter Stillmaniks, lõpuks peksab ta biograafi läbi ja too lendab Pariisist tagasi Sophie juurde Ameerikasse. Lõplik lahendus (kui seda saab nõnda nimetada) saabub kolm aastat hiljem, mil minajatustaja, kel Sophiega juba poeg, saab kirja, milles Fanshawe annab teada oma tahtmise rääkida temaga 1. aprillil 1982 Bostonis. Lisatud on aadress, kus kõik pidavat lõppema. Kahe kirjamehe lõplik suheteseltamine leiab aset, suletud uks nende vahel. Kuid Fanshawe'l on oma lapsepõlvesõbrale ka midagi anda – loomulikult on see punaskaaneline märkmik, mis asub ukse kõrval

puhvetkapis. Kui biograafil märkmik leitud, annab Fanshawe teada, et on võtnud mürki ning peagi sureb. Uks jääb suletuks. Bostoni Lõunavaksalis rongi oodates loeb minajatustaja punast märkmikku. Ta ei saa mitte millestki aru. Sõnad näikse olevat küll tuttavad, ent ühilduvad nad selliselt, et suruvad üksteist seoseist välja. Iga sentents näib kustutavat eelmise, iga uus peatükk eelneva võimatuks tegevat. Seistes vihasajus New Yorki suunduvate rööbaste ees rebib minajatustaja märkmikust lehti ning pillub neid kägardades perrooni prügikasti. Ta jõuab viimse leheni hetkel, kui rong ette antakse.

*

Triloogiat võib tituleerida metabelletristikaks-fiktsiooniks, pahupidipööratud detektiivkirjanduseks, detektiivkirjanduse paroodiaks. New Yorgi triloogia peatähtsus aga on selles, kuidas teose põhikude muutub, füüsiliselt tasandilt metafüüsilisele suundub. Tegevuskohaks on küll tihtipeale reaalne suurlinn, mida kirjanik läbi ja lõhki tunneb, kuna on seal kaua elanud – Lower East Side, Upper West Side, Brooklyn. Sellistes metropolides on indiviid tihtipeale hämmingus, üksik, eksinud linnas, veel enam aga iseendas. Samas ei maksa unustada, et Austeri linnaüksinduses on peidus ka kirjanikuüksindus.

Triloogia kirjanduslikuks raamistuseks on ameerika klassikaline kirjandus. "Klaaslinna" arendatakse E. A. Poe *doppelgänger*'i motiive (otsene vihje sellele on ju ka Quinni varjunimes William Wilson). "Kummituste" peategelased loevad Thoreau "Waldenit" ning jalutavad Walt Whitmani mälestustest tiinetel Brooklyn Heightsi tänavail. "Fanshawe" aga on Hawthorne'i 1828. aastal ilmunud esikromaani pealkiri ning Sophie nimi viitab ta naisele. Triloogia kubiseb sellastest allusioonidest, mõningate kirjandusteoste puhul säärane tulevärk häirib, tundub, nagu kirjanik oleks eneseimeteleja ning pretensioonikas. Austeri puhul seda küll öelda ei saa, kõik on tasakaalus.

Kõige üldisemalt öeldes räägib "New Yorgi triloogia" inimeste identiteedi murenemisest, keele marginaalsusest ning keele suhtest nii identiteedi kui tegelikkusega.

"Suletud ruumi" viimane peatükk on minajatustaja meenutus aastal 1984. Järelikult jäi ta ellu. Paul Austeri triloogia viimase raamatu lõpudaatum on samuti 1984. Ka tema jäi ellu. Seega jätkame.

*

Samal aastal, mil Auster ilmutab "New Yorgi triloogia" viimase raamatu reaalsest New Yorgist, kirjastab ta ka romaani nimetust USA, vabandust, mitte USA, vaid Idaranniku tulevikulinnast, sest USA-d enam ei eksisteeri. See võib olla muidugi ka New York, ent samas ükskõik milline muu Idaranniku urbanistlik keskus, mille elanikud on hõivatud vaid oma füüsilise eksistentsi säilitamisega. "VIIMSETE ASJADE MAAL" (*In the Country of Last Things*) on Beckett'i, Orwelli ning Celine'i sugemetega tulevikuvision ning – nagu enamasti tulevikulmete prohvetluses – projitseeritakse meie ette hävingus ja varemeis linn, apokalüptiline nägemus saabuvast näljast, seadusetusest, ühiskonnaelu totaalsetest kollapseeerumisest. Linn näikse end aeglaselt, kuid kindlalt ära tarbivat, täpsemalt öeldes oma põrmu lõplikult ära õgivat. Vormilt on romaan Anna Blume'i kiri oma kodumaale jäänud sõbrale. Anna on hiljuti tulnud sellesse õudusse, otsimaks oma kadumaläinud ajakirjanikust venda. Tegemist pole siiski detektiivžanris küllalt laialt levinud otsinguromaaniga. Ennekõike on see teatud lingvistilise probleemistiku sugemetega ulmekas. Nagu kõik teisedki peab Anna võitlema oma füüsilise ellujäämise eest. Selles kiskjalikus laibaõgimises avastab ta, et kõik selles linnas polegi veel lõplikult moraalselt alla käinud. Ta kohtab vana kotinaist Isabeli, kes annab talle ulualust urkas, kus elab koos oma sassiläinud abikaasa Ferdinandiga. Hiljem, pärast piiripäälseid pääse sandistumistest ning surmast, kohtab Anna üht ratsionalistlikult meeletatud inimeste punti – täielik anakronism linnas, kus mõistusepärased on juba iseenesest mõttetud. Romaani lõpus taasühineb Anna mehega, keda armastab, ning koos paari sõbraga unistavad nad põgenemisest maale, et külades maagiliste *show*'dega elatist teenida. See on loomulikult meelegeiteakt, ent oma kiriromaan lõpetab

Auster Anna sule läbi lootusega: "Ainus, mida ma momendil anun – antagu mulle võimalus elada veel üks päev. Seda kirjutab sulle su vana sõber Anna Blume teiest maailmast. Kunagi me jõuame sinna, kuhu oleme minemas. Luban, et püüan sulle jälle kirjutada."

Selline on Austeri ulmeka küllaltki banaalne sisu. Ent romaanil on veel teine, keele eksistentsi küsimusi kandev liin. Anna kirjalik aruanne oma läbielamistest ning lubadus kirjutada ka edaspidi on tegelikult usk, ükskõik kui mannetu see ka näib, keele jõusse. Austeri apokalüptilises visioonis on just keel see, mis on surmaohus, säilida võib ta üksnes tänu Anna ja ta sõprade näival mõttetutele pingutustele. Kui alguses oli vaid Sõna, siis Auster tahab öelda, et ka lõpus on Sõna. See seisukoht seondub "Klaaslinna" ühe arutlusega, kus kõne all oli Eedeni aias räägitud algkeele taasloomine: "Kui inimese pattulangemine tõi enesega kaasa ka keele languse, tema allakäigu, kas pole siis loogiline eeldada, et on võimalik muuta pattulangemine olematuks tühistades tema tagajärjed, muuta olematuks keele langus, tema allakäik, pürgides Eedeni aias kõneldud keele taasloomisele?"

*

Reaalne New York City, täpsemalt Upper West Side, on taas Austeri järgmise romaani "KUUPALEE" (*Moon Palace*, 1989) lähtekohaks. "Kuupalee" on Columbia Ülikooli lähedal asuv, minu teada praegusi töötava hiina restoran, millel romaanis tähelepanuvääriv koht nagu kuu-kujundil üldse. Kui "New Yorgi triloogia" põhiteemaks oli inimese identiteedikaoetus, siis "Kuupalees" võetakse lugeja peategelasega kaasa tolle sisemise mina otsingule.

Romaani tegevustik algab suvel, mil inimene astus esmakordselt Kuu pinnale, ajal, mil peategelane on veel väga noor ning asumas rännule, kogemaks selle lõpul, et juhus on valmisoleku üks vormidest, pääsutee läbi teiste inimeste, leidmaks iseennast.

Hakkasin taas kirjutama romaani ümberjutustust, aga paari lause järel loobusin sellest. Marco Stanley Foggi, orvu, 60ndate poolt vormi valatu lugu, kes otsib läbi kolme

põlvkonna oma minevikku ja iseennast, kes alustab selleks rändu Manhattani kanjoneist Utah'i kõrbeisse ning kes viimaks, kohanud ja kogenud oma teel uskumatul arvil imepäraseid inimesi ning olukordi, luupainajalikke elamusi, eelkõige aga kokkusattumusi, jõuab romaani lõpus 1972. aasta Läänerannikule; siin, seistes jalad kaldaliivas ning silmad kompimas lainetavat tühjust, mis lõpeb alles Hiinas, mõistab ta lõpuks, et sel hetkel, 23aastaselt, ta elu tõeliselt alles algab – seda lugu pole võimalik ümber jutustada.

Tõsi, nagu Marco Polo, Phileas Fogg ning Henry Stanley (suured reisumehed, maadeavastajad ning kaugustevallutajad kõik) asub kirjaniku Marco Stanley Foggki reisile läbi suurlinna ja Ameerika, ent kuna tegemist on ju Austeriga, on kogu lugu äärmiselt keeruline, vürtsitatud vaid Austerile omaste süžee-käikude, raamjutustuste, kirjanduslik-filosoofiliste mõtiskluste, paradokside ning allusioonidega. Mulle isiklikult "Kuupalee" meeldis väga. Enam kui "Augie Marchie seiklused". Miks ma siinkohal vihjan Bellow'le? Aga seepärast, et "Kuupalee" on Auster talle iseloomuliku sügavamõttelisuse ja ironiaga töödeldud – nii nagu ta oma triloogias töötles detektiivromaan – perekonnaromaani. Mõneti on tegemist komöödiaga, eelkõige juhuste ja kokkusattumuste komöödiaga, teisalt võib romaanist leida tragikomöödia elemente. Küllap "Kuupalee" ongi üks kurbnaljakas arenguromaan ning teda tuleb vist tõesti võtta kui segu Fieldingist, Dickensist ja Twainist, millele lisavad ähmast läiget Ionesco ja Camus – nagu keegi kriitik kuskil on kirjutanud. Mina ise sain sellest raamatust siiski teada ka midagi muud. Inimesed on alati õiges kohas valel ajal ning vales kohas õigel ajal, alati üksteisest möödumas, ehkki tihtipeale vaid millimeetrikaugusel, mõistmaks asjade olemust. Meie elu on luhtunud juhuste jada ning kuigi saatus tervikuna on meile sünnist saati osadena kätte antud, ei oska meie neist osadest tervikut moodustada. Sain teada aga ka seda, et pagu on samaväärselt minek millegi suunas, ehkki me suunda ise võib-olla ei teagi, ning et kunagi jõutakse kuhugi välja, kui meil on julgust tunnistada, et me ei taha olla surnud ning et iga samm, mille me astume, jätab meid

endid selja taha, ning et iga sammuga oleme me vähem need, kes me kunagi olime.

*

Siit võiks minna edasi Austeri järgmise romaani juurde, mille pealkirjaski esineb juba sõna "juhus" (*chance*). Pealkirja eestistaksin ma siiski "SAATUSE MUUSIKANA" (*The Music of Chance*, 1990), sest selles teoses saab Austeri tahtel juhusest kõige selgesihilisemalt saatus. Võib-olla just seepärast meeldib see romaan mulle kõige vähem.

Bostoni tuletõrjuja, Jim Nashe, kes pole 30 aastat oma isast sõnakestki kuulnud, saab tema testamenditäitja kuuekuuliste otsingute tulemusena kätte oma päranduspoole – 200 000 dollarit. Polnuks seda kuuekuulist viivitust, poleks ta eales kohanud elukutselist pokkerimängijat Jack Pozziti (hüüdnimega Jackpot) ning kõig võinuks olla teisiti. Ent saatusel oli selle juhusliku viivitusega oma plaan. Kuna Jimi naine oli just kuu aega enne pärandustombu taevastsadamist vaese tuletõrjuja juurest jalga lasknud (rahamehe juurest poleks ta kusagile läinud), oli Jim oma tütre õe juurde viinud ning nüüd on tal esimest korda elus tunne nagu mehel, kes on otsustanud endale kuuli pähe kihutada. Ent seekord polnud see surmakuul, vaid elukuul. Jim ostab auto, võtab end töölt lahti ning asub sihitult roolima Ameerika lõputuil teil (mis tuttav lugu igapähele, kel USA kirjandusest või filmikunstist veidigi aimu). Lõputud teed lõpevad aga järsku, aasta ning kaks päeva pärast kodust lahkumist, sest sel päeval avastab Jim ootamatult, et kogu ta kapital koosneb veel vaid 14 000 dollarist. Just sel päeval New Yorgi poole tüürides, teadmata isegi oma asukohta, kohtab ta Jack Pozzi isikus, keda peab alul joobnuks, oma saatust (kes teab, võib-olla saatus ongi kogu aeg purjus). Jack pole siiski purjus, elukutselise mängurina on ta lihtlaselt peksta saanud oma New Yorgi rikastest amatööridest mängukaaslaste käest, sest raketimedid olid kogu nende pangale käpa peale pannud väikeses rahulikus linnakeses, kus nad nädalalõpumängu nautisid. New Yorgi Wall Streeti valgekraed aga kahtlustasid Jacki kokkumängus raketiiridega ning tegid talle tuupi. Jim võtab Jacki haledu-

sest autosse. Selgub, et Jackil pole sentigi, ent tal on plaan, milleks vaid veidi raha vaja. Jimil on ta viimased 14 000 ning kaks selli otsustavad panna kõik ühele kaardile. Miks teeb seda Jim? Esiteks seepärast, et tunneb noorukeses Pozzis järsku ära oma lapsepõlve, ning – vastavalt Austeri teooriale – kui inime- ne avastab teises midagi iseendast, pole see inimene talle enam võõras. Teiseks põhju- seks on Pozzi isatus. (Austeril pole ainsatki teost, kus seda probleemi ei lahataks.) Jim, kes ka ise olnud isatu, hakkab Jackis nägema oma poega. Seepärast leiabki tuletõrjuja end paari päeva pärast istumas kahe miljonäri- ga (miljonärideks on nad saand loteriivõidu jäbi) kaardilauas, jälgimas, kuidas Jack tüh- jendab nende taskuid, panuseks tema viima- sed veeringud. Jack oli talle tõotanud surmkindlat ning suurt võitu. Miljonärid Flower ja Stone on kurioossed isikud, nende elamine veelgi kummalisem – nende meelte, mõistuse ning tahtmiste aed. Stone on oma majapoolde rajanud miniatuurse linnamaketi – Maailmalinna. Flower-poollele on rajatud mingi kummaline muuseum. See selleks – Austeril on siin oma süvatahendused, ent lä- heme looga edasi. Jack ja Jim kaotavad kõik ning jäävad veel võlgugi. Nii leiavadki kaks vaprat vanderselli end neile täiesti tundmatul Pennsylvania aasal järelevaataja Murksi valvsa silma all võla katteks müüri ladumas. Ladumas kahe napaka miljonäri lõbuks täies- ti mõttetu müüri Iirimaalt, Cromwelli poolt purustatud lossi varemeist toodud kividest. Pozzi ei pea vastu ning püüab põgeneda. Ta tuuakse väheste elumärkidega, lootusetult lä- bipekstuna tagasi. Murks viib ta haiglasse (kui viib), kus ta tõenäoliselt sureb. Nashe lõpetab müüri, ent naastes tööloppupidustus- telt, sõidab vastutuleva autoga kokku. On see teises inimeses poja leidnud ning kohe ta kaotanud mehe meeleheitest tingit enese- tapp? Võib-olla. Ent küsimus pole üksnes selles. Esitatu oli vaid lugu. Ehkki paljusi erinev Austeri varasematest raamatutest, on see romaan vägagi austerlik-ameerikalik, puudutades inimese selliseid süvaprobleeme nagu juhus ja saatus, ustavus, vastutus, kur- juse olemus, vabaduse tegelik väärtus ning tähendus, vangistus ning vägivald. See vaba- dusest põgenemise lugu on erinevalt teistest kirjutatud küllaltki arusaadavalt, mis muidu-

gi ei vähenda teose mõistukõnelist ning filo- soofilist sügavust, tõestab aga üpris veenvalt Austeri muutumisvõimelisust, tema suutlik- kust kirjutada küllaltki eripalgelist proosat.

*

Ka Austeri viimane romaan "LEVIAATAN" (*Leviathan*) räägib selget keelt autori arengu- ruumi avarusest. Ehkki romaani keskseteks tegelasteks on taas kaks kirjanikku, on minu arvates sel raamatul eeskätt vaid üks peatege- lane – USA. Romaan on vaieldamatult kõi- gist kirjaniku raamatuid kõige otsepoliitilisem.

Minajutustaja Peter Aaron alustab jutus- tust oma parimast sõbrast Benjamin Sachsi tähelepanuväärivalt 4. juulil 1990, kuus päe- va pärast seda, kui Wisconsinis laseb end omavalmistatud põrgumasinaga (tõenäoliselt kogemata) õhku keegi tundmatu. Aaron teab, kellega tegemist. Et Benjamin Sachs on sur- nud ega suuda end ise kaitsta, siis peab ta vähemalt jutustama Benjamin loo. Ent kuna FBI on juba temani jõudnud, tahab Aaron hoida Sachsi surma saladust vaid omaenese valduses. Aaron kirjutab seda lugu Sachsi endises süvemajas ning mõnikord tundub tal- le, et õhus hõljuvad ning jätavad oma jälje paberile hoopiski ta sõbra Beni, mitte ta enda sõnad. Tegelikult on romaan Ameerika nüüd- seks juba keskikka jõudnud intellektuaalide elu-olu- ning mõttelugu, täpsemalt selle mõt- te arengulugu. Esmakordselt kohtuvad kaks noort kirjanikku ju (lumetormi tõttu ärajää- nud) kirjandusõhtu esinejatena väikeses West Village'i kõrtsis ning sellest alates olid (vähemalt Aaroni arvates) Sachsi elu ülejää- nud 15 aastat vaid kulgemine oma "mina" ühest otsast teise ning ega's Aarongi paigal tammunud. Benjamin oli suur transtsenden- talistide austaja, habetki kasvatas ta vaid see- pärast, et Thoreau oli habemik, ning 1968. aastal sattus ta Vietnami sõtta minemast keel- dumise pärast vangi – paljusi "Kodanikual- lumatuse" mõjul. Suridki nad Thoreau'ga ühevanuselt, 44 aastasel. Benjamin lugu saab alguse tegelikult ta poisipõlves, mil ema viis ta Vabadussammast imetlema ning sun- dis teda riietuma kui väikest ingliskest. Benja- min protesteerib, see ei aita ning, minnes

esmakordselt austust avaldama sellele Ameerikat ning Vabadust sümboliseerivale kolossile, tunneb ta äkki täie selgusega, et tänu oma lühikestele pükstele ning valgele pluusile on ta tegelikult hoopis ahelais. Esmakordselt kogeb Benjamin Sachs, et vabadus võib olla ohtlik ning et kui ei olda küllaldaselt ettevaatlik, võib ta su tappa. Ainus romaan, mille Benjamin Sachs avaldas, kandis pealkirja "Uus koloss" ning raamatu emotsionaalseks põhitooniks oli raev: rebiv, lõhkkäristav, veristav raev pea igal leheküljel. Viha Ameerika vastu, raev poliitikute silmakirjalikkuse pärast, raev kui relv, hävitamaks rahvustüüete. (Muide Sachs alustab "Uue kolossi" kirjutamist 23selt, mina lugesin sama vanalt esmakordselt Thoreau'd ja Emersoni, selle artikli kirjutamise ajal olen ma viimaseid päevi 44 aastane. Huvitav, kas ma oma artikli ilmumist ikka näen?)

Ei suuda ma siinkohal ümber jutustada Peter Aaroni ja Benjamin Sachsi ning teiste New Yorgi intellektuaalide elu ning omavahelisi suhteid, nagu teeb seda Auster, veel vähem kõike ülejäänut, mida romaan sisaldab. Pole vist mõtet teadustada, et ka "Leviaatani" leitmotiiviks, küll veidi teisel tasandil kui "Saatuse muusikas", on juhuse ning saatuse seos. 4. juulil 1986, Vabadus-samba 100. aastapäeva tähistamise pidustustel, kukub Ben Sachs rōdult alla, jääb imekombel ellu, ent miski pole enam endine, ennekõike ta ise. Algab vältimatu ränd, mitte üksnes identiteedikaoetus, vaid ka letaalse lõpu poole. Väljapääsuks polnud Ben Sachsil mitte üksnes suletud, ust lihtsalt enam polnud – üks oli haihtunud. Sachs siiski otsib väljapääsu, ta sunnib end kirjutama raamatut (mille pealkirjaga Beni auks, peale ta surma, pealkirjastab oma raamatu ka minajutustaja Peter – "Leviaatan"), ent on juba liiga hilja. Veel üks saatustlik juhus, tapmine enesekaitseks ning – kuigi on veel paar, asjade seisu näivaltparemuse poole pööravat uskumatut seika, Benjamin Sachsi mäng on mängitud. 16. jaanuaril 1988 lendab põrgumasinast õhitudna õhku Vabadussamba vähendatud kuju Turnbullis, Ohios, koos päeva hiljem Danburgis, Pennsylvanias. Selliseid Vabadussamba vähendatud kujukesi on USA avalikes kohtades, linnade keskvaljakuil ning parkides, ligi 130. "Vabaduse Viirastus" Benjamin

Sachs oli asunud neid hävitama, nõudes valitsuselt silmakirjalikkuse asemel tõde oma rahvale. Tööd tal jätkub ning kujusid lendab vastu taevast enam kui kümme, enne kui ta end lõpuks ise õhib. Kui FBI agendid Sachsis "Vabaduse Viirastuse" tuvastavad ning tulevad taas Aaronit väisama, annab viimane neile "Leviaatani" käsikirja. Mida see kõik tähendab? Kui see on ühe põlvkonna lugu, siis on see mõneti ka siinse artikli kirjanija põlvkonnalugu, mis aga nüüd meie armsas vabariigis võtnud teise pöörde. Mida sümboliseerib käsikirja üleandmine FBI-le? Riigitruudust? Pole aimugi. Lõpetaksin selle "merekoleitise" lahkamise hoopis sõnadega "Kuupaleest". Need kingib Marco Stanley Foggile romaani küllap markantseim tegelane, vanahärra Thomas Effing, kellest kriitikute arvates peaks saama samasugune lugejate lemmiktegelane kui Huck Finn või Scarlett O'Hara. "Ma räägin vabadusest, Fogg. Lootusetusetundest, mis kasvab nii suureks, nii hävitavaks, nii katastrofaalseks, et sul pole teist valikut kui saada vabaks. See on ainus võimalus, vastasel juhul poed sa nurka ning kärvad."

*

Mida on öelda lõpetuseks? Paljudgi. Paul Auster on postmodernistlik (mitte küll nii markantselt kui Julian Barnes), posteksistentsialistlik ning "post-" veel paljus muuski, kasvõi selles, et tema arvates ka keel võib ja peabki kandma maske või vähemalt loore, ehkki mõnedel postmodernismi tehnilistel hobustel on parem ratsutada kui teistel.

Keda kõiki pole pakutud Austeri mõjustajaks: Vladimir Nabokov, Jorge Luis Borges, Alain Robbe-Grillet, Samuel Beckett, Jean-Paul Sartre, Franz Kafka, Dino Buzzatti, Witold Gombrowicz, Queneau, Ionesco jne jne jne. Las neil mõjustada. Hoopis tähtsam on see, et Auster on saanud hakkama *hat-trick* -iga – ta valab värsket veini belletristika vanadesse pudelitesse, ta kirjutab loetavaid raamatuid, mis ei toetu aga seksi ja vägivalla betoonmürakaile. Ta on parim näide sellest, et ehkki modernismi peainglid lihtsa jutustamismõnu belletristilisest paradiisist

välja löid, poeb see mõnikord struktuuraining semiootilise analüüsi tagaukse kaudu sinna tagasi.

Nii erinevad kui kirjaniku raamatud oma vormi ja sisu poolest ongi, moodustavad nad üheskoos kompleksse võrgustiku, ühe intertekstuaalse terviku, milles üksikud teosed viitavad üksteistele ja loovad oma tähenduse suhetes teistega. Keele marginaalsus, indiviidi identiteet, üksindus ning suhe maailmaga, elu ja eksistentsi absurdus, tõelisuse ja fiktsiooni suhe on tegurid, mis korduvad ja varieeruvad konstruktiivsete elementidena Paul Austeri loomingus.

Auster on oma viimases romaanis väljendanud mõtet: "Raamat on müstiline asi ning kui ta on kord väljunud maailma, võib kõike juhtuda. Raamatu endagagi võib igasuguseid hädasid ning õnnetusi juhtuda ning autoril pole kuraditki teha, miskit moodi midagi takistada. Nii hea või halb kui see ka on, laia ilma läinud raamat on autori kontrolli alt väljas." Allakirjutanu tahaks siinkohal loota, et tema pole Paul Austeri raamatuile miskit paha teinud.

P S. Paul Auster elab New Yorgis, Brooklynis, koos oma naise ja kahe lapsega.

RICHARD AUSTERI TÄHTSAMAD TEUSED

Romaanid:

City of Glass 1985

Ghosts 1986

The Locked Room 1986

In the Country of Last Things 1986

Moon Palace 1989

The Music of Chance 1990

Leviathan 1992

Luule:

Unearth: Poems 1970–1972 1974

Wall Writing 1976

Fragments from Cold 1977

Falling in Music 1980

Ground Work: Selected Poems and Essays 1990

Muu:

White Spaces 1980

The Invention of Solitude 1982

The Art of Hunger 1982

Tema kohta:

Contemporary Authors New Revision Series, 23 (1988).

Contemporary Literary Criticism, 47 (1988).

American Book Review 1986, sept.-oct.

Boston Review 1987, apr.

New York Review of Books 1989, aug. 17.

New York Times 1989, march 7.

New York Times Book Review 1985, nov.

3; 1986, jun. 29; 1987, jan. 4, may 17; 1989, march 19.

Times Literary Supplement 1987, dec. 11; 1988, jul. 22; 1990, apr. 27.

URMAS TÖNISSON

EBAMUGAV VOLTAIRE

Arvustusloolisi tsitaate tema 300. sünniaastapäeval

"Kui Voltaire'i "Filosoofilised jutustused" ja Goethe näidendid oleksid meil tõlkes ilmunud 1930ndatel aastatel, võinuksid nad eest leida vaimustatud lugejaskonna; 1970 – 1980ndate vaimses olus peavad nad tõenäoliselt veel mõnekski ajaks raamatupoe riulitele jääma – aja närv on teine, ei soosi klassitsistlikku joont," arvas Jüri Talvet "Vikerkaar" 1986. aasta augustinumbris.¹

Kummati puhkes veel samal sügisel terav väitlus Voltaire'i, täpsemini tema "Filosoofilise sõnaraamatu" eestikeelse tõlkevalimiku ümber. Aasta viimane "Sirp ja Vasar" aga avaldas juba Heinz Valgu karikatuuri, mille kähmlejate külakuhi ründab "Edasi" kultuurilehekülgede toimetajat Linnar Priimäge. Taevast jälgib toimuvat muhelev Voltaire, korrates *chevalier* de Rohani kahe ja poole sajandi taguseid sõnu, kui nimetatud aadlimehe teenrid Voltaire'i ennast tümitasid: "Ärge talle pähe lööge, sellest võib veel midagi head tulla!" Ning kommentaar: "Kunagine Euroopa suurim skandalist Voltaire tunneb suurt lõbu sellest, et veel mitusada aastat pärast surma suudab ta ägedate kähmluste põhjustajaks olla."

Voltaire'i "Filosoofiline sõnaraamat" ilmus Mart Kivimäe algatatud ja toimetatud filosoofiaklassika nn "valge sarja" neljanda teosena. Nõukogude Eestis oli see seeria esimene omataoline, "Sõnaraamat" (1986) aga sarjas esimene üllitis, mille vahendajaks polnud kutseline filoloog, vaid asjaarmastajast entusiast, 1983. aastal surnud vaimulik Herbert Stillverk.

27. XI 86 ilmus "Edasis" Linnar Priimäe arvustus "Kultuur ja haltuur". Priimäe hinnang tõlkele oli järsult eitav; tema arvates ei olnud säilinud peaaegu midagi Voltaire'i sädelevast stiilist ja mõtteselgusest, seda eeskätt toimetaja süül. "Sest töö on kas tegemata või siis nii lohakas, et võinuks tegemata jää-

dagi: lugedes ei kao tunne, nagu oleks kaante vahele köidetud mustad korrektuuri poognad." Keeletundmise kõrval puuduvat ainetundmine, lisanduvad lausestusvead. "Kuulsa filosoofi niisuguseid lausevärde lugedes võib tõesti pea kaotada. Kuni ta meil otsas on, mõistkem, et mere soolasuses veendumaks pole tarvis teda tühjaks juua. Leppigem niisiis proovidega. Ja proovid näitavad, et tõlge on rämps. Haltuura. Voltaire'ist on kahju."

18. oktoobri "Edasi" avaldas Jaan Undi kirjutise "Kultuurist ja kultuuritusest". Mõõndes, et teose tõlget ei saa pidada veatuks ning Linnar Priimäge ignorandiks, leidis Unt ikkagi, et "'Filosoofilise sõnaraamatu" tõlge on rämpsust ja haltuurast veelgi kaugemal kui LP täielikust ignorantsusest; pea sama kaugel, kui kaugel on LP kirjutis tõlkekriitikast". Arvanud ekslikuks paljud Priimäe pakutud parandused, järeldas ta, et "LP pole esile toonud ainustki sisuliselt lausa ekstsitavat viga, olulisi tõlgendamisvääratust. (...) Tõlkija ja toimetaja on võtnud oma tööd tõsiselt ja teinud seda asjatundlikult, järgides neid peamisi dominante, mis nemad endi ette seadsid. (...) Olgem siis tänulikud kadunud tõlkijale, et meil see Voltaire on, ning ka toimetajale, sest nii selliste tekstide tõlkimine kui ka toimetamine nõuavad palju aega, ränka tööd, tõsist sisulist süvenemist, armastust asja vastu".

Ajalehe teisel siseküljel paiknes Linnar Priimäe vastus "Voltaire'ist ja voltääritusest", mis väitis Jaan Unti taotlevat "mitte mõistuslikku argumentatsiooni, vaid seltskondlikku efekti", eesmärgiga "kujundada "Filosoofilise sõnaraamatu" eestikeelse tõlke ümber kollektiivne hardus". Nõustumata ühegi Jaan Undi esitatud argumendiga tõlke kasuks, rõhutas Linnar Priimägi, et "just asjatundmatus valgustusfilosoofilise teksti

1 J. Talvet, Piirideta sõna. "Vikerkaar" 1986, nr 2, lk 61.

Kunagine Euroopa kuulsaim skandalist Voltaire tunneb suurt lõbu sellest, et veel mitusada aastat pärast surma suudab ta ägedate kähmluste põhjustajaks olla.

HEINZ VALK

(ajaloolise) stilistika alal jääb põhiliseks etteheiteks Voltaire'i "Filosoofilise sõnaraamatu" vahendajatele". Soovida jätvat "valge sarja" toimetamise kvaliteet tervikuna, Jaan Undi sihiks aga olevat "taastada "Filosoofilise sõnaraamatu" ja selle toimetuse ümber senine vaikus, mille varjus võib vastutamise vajaduse segamatult ja kontrollimatult teha ükskõik mida".

Vastukajad ei lasknud end kaua oodata. 24. oktoobri "Sirbis ja Vasaras" ilmunud Toomas Raudami repliigile "L. Priimägi armastab Voltaire'i ja kultuuri?" lisas kultuurileht näidala mõõdukes veel kolm arvamuseavaldust: Mihhail Lotmani "Veel kultuurist ja haltuurast", Arvo Valtoni "Filosoofia viletsusest" ning Ülo Kaevatsi "Kommentaari". Ülikooli häälekandja "TRÜ" tõi 6. novembril ära Linnart Mälli "Avaliku kirja nooremale, kuid siiski vanale sõbrale Linnar Priimäele". Raudam, Lotman ja Mäll avaldasid pahameelt Priimäe arvustamismaneeri üle; Arvo Valtoni otsis keskteed, tunnistades sümpaatsemaks siiski Jaan Undi sõnavõtu; Ülo Kaevats ei sekkunud vaidlusesse üldse, arutledes pigem eesti filosoofia ja filosoofiatekstide tõlkimise hetkeseisu üle. Ühes küsimuses kattusid Lotmani, Valtoni ja Kaevatsi seisukohad sünkroonselt: Mart Kivimäe tegevus filosoofiaklassika vahendamisel väärrib täit tunnustust.

15. novembril toimus TRÜ raamatukogu konverentsisaalis koosolek "Filosoofiapärandi tõlkimise teoreetilisi probleeme". Sõnavõtnute seas olid Jaan Unt, Linnar Priimägi, Talis Bachmann, Peeter Olesk, Tõnn Sarv, Lauri Leesi, Hando Runnel, Heino Kään, Tiiu Vilimaa jt; koosolekut juhatanud Linnart Mäll alustas Juri Lotmani ja Ain Kaalepi läkituste ettelugemisega.¹

Voltaireomontemachia. "Looming" 1986, nr 12, lk 1707–1708. Kõneldi Voltaire'istki, kuid pearõhk langes filosoofia, võõrfiloogia, tõlkekultuuri ning kirjastamissüsteemi probleemidele. Arvamuste lahkuminek ühe raamatu tõlke- ja toimetamiskvaliteedi küsimustes oli kasvanud aruteluks kogu eesti (keelse) filosoofia ja kultuuri käekäigu üle,

suhetudes vahetult ühiskonnas küpseva murranguga.

Nõukogudeaegses ajakirjanduses polnud poleemika kaugeltki keelatud nähe. Vastuoksa, parajalt tempereeritud arvamusevahetus pidi andma märku inimeste pulbitsevast aktiivsusest. Mõistagi polnud vaidlustes alati kõigil osapooltel võrdset sõnaõigust (nii näiteks olid vabavärsi pooldajate või eksistent-sialismis süüdistatute eneseväljendusvõimalused tunduvalt ahtamad Johannes Semperi või Eduard Pälli omadest). Aegajalt, kui diskuteerijad juhtusid lubatud piire ületama, tuli sekkuda autoriteetsel seltsimehel, kes neile kärvesti koha kätte näitas.

Voltaire'i-vaidlustes need piirid ületatigi.

Arvo Valton: "Aastakümnetepikkune vahe filosoofilise kirjanduse väljaandmisel Eestimaal on tekitanud olukorra, et käesolev vaidlus üldse võimalikuks saab. (...) See, et kirjastus on aastaid tõkestanud filosoofia-klassika ilmumist eesti keeles ning on asemele pakkunud juhuslikke käsitlusi ainult nõukogude, tihti teisejärgulistelt autoritelt, on selge kultuurituse ilming (nii on kultuurituse ilming ka see, et Tartu ülikoolis puudub filosoofiateaduskond, kõrgkoolide vastavanimelistel kateedritel on tegeliku filosoofiaga üsna kaudne side)" ("Filosoofia viletsusest").

Ülo Kaevats: "Oleme isegi nii kaugel, et mitmed meist ei tahagi emakeeles kirjutada, keskmiselt kehv vene või inglise keel on kirjutiste lagi ja karjääri redel. (...) Niimoodi ei ole midagi imestada, et mitmete kirjanike-es-seistide ja mõnede humanitaarkultuuritõet-gijate kirjutistes leiame rohkem elulist filosoofiat kui ametifilosoofide töödes. (...) Enne Teist maailmasõda hakkasid kujunema keelt ja võõrkeelt valdavad ning filosoofilise mõtlemise üldstruktuuri, arengulugu ja peensusigi tundvad inimesed, kuid pärast suurt sõda on meie filosoofid siiani tõlkinud ainult vene keelest. Sealtki suures osas tarbetekste: õpikuid, linnukese-pärast-brošüüre, maailmavaatelisi auke täitma pidavaid raamatuke-si" ("Kommentaari").

Marksistlik-leninliku ametifilosoofia jalgealuse kõigutamine oli ennekuulmatu ja ei saanud jääda vastusetu. Autoriteetsete peale-

1 Vt I. U d e, H. I n t s, Filosoofiapärandi tõlkimisest ja kultuurist. "TRÜ" 28. XI 87; O. O j a m a a, Voltaireomontemachia. "Looming" 1986, nr 12, lk 1707-1708.

käratatjana tõstsid häält kaks akadeemikut: Jaan Rebane ("Filosoofiapärandi tõlkimise ja eesti filosoofiast"; SV 28. XI 86) ning Gustav Naan ("Kelle viletsus?"; RH 28. XII 86).

"Sõjajärgsel perioodil on eestindatud kõige väärtuslikum osa maailma filosoofiaklassika kullafondist – K. Marxi, F. Engelsi, V. I. Lenini teosed," kirjutab Jaan Rebane. Mitte-marksistliku filosoofiaga olevat tõesti teised lood, kuid "igauks mõistab arvatavasti, et ühe miljoni eesti keelt rääkiva inimese tarbeks ei saa kirjastada niisama palju teoseid kui maailmakeeltes". Sellest siis vajadus osata maailmakeeli (peamiselt vene keelt, nagu kontekstist selgus). Arvo Valtoni kriitikas puuduvat loogika, Ülo Kaevats aga tekitavat vähiklikes lugejais asjatut segadust. Süü klassikatõlgete vähesuses lasuvat kirjastusel ning üksikutele puudustele vaatamata käivat eesti filosoofia käsi ülihästi.

Gustav Naan keskendus tervikuna Arvo Valtoni kritiseerimisele, kasutades "loogikavaba" kõrval mõistet "lugeja lollitamine":

"Mida võiksid meile anda näiteks sellised õelutsemised nagu "aastakümnetepikkune vahe filosoofilise kirjanduse väljaandmisel Eestimaal" või et "kõrgkoolide vastavanemelistel kateedritel on tegeliku filosoofiaga üsna kaudne side" jms? Mingit nimetamisväärsset vahet filosoofilise tõlkekirjanduse väljaandmisel Eestimaal ju ei ole olnud, ainult et Schopenhaueri asemele hakati kohe esimesel võimalusel pärast sõda andma võrratult enam nõutavaid Marxi ja Leninit. Filosoofiakateedrid aga tegelevad täpselt sellega, millega on kutsutud tegelema: õpetavad filosoofiat ja teevad vastavat uurimistööd". Muuhulgas oli

juttu aktuaalsest "uut moodi mõtlemisest" ning kiita sai Jaan Rebane, kelle "asjalik, rangelt faktidele ja loogikale rajatud sõnavõtt" andvat tunnistust selle mõtlemise jõudmisest Eestisse.

Tõenäoliselt nüüd need väljavõtted enam kommentaare ei vaja, liiati on Jaan Rebase esinemisele adekvaatne hinnang juba antud.¹ Viimane sõna ei jäänud tookord siiski akadeemikutele: Andres Langemets ründas järgmise aasta algul "Keeles ja Kirjanduses" vulgaarsotsioloogilist filosoofiateadust taas õige karmilt.² Mõtlemises, õigemini küll mõttes mõlkunu väljaütlemise sõakuses ja võimalustes oli tõepoolest toimunud nihe, ehkki Gustav Naan otsis seda vales kohast.

1987. aasta ajakirjanduses ilmus hulganisti otseselt või kaudselt kõnealuse väitluse jälgi kandnud kirjutisi,³ kuid siinkohal oleks otstarbekas niigi lünklik ülevaade lõpetada. Muidugi ei seisnenud diskussioon algusest peale üldsegi filoloogide kemplemises mõningate väljendite keelekuju ümber (kostas tõsimeeli selliseidki arvamusi), ent niisama väärib oleks tagantjärele kõike toona öeldut kirjutatut ainuüksi vaba vaimu läbimurde võrdkujuna tõlgendada. Vaidlusägedusest murdis läbi ka emotsioone ning isiklikke vastasseise ja kõrvalseisja järelduste paikapidavus ning vajalikkuski kujuneksid kohati enam kui küsitavaks.

Mis vaidluste valulapsesse – filosoofia-klassika tõlkimisse ja kirjastamisse – puutub, siis selles osas jäid tagajärjed kesiseks. "Eesti Raamatu" juurde otsustati luua filosoofiakirjanduse toimetuskolleegium,⁴ koostati grandiosseid perspektiivplaanide, ent plaanidega asi piirduski. "Valge sarja" väljaandmistem-

1 Vt R. Ruutsoo, Eesti filosoofia bürokraatia ja kultuuri vahel. "Looming" 1991, nr 3, lk 1668–1684.

2 A. Langemets, Mõtisklusi surnud hingedest ja kodustest õhtutest mitte liiga kaugel Dikankast. "Keel ja Kirjandus" 1987, nr 2, lk 108–110; sama rmt-s: A. Langemets, Post librum. Tln, 1992, lk 118–123.

3 Vt nt: O. Utt, Demokraatia ümber. SV 23. I 87; M. Läänemets, Mõiste häbi ja hirm ehk kuidas kultuurisemiootika kahte lehte löödi. TRÜ 13. II 87; L. Priimägi, Escrasez l'infâme. "Vikerkaar" 1987, nr 2, lk 79–81; J. Harro, Mul on häbi ja hirm. TRÜ 27. II 87; L. Priimägi, Filoloogilisi märkmeid. SV 27. II 87; L. Lees, Üksildase uitaja mõtisklused, 2. SV 6. III 87; L. Mälli, M. Kivimäe, Võõrad kultuurid ei ole võõrad. "Noorus" 1987, nr-d 3, 5, 8, 11–12; J. Unt, Corrigenda philologica. TRÜ 10. IV 87; L. Priimägi, Kaks kontseptsiooni. TRÜ 8. V 87; J. Unt, Kommentaariks. "TRÜ" 8. V 87; L. Priimägi, Üks tont käib ringi mööda Euroopat... "Vikerkaar" 1987, nr 10, lk 83–85; L. Mälli kommentaarid N. Konradi rmt-s "Ajaloost" (Tln, 1987), lk 323, samuti L. Mälli ja M. Kivimäe järelsõna sellele raamatule.

4 Vt H. Kään, Raamatutegemisest kirjastaja pilguga. SV 27. II 87.

po langes pärast 1988. aastat katastroofiliselt, kavandatud ajaloofilosoofia sari katkes teise raamatu ilmumise järel hoopis.

Tänane tõlkepilt, kus kirjastused rapsivad tolmust puhtaks tsariaegseidki vahendusi, inglise autoreid tõlgitakse "rootsikeelsest originaalist" ning prantsuse lauljataride memuaare slovaki keelest, äratub nostalgilise igatsuse kõva sõnaga tõlkekriitike järele. Tõsi, näiteid võib tuua valdavalt kriitika suhtes immuunse massikirjanduse valdkonnast. Kuid filosoofiatekstide väljaandmises on samuti olnud tunda kommertslikke kaalutlusi, millele viitab vanade eestinduste taastrükkide rohkus. "Hortus Litterarumi" esimesed raamatud ja "Avatud Eesti Raamatu" projekt lubavad sellegipoolest oodata, et filosoofialaste uustõlgete avaldamise raskuspunkt kandub kultuuriajakirjadelt taas kirjastustele. Lahkarvamusi terminikasutuse, tõlkimise, toimetamise ja kommenteerimise asjus tekib ikka, meenutatagu väitlusi Heideggeri tõlkimise ümber "Akadeemias" või mitmelt poolt kostnud nurinat "Hortus Litterarumi" teoste kommentaariumi küsimuse üle. Niisiis näib olevat vara kaheksa aasta eest asetleidnud tormilises diskussioonis püstitatud nõudeid ning diskussiooni enda häid ja halbu külgi unustada, et mitte ilmaasjata uuele ringile minna.

Voltaire'i ümber ehk enam ei sõneldaks. Kuid kes teab – vastaval traditsioonil on Eestis tõesti sügavad juured. Meie esimene eraldi

raamatuna ilmunud Voltaire'i-tõlge, "Candide", tuli trükist 1928. Ning juba mõne kuu pärast käis "Loomingus" sõnasõda jutustuse eestindaja Albert (= Andrus) Saareste ning Julius Mägiste vahel.¹ Mägiste meelest oli lubamatu, et "niisugusegi vastutava ja määra-va keelemehe kui eesti keele professori suleteoses leidub ilmseid keelevigu ja taunitavaid komistusi ning kohmakusi, ja seda kõike koguni silmapaistval määral". Saareste, vabandanud mõningate trükivigade pärast, nägi oponenti otsustustes jälle "väärkäsitlusi", "arusaamatusi" ja "keelenditesse mittesüvenemist". Etteheite stiili paberlikkuses pareeris ta kinnitusega, et "Voltaire'i stiil on nimelt teatava kuivuse ja kõledusega, nii et ekslik oleks seda tõlkimisel kuidagi mahlastada" ning soovitas lugejal "nautida arvustaja enda stiili tema äsjailmunud väitekirjas ja muiski kirjutistes". Eks peitunud nüketega kahe nimeka keelemehe eriarvamusel kirjakeele normeerimise vajaduses ja "Candide" etendas seejuures pigem vahendi kui eesmärgi osa, ent mitmed süüdistused, sealhulgas küsimus korrektori tegevuse(tuse)st tõlke redigeerimisel, võimaldavad tõmmata paralleele pea kuus aastakümnet hiljem "Filosoofilise sõnaraamatu" kohta öelduga. Nii või teisiti on meie kultuuriavalikkusel küllaga põhjust Voltaire'i suurjuubeleid meeles pidada kas või juba seetõttu, et ükski teine prantsuse kirjanik pole siinset arvustust nõnda omapäraselt kihama löönud.

1 Vt J. M ä g i s t e, Ühe tõlke keele puhul. "Looming" 1929, nr 3, lk 381–384; A. S a a r e s t e, Õiendavat ja selgitavat. "Looming" 1929, nr 6, lk 768–770; J. M ä g i s t e, Arvustetava vastumärkus. "Looming" 1929, nr 6, lk 770–772; A. S a a r e s t e, Lõppmärkuseks. "Looming" 1929, nr 7, lk 910.

MARDI VALGEMÄE

HANDO RUNNELI TERMOPOEETIKA

Luuletused nagu unenäod või Italo Calvino nähtamatud linnad on sageli tehtud hirmudest ja ihadest. Nende tihtipeale ähmasevõitu pinnakontuurid varjavad sügavat ängi ja igatsust. Keerised, mis peituvad niihästi inimese südames kui ka tõsisel luules, ei allu täpsele mõõtmisele, kuid näivad sellegipoolest olevat metafoorses seoses termodünaamika teise seadusega või täpsemini selles sisalduva entroopia-kontseptsiooniga: iga suletud süsteem kaldub suurema juhuslikkuse ja korratuse poole. Et aga kunst oma olemuselt püüab luua korratuses korda ja kuna viimasel ajal on teadlasedki märganud hämmastavaid reegli-pärasusi seal, kus varem nähti vaid täielikku kaost,¹ siis võime nimetada luuletajaid (Wallace Stevensi sõnadega) asjatundjajaks kaose alal ja kõnelda termopoetika kirjutamata seadusest. See tähendab, et loomepalangus luuletajad sepitsevad sageli valmis lihtsa sõnalise struktuuri, mis kujundab entroopia kohutava jõu ümber elujaatavaks kunstiteoseks. Seda väidet võib kontrollida vaadeldes põgusalt Hando Runneli üheksandat luulekogu *Punaste õhtute purpur*, mis ilmus Tallinnas 1982. aastal, kõrvaldati seejärel mõneks ajaks müügilt ja seda ei arvustatud Nõukogude Eestis kuni 1987. aastani, mil glasnost tühistas nii mõnegi varasema tabu.

Kuigi Runneli luule on pealispinnal petlikult kergemeelne ja üsna naiivne oma meetrika poolest, mis ajuti läheneb vemmalvärsile, kätkeb ta endas tõsisid küsimusi elu ja surma üle. Siit lähtub ka Runneli süvenemine entroopia-teemasse. Ühes 1970.

aastal avaldatud essees vihjab Runnel termodünaamika teisele seadusele:

"...me ju teame juba, et kogu elusaine, sealhulgas ka inimene, sõdib lakkamatult Suure Vaenlase, Suure Stiihiaga, mis valitseb igas meie eluringis ning tõukab kõike olevat tasandumise, ühtlustumise, langemise, entroopia, soojussurma poole."²

Ühes samast aastast pärinevas luuletuses on rida "süldipadade surmamulinast" ja tema varasemates raamatuteski leidub juhuslikke viiteid kuumusele ja hüdraulikale. Kuid alles *Punaste õhtute purpuris* leidub üks esteetikaalane luuletus, mis humoorikalt võrdleb eksistentsi niisuguse argipäevase asjaga nagu supi keemine potis:

*Ega kunst ole – kullaksed – elu,
ta on ainult elu pealt vaht;
mida kuumemalt keeb ise elu,
seda kõrgemalt kobrutab vaht.*

Järgnevalt osutab luuletaja, et kunsti ja elu vahelises suhtes on midagi olemuslikult termodünaamilist:

*Kui tuli on liiga palav
ja supp väga valusalt keeb,
siis vaht on veidike sala,
muist vahtu supisse keeb.*³

Niisiis vaadeldes nõnda tavapäraselt asja nagu vedeliku keemine, annab Runnel mõista, et kunst mitte ainult ei peegelda elu, vaid

1 Ülevaate sellest arengust annab James Gleick, *Chaos* (New York: Viking, 1987). Termodünaamika teise seaduse rakenduste kohta väljaspool loodusteadust vt nt Rudolf Arnheim, *Entropy and Art* (Berkeley: University of California Press, 1971) ja George Kurman, "Entropy and the 'Death' of Tragedy", *Comparative Drama*, 9 (1975) 283–304.

2 Hando Runnel, "Unenäokirjeldus" raamatus *Ei hõbedat, kulda* (Tln, "Eesti Raamat", 1984), lk 268. Vt ka Runneli fantaasiarikast "Mullavee kirjeldust", mis räägib entroopia toimest põua ajal, *Ei hõbedat, kulda*, lk 236–239.

3 Hando Runnel, *Punaste õhtute purpur* (Tln, "Eesti Raamat", 1982), lk 15. Järgnevad viited sellele raamatule leiduvad teksti sees. "Süldipadade surmamulin" pärineb Runneli *Avalikest lauludest* (Tln, "Perioodika", 1970, lk 45).

et termodünaamika seadus loob ka painavast kaosest kosutava korra.

Kuid enne supi kallale asumist tuleb tege- mist teha telega. Ja surma ning hävingut võib leida kõikjal *Punaste õhtute purpuris*. Näi- teks "Hiirtes" tassivad närilised pabereid ja lapsed vana rauda. Esimese stroofi lõpuks on haud inimesed alla neelanud. Luuletus lõpeb järgmise nelikuga:

*Söögu hiired varandust,
keegi sööb ka hiiri,
pole tõel ja õigusel
punkti ega piiri. (lk 57)*

"Kalevipoja ainetel" kõneleb sellest, kui- das luuletuse "meie", oletatavasti eesti rah- vas, sõidab nagu müütiline kangelane Kalev Põhja kotka turjal. Kuid teekond on pikk ja süüa pole. Nii tuleb linnule sööta omaenda ihuliikmeid. Kotkas ja tema kandam jõuavad kahtlemata sihtkohta, kuid seejuures on ent- roopia hakanud sõna otseses mõttes meie liik- meid sööma (lk 10). Selle nähtuse klassikaliselt termodünaamiline variant lei- dub luuletuses "Tõde on":

*Tõde on, et kaugel Põhjanabal
ümberringi laiub igijää,
tõde on, et lõuna poole triiviv
jääpank igavesti jääks ei jää.
Sestap mees, kui mõtled enda pääle,
mõttele veele, aurule ja jääle! (lk 35)*

Suur osa selle kogumiku saja viiekümnest lühikesest ja lõovast luuletuses kõnelevad armastusest, mõnikord mänglevas toonis, mis võib inglise kirjanduse tundjale meenutada John Donne'i armuluulet või isegi Shakes- peare'i humoorikaid värse. Niisuguse, Don- ne'ile iseloomuliku erinevate kujundite peaaegu metafüüsilise kombineerimise näite- na võiks vaadelda kaht esimest rida "Roman- sist", luuletusest, mis on õigupoolest pigem ohtlikust autoõnnetusest kui saatuslikust kiindumusest:

*Kaks hommikust autot on torgand
suud kokku suudluseks. (lk 71)*

Vastukaja Shakespeare'i tuntud 130. so- netile "Mu kallil puudub päikse pilk ja jume", milles on ka read "kui lumi valge on, tal rind on tume;/ kui juus on traat, siis peas tal traat on must," võib leida Runnelil armsama kir- jeldusest, kellel on vasika silmad, nina kui kärss ja juuksed nagu lambal (lk 65).

Teised armastusluuletused kujutavad kire hääbumist. Nii võib liigjoomine muuta sugu- lise külgetõmbe võimetuseks nagu "Simma- nilaulus" (lk 68). Ja luuletusest "Suu on katki" saame teada, et liigne suudlemine teeb huuled katki (lk 68). Erootilise entroopia hu- moorikas kujutus leidub palas "Musu kadu- nud", mis on eesti rahvalaulu jäljendav pisiballaad. See räägib hooletust suudlusest, mis veereb tüdruku põse pealt põrandale, kust ta satub prügimäele ja äratav huvi justkui Samuel Beckett'i teostest välja astunud linna- santide seas (lk 67).

Üks Runneli kõige masendavamaid salme armastusest on iroonilise pealkirjaga luuletus- ses "Erootiline õhtupool":

*Nägin kärbeste armuelu
umbses madalas karjaköögis,
nad kukkusid alla laest
ja uppused seasöögis. (lk 73)*

Runneli puhul on tihti nii, et ta keskendub mõnele triviaalsele igapäevasündmusele, kuid luuletuse tagasihelk saavutab eksistent- siaalsed mõtted. Näiteks viimati tsiteeritud ridadest kajab vastu dadaist Hans Arpi ent- roopiaküllane tähelepanek, et "inimese su- min ei kesta palju kauem kui kärbse sumin, kes keerleb vaimustunult minu rummikoogi ümber" ja et "mõnikord püüab inimene nagu kärbes kõndida mööda lage, kuid tal ei lähe see kunagi korda ning ta kukub parima port- selaniga kaetud laua peale maha".¹

Runneli roll tõelise asjatundjana kaose alal paistab silma eriti neis luuletustes, mis käsitlevad tema kodumaa saatust. Pole ülla- tav, et mõned neist värssidest on sügavalt iroonilised ja kannavad enda ees läbimõeldud naiivsuse fassaadi. Sest iroonia kätkeb just nagu topelthäält. Luuletaja ütleb üht, lugeja kuuleb teist. Aisopose keel on hädavajalik

1 Hans (= Jean) Arp, *On My Way: Poetry and Essays 1912...1947* (New York: Wittenborn, Schultz, 1948), lk 48, 50.

tööriist poliitiliselt rikkumata Nõukogude kirjanikele, kes on viinud täiuseni ellipsikunsti; mida ei saa otse öelda, seda tuleb mõista anda. Runnel on ise käsitlenud otseütleva ja kaudse luulekeele erinevust, tsiteerides Jüri Üdi "lihtsas luuletuses" antud eriti salvavat, kuid maskeeritud hinnangut hiljutisele Eesti ajaloole. Selle näite kõrvale võib asetada Runneli enda võimsalt manavad luuletused nagu "Tövest tõusnud" ja "Vähid". Esimene kujutab suu- ja sõratövest laastatud Eestimaad ja teine jutustab tankitaoliste koorikloomade aeglasest kuid püsivast roomamisest, mis tungivad majadesse, vooditesse ja hirmunud rahva kehadesse, nii et mõned pagavad oma sünnimaalt.¹

"Punaste õhtute purpur" algab luuletusega, mis kõneleb maast, mida on vallutamas purpursete tigude parv. Luuletuse protagonist, pikk ja ilus poiss, on liiga ametis tango, fokstroti ja kaerajaani tantsimisega, et märgata purpurseid sissetungijaid ja küsida "kas keegi on/ neid kutsund" (lk 6). Nagu Beethoveni Seitsmendas sümfoonias (ja ka mõnes Harold Pinteri näidendis) nii ka Runneli luuletuses loob see, mis jääb mainimata, käegakatsutavalt ähvardava meeleolu. Säärased ütlematajätmise hetked ja varjatud (poliitilised) vihjed saavad veelgi mõjusamaks mitmes teises selle kogu luuletuses. Nende hulgas on näiteks "Vend ja õde" ning "Majuline". "Vend ja õde" õhutab pagema lähenevate mongoli hordide – või eestipäraselt peninukkide – eest (lk 11). "Majulise" neljalgse trohheuse paarisvärsid, mis loovad pinget tõsise teema ja kerglase tooni vahele, kujutavad apokalüptilisi hirmupilte sellest, kuidas saabuvad mütoloogilised koerakoonlased (lk 12), kes on tavapäraselt tähendanud rahvuslikku peavaenlast – ja kes esinevad ka põgusalt, kuid ähvardavalt iroonilise pealkirjaga värsis "Tuvide tee" (lk 44).

Kummatigi lõpeb "Majuline" hirmsa sisetungija kärvamisega ja "Troostis" leiab Runnel lootust muidu nii pahatahtlikus universumis:

Sääl lumede vahel veel lehvib legende,

*sääl talude taga veel toidab meid troost,
sääl julgemaks mõtleme argliku ende,
sääl tunneme: maailm ei kuku veel koost.
Sääl suudelda usun su sulavaid rindu,
su pikkade juustega põimin sääl end,
sääl elu jaoks uut tunnen ärkavat indu,
sääl elu on täis iga lehviv legend. (lk 86)*

See sügav igatsus lootuse järele kordub veel mujalgi *Punaste õhtute purpuris* ja on eriti silmatorkav raamatu viimases, kuuendas värsitsükklis, milles leidub "Maa tuleb täita lastega". Peale selle, et luuletus õhutab eestlasi oma sündivust tõstma, manitseb ta ka võitlema kõige vastu, "mis võõrastav või vaenulik/ ...või valelik" (lk 96). Nagu paljudele teistelegi Runneli tekstidele on ka sellele loodud muusika.

Kõik kuuenda tsükli luuletused peale ühe lõpevad refrääniga:

*Ilus, ilus, ilus on maa,
ilus on maa mida
armastan!*

Neile kümnele raamatut lõpetavale luuletusele on omistatud suur hulk tähendusi alates füüsilise armastusest ja lõpetades kümnest käsust inspireeritud seostega.² Kuid kõigele vaatamata sisendab nende valdav toon lootust, nii nagu nende üldine ülesehitus vihjab vicolikule ajaloo ringile. Selle näiteks on eriti raamatu viimane luuletus, mis on viimase tsükli esimese luuletuse variatsioon. Kuigi esimene rida ütleb: "Me liigume loogeldes loojangu poole" (lk 100), laheneb soojussurma poole viivast pikast päevateest sugenev äng sellega, et loojangule järgneb noorenda-va hommiku lootus.

Wallace Stevens ütleb ühes 1938. aastal kirjutatud kaoseteemalises luuletuses midagi, mis tollal pidi tunduma paradoksaalne:

*A. Vägivaldne kord on korratud; ning
B. Suur korratud on kord. Need
Kaks asja on üks...*

Oleme näinud, et teadus on vahepeal poeetilisele intuitsioonile järele jõudnud ja

1 Runnel, *Ei hõbedat, kulda*, lk 159; "Tövest tõusnud", "Looming" 1985, lk 782; "Vähid", *Mõru ja mööduja* (Tln, "Perioodika", 1976, lk 41).

2 Vt nt Rein Veidemann, "Hando Runneli *ilus maa*", "Keel ja Kirjandus" 1987, lk 262.

toetab nüüd seda väidet. Ent Stevens pakub välja ka oma lahenduse:

...A
ja B pole nagu raidkujud, mis
Louvre'is ritta seatud. Nad on kritseldu-
sed kõnniteel,
mida mõttesse vajunu võib näha.¹

Hando Runnel pole lugenud ainult kõnniteekritseldusi, vaid ka käsitsi seinale kirjutatud. Ja mõtleva mehena on ta oma konkreetsetes mikrokosmoses valitsevale korratusele rakendanud termopoeetika teist seadust. Eesti luule õnneks on see protsess kujundanud kosmilise müra kodukootud sfääride muusikaks.

(*Journal of Baltic Studies* 1989, 3)
Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE. EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

11. loeng

Väliseesti modernism I

Eesti kirjandusest sõja järel

Eelmises loengus vaatlesime punktiirselt olukorda, kuhu eesti kirjandus oli jõudnud 1940. aastaks. Lühidalt: eesti kirjandus enne sõda oli tüüpiline modernismi teise etapi Euroopa perifeeria. Mõned üksikud pehmed ja pigem realismi kaudu laenatud modernismimõjud, modernismi tutvustamine ning valdavalt 19. sajandi teise poole kirjandussituatsioon, milles kesksed (ja pea ainukesed) suunad olid realism proosas ja sümbolism luules, mida nende eristamiseks originaalidest nimetame uusrealismiks ja uussümbolismiks. Seda iseloomustavad klassikalised teemad ja probleemid ning ideaalina lausa maneerini lihvitud vorm ja keel. On huvitav, et just see viimane, vormiilul, on eesti kultuurile omane ja ideaaliks lisaks kirjandusele ka nt maalikunstis.

40ndatel lõpeb eesti kirjanduses üks suur periood ja algab teine, mille keskseks tunnuseks on eesti kirjanduse jagunemine kodueesti ja väliseesti/eksiileesti kirjanduseks ning milles määravaks mõjutajaks on kirjandusväline totalitaarne/autoritaarne ideoloogia, kas

leninism-stalinism või natsionalism. See jagunemine ning need ideoloogiad määravad lõppkokkuvõttes pikaks ajaks põhisuuna, milles eesti kirjandus liigub. Ja see suund on mõlemale kirjandusele ühine – realism.

Seega, eelkõige kirjandusväline surve sunnib eesti kirjandust liikuma samas voolus, mille see oli ise enne sõda valinud. Lisaks nõuab Eestis valitsev totalitaarne ideoloogia, et kirjandus oleks edaspidigi rangelt ühdimensiooniline. Välis-Eesti on ses suhtes vabam. Mõlemal juhul on aga modernism terav alternatiivvõimalus põhisuunale.

Mujal ääre-Euroopas algas vahetult enne sõda või sõja järel modernismi tulemine. Selle keskne mõjutaja oli modernismi teine etapp (luules eelkõige T. S. Eliotist ja E. Poundist lähtuv ingliskeelne modernism ning prantsuse sürrealism, proosas mitmeid mõjusid ühte sünteesinud modernism). Muidugi ei tähenda see, et konkreetsete autorite puhul pole võimalik kõnelda konkreetsete Lääne modernistide mõjudest või mõne varasema

1 Wallace Stevens, "Connoisseur of Chaos", raamatus *Poems*, toim Samuel French Morse (New York: Vintage, 1959) lk 97–98.

suuna/liikumise mõjudest. See, mida ma siin nimetasin, on üldise tasandi pilt.

Eesti kirjanduses lükkus aga modernismi tulemine edasi, eksiilkirjanduses 50ndate aastate algusesse ja keskaika ning kodueesti kirjanduses 60ndate teise poole. Enne seda olid vaid üksikud eelkäijad ja mõjutajad, kellest olulisemad on Ilmar Laaban Rootsis ja Artur Alliksaar Eestis. Edasilükkumise põhjused on mõlemal juhul selgelt ideoloogilised/poliitilised sõna klassikalises mõttes.

Järgmiseks tuleb esmalt juttu eksiilkirjanduse modernismist. Siin on tarvis kõnelda mitmest asjast:

* lühidalt eksiilkirjandusest võrrelduna kodueesti kirjandusega;

* modernismi teisest etapist, eelkõige sürrealismist ja Elioti-Poundi modernismist, modernismi normaalparadigmast ja uuendustest pärast II maailmasõda;

* modernismi tulekust eksiilkirjandusse ja selle tulemustest. Siin on kolm põhiteemat: Laaban, rootsieesti modernism 50ndatest alates ja uue põlvkonna modernism 60ndatel.

Väliseesti kirjanduse kirjeldamisest

Väliseesti kirjandus on üldisel tasandil suuresti läbiuurimata ala. Konkreetsetest autoritest ja nende töödest on kirjutatud küllalt palju. Ja kuna valdav osa tekstidest on üsna lihtsad, võib arvata, et suurem osa analüüsides ka nii või teisiti püsima jääb. Siiani puudub aga selle kirjandusosa vaatlusprotsessina ning seostatuna eesti kirjanduse teise, kodumaise haruga.

Põhiliseks väliseesti kirjandusprotsessi kirjeldamise võtteks on olnud tema autorikeskne liigendamine põlvkondadeks. See annab üsna hea pildi, kuigi põlvkonnad on eri uurijatel erinevalt määratletud. Mina olen eelistanud sellist skeemi:

* vanim põlvkond, kelle loomingu põhiosa ilmus Eestis enne sõda ja kes lahkudes oli 50-aastane või vanem (Suits, Under, Gailit, Visnapuu);

* keskmine põlv, kelle sünniaasta on sajandivahetuse ümber. Need on proosaautorid, kelle loomingu läheb pooleks kodumaa ja välismaa vahel, tipp jääb eri autoritel eri aega (Mälk, P. Krusten, Kivikas);

* eelkõige prosaistidest koosnev väliseesti kirjanduse esimene põhipõlvkond, kelle sünniaeg jääb 1905.-15. aastasse ja kelle debüüt toimus valdavalt Eestis, kuid põhilooming ilmus välismaal (Kangro, Vihalemm, Ristikivi, Kalmus, Uibopuu, Helbemäe, Mägi);

* prosaistidest ja luuletajatest koosnev nn sõjapõlvkond, kes on sündinud ca 1920 ja kelle debüüt oli sõja ajal või vahetult pärast seda (Lepik, Laaban, Kolk, Grünthal, Jaks, Talve, Viirlaid);

* nooremad põlved, kes lahkusid Eestist lapsena ning otsustasid eesti kirjanduse tegemise kasuks juba välismaal (Nõud, Ivask, Laaman, Toona).

Sellest põlvkonnajaotusest on näha oluline piir: tegelikult koonduvad olulised kirjanikud kahte lainesse: põhi- ja järellainesse. Valdav osa neist otsustas eesti kirjanduse tegemise kasuks juba Eestis. Nad läksid eksiili eesti kirjanikena, olgugi et mõnel polnud selleks ajaks veel midagi avalikult ilmunud. Vaid viimane põlvkond ja väike osa sõjapõlvkonnast oli selline, kes otsustas eesti kirjanikuks olemise kasuks eksiilis, valides enda osaks selles maailmas teadlikult eestluse ja seega marginaali positsiooni. Neid kirjanikke on väga vähe, nad erinevad põhilainest ning vaatamata kõigele ei saavutanud eksiilkirjanduses kuigi olulist kohta. Võiks öelda, et väliseesti kirjandus polnud põlvkondade vaheldumise loomulik protsess, vaid jäi siiski üheks suureks autorite lained, millele järgnes väiksem järellaine.

Kui lähtuda teostest ja kirjanduselust, siis saame neli perioodi, mis erinevad üksteisest tekstide hulgalt ja kvaliteedilt, kirjanduselu intensiivsusest ja ulatusest.

1. Väljakujunemisaeg kuni 50ndate aastate alguseni.

Seda iseloomustab väga intensiivne kultuurielu, palju debüüte, palju eri väljaandeid, rühmi, vaidlusi. Palju avaldatakse Eestis kirjutatud töid. See on väljakujunemata, kiiresti muutuv kirjandussituatsioon. Kirjandus ise on luule- ja lühiproosakeskne, didaktiline/ideoloogiline vastupanukirjandus, milles tähtsad on pagulasmeeleolud, kodumälestused, sõda ja okupatsioon. Tüüpilised: Viirlaiu "Ristideta hauad" ja Lepiku "Nägu koduaknas".

2. Kuldaeg 50ndate aastate algusest 60ndate keskpaigani.

Seda iseloomustab stabiilne tugev kultuurielu, palju autoreid ja lugejaid, kirjanduse avaldamise, levitamise ja arvustamise väljakujunenud süsteem. Kirjandust valitseb üks keskus oma ajakirja ja kirjastusega: Kangro ja Co, Eesti Kirjanike Kooperatiiv ja "Tulimuld". Sel ajal ilmuvad kesksete autorite kesksed teosed vägagi erinevatel teemadel ja lisandub hulk hilisdebütante ning ajaviitelist jutukirjandust. See on ka lugemise kõrgeaeg. Toimub nihkumine pagulaskirjandusest väliseesti kirjanduse suunas (ideoloogilise neutraalsuse suunas).

Selle perioodi keskel algab aga kirjandusituatsiooni kahestumine: radikaalsem seltskond lõob vanast keskusest lahku. Asutatakse "Mana", tehakse katseid lähendada kodu- ja väliseesti kirjandust. See suund saab siiski täisjõu alles 60ndate keskel.

Eesti kirjanduse kese on sel ajal paguluses. Tüüpilised: Lepiku "Muinasjutt Tiigri- maast" ja Kangro Tartu-sari.

3. 60ndate aastate keskpaigast 70ndate keskpaigani: püsimise aeg.

Vanad tipud peavad veel vastu või jõuavad kriisi. Lisandub uus, kuid hõre ja vähekirjutav põlvkond. Kirjanduselu ühtsuse lagunemine, mis algas juba eelmisel perioodil, jõuab uue põlvkonna abiga lõpule. Uued autorid vastandavad ennast vanadele, ei ole nõus väljakujunenud kirjandusituatsiooniga. Vastanduse kesksed probleemid: suhted kodu-Eestiga, seks jm 60ndate olulised teemad, mis konservatiivsesse pagulasühiskonda kuidagi ei sobinud. Tuleb kodueesti uue laine kirjanduse mõju. Siin võime juba julgesti kõnelda väliseesti, mitte niivõrd pagulaskirjandusest.

Tüüpilised? Raske öelda, vahest Ristikivi ajaloolised romaanid *contra* Helga Nõu teosed ja Lepiku tollane luule *contra* Ivask.

4. 70ndate aastate keskpaigast: vaikes hääbumise periood. Kirjanikud ja lugejad vananevad ning surevad, tiraažid langevad. Uusi kirjutajaid ei lisandu enam ning ka 60ndate põlvkonna hoog vaibub väga kiiresti. Kirjandust hoiab püsti veel üksnes teadmine oma missioonist. Selle perioodi lõppu alates 80ndate teisest poolest võib ehk vaadelda

eraldi alaperioodina, kus kesksed märksõnadeks on missiooni lõpulejõudmine ja surm.

Ka need perioodid on vaadeldavad 2 lainena: põhi- ja ristlainena.

Põhilaine hakkab tõusma kohe pärast sõda, põhiosa tõesti kõrge tasemega debüütidest tuleb 40ndatel ja 50ndate alguses. 50ndatel ja 60ndate alguses on selle laine hari: ilmuvad tippautorite kesksed tööd ning lisaks hulk poolamatöörlikke proosa- ja luuletekte, mis annavad lainele laiust. See laine hakkab vaibuma 60ndate keskel.

50ndate lõpust hakkab tõusma teine laine, ristlaine, mille lipukirjaks on radikaalsus ja autoritaarsusevastatus. Siin saavad kokku tolle aja maailma radikaalsed mõjud ning kodueesti kultuuri- ja ühiskonnamuutuste mõju. Mõnigikord on tegu keeruka ja vastuolulise suhtega eesti kultuuri ning mõnikord jäämisega kahe kultuuri vahele (nagu Ivask või Toona). Kui esimene laine lõi lihtsa ja selge ehitusega, keskendatud autoritaarse kultuurimudeli, millel oli üks hierarhia ja üks tipp, siis ristlaine lõhkus seda mudelit paljusk. See laine saavutab oma tipu 60ndatel ja 70ndate algul ning hakkab siis kiiresti vaibuma. Ka ei kaasne selle lainega enam laia perifeeriat.

Laiemalt vaadates oli see läbikukkunud katse moderniseerida kirjanduse kaudu ka väliseesti ühiskonda. Ja selle nurjumine oli üks tegur, mis aitas kaasa ka väliseesti kultuuri hääbumisele.

Kolmas võimalik lähenemine väliseesti kirjandusele on voolude ja suundade kaudu. See tähendaks just modernismi ja realismi/sümbolismi vaheliste selgitamist. Seda vaadleme lähemalt edaspidi, siinkohal ainult üldpilt:

* proosas on ülivaldav klassikaline uusrealistlik romaan või jutt. Palju sellest on selgelt amatöörlik või meelelahutusliku kaldega. Vähestel, kuid olulistel autoritel on olemas kalle modernismi suunas. Modernism tuleb väliseesti proosasse 50ndate alguses. Kesksed alustajad on Ristikivi ja Kangro. Modernism ei saa kunagi valdavaks, ta jääb väikese osa kirjanike suunas, mis ei levi laiali. Küll aga tuleb uus põlv 60ndate keskel üsna modernismimõjulisena.

* luules on valdav uussümbolistlik luulemall. Siin on modernismi tulek selgem, jär-

sem ja mõjukam. Vähemalt osa modernismi jooni jääb tugevalt püsima. Eelkäijad on Laaban ja Mikiver oma sürrealismiga, mis jääb siiski olulise mõjuta. Kesgne tulek algab taas 50ndate alguses Lepikul ja Kangrol. Hiljem tulevad Ivask, Karuks jt. See järgnev põlv kasutab modernismivõtteid juba täiesti endastmõistetavalt ja lisab neile uusi jooni.

Välis-Eesti ja kodu-Eesti

Kodu-Eesti ja välis-Eesti suhetest olen varem rääkinud 1988. aasta Tartu kirjanduspäeval. Keskseks märksõnaks minu jaoks oli seal "võõrus", kahe eesti kirjanduse osa omavaheline sobimatus, tugevad (eriti siinpoolsed) tekstide mõistmisraskused, mis keele pealispindsest sarnasusest hoolimata ei ole kuigi kergesti ületatavad. Nii et väliseesti kirjanduse keerukamat osa tuleb meil tegelikult lugeda nagu väliskirjandust. Mäletan, et mu jutt tekitas palju paksu verd, kutsus esile mõnede Tartu kirjanike hüsteerilisi vihapurskeid ja publiku haudvaikuse. Siiski ei võtaks ma tollastest põhiteesidest midagi tagasi.

Mõistan, et see jutt, räägitud rahvusluse kõrglaine ajal, võis tekitada implitsiitse küsimuse, kas väliseesti kirjandus on minu jaoks üldse eesti kirjanduse osa. Põhimõtteline vastus oli ja on: jah. Teoreetiliselt olen käsitlenud seda probleemi mitte vastuste, vaid küsimuste vormis ka omaaegsel konverentsil rahvuskirjanduse piiridest ("Rahvuskirjandus kui kultuurisituatsioon"). Nendele küsimustele vastamine ei kuulu praeguse loenguseeria teemasse. Siiski oleks oluline üle korrata, et kirjandus on süsteem, mida ei saa piiritleda üheselt. Ta on määratletud paljude tunnuste abil, millel on oma kaal, mis oleneb palju uurija teoreetilisest kontseptsioonist. Ja alati on kokkuvõtteks tõdemus, et igal rahvuskirjandusel on oma tšenter ja perifeeria, st ka kirjanikud ja teosed, mis on rohkem või vähem eesti kirjandus.

Praegu ei huvita mind aga mitte kahe kirjanduspoole erinevused, vaid just sarnasused. Minu jaoks oli ja on veelgi üllatav see, kui analoogiliselt liikusid mõlemad kirjandusprotsessid pikka aega, vaatamata väga erinevale ühiskondlikule olemisele. Miks see nii oli, on taas pikema arutluse aine. Siin annak-

sin eelkõige pildi kummagi poole põhisuundumustest alates 40ndatest kuni 70ndate alguseni.

40ndad aastad

40ndad aastad on miskipärast alati jäänud eesti kirjanduse vaatlusest kuidagi kõrvale. Minu arust võib neid käsitleda teise keemisajana, mis esimesest oluliselt erineb, sest ta oli esile kutsutud puhtalt kirjandusväliste mõjurite poolt. Kirjandusväline võim, ideoloogiate ja riikide võitlus määras kirjanduse muutused, täpsemalt, muutis oodatavat arengusuunda.

Alustame 1940. aasta okupatsioonist. Kirjandus ei muutunud sellal veel kuigivõrd. Algas eelkõige jagunemine ideoloogia alusel, mis määras avaldamisvõimalused ja lugejad. Äärmusteks jäid siseemigratsioon nagu Visnapuul või Gailtil ja puhas kaasamine nagu Barbarusel, Hindil või Sütistel. Suurem osa kirjanikest moodustas aga rohkem või vähem neutraalse soos, kes püüdis oma otsuseid edasi lükata ning hoidus avalikest seisukohavõttudest.

Teine etapp algas sõjaalguse evakuatsioonist, mis jagas kirjanikud kahte lehte ja määras üsna üheselt nende võimalused ja kohustused sõja ajal. Sõjaaeg tõi kaasa nõukogude kirjanduse sünni evakuatsioonis, kuid ei muutnud kuigivõrd tollast kodueesti kirjandust.

Kolmas etapp oli eksiil, mis jaotas omakorda Eestisse jäänud kirjanikud ja ühendas osa sõja järel Eestisse jäänuid ja evakuatsioonist tulnuid.

Nendes kirjanike liikumistes oli ilmselt nii kindlaid otsustajaid kui ka väga juhuslikke liikumisi nii läinute kui mahajäänute hulgas. 1945. aastaks oli toimunud jagunemine eksiiliks ja kojujäänuks. Kuid nii ühel kui teisel pool oli sel ajal veel valdav veendumus, et see periood on lühike. Välismaal elati kuni neljakümne date lõpuni kohvrite otsas ja Eestis oodati "valget laeva".

Samal ajal algas sõja lõpuga ja kirjastusvõimaluste taastekkega uus olukord: vanadel kirjutajatel tuli võtta seisukoht, kuidas jätkata, ja noortel tuli otsustada, kuidas alustada. Alustajaid oli mõlemal pool palju, eriti luu-

les. Nii Eestis kui välismaal toimus põlvkonnamurre.

Jättes mikrotasandi keerukad probleemid praegu kõrvale, võime näha mõlemal pool samatuübilist vastasseisu. Keskseks märksõnaks selles kaoses sai traditsioonide säilitamine, muutuste vältimine, püsimine. Välis-Eestis kandis seda nii vanem põlv kui ka valdav osa debütantidest. Sealjuures oli nt noorte luuletajate eesmärgiks sõjaeelse eesti kirjanduse eri suundade, arbutajate kultuuri-keskse ja Sütiste sotsiaalkriitilise liini süntees. Kodu-Eestis püüdis sõjaeelseid suundi kaitsta just vanem põlv, kas kriitika või vaikimisega.

Sellele vastukaaluks oli kohe olemas ka teine pool: kaasaminek sellega, mis tulema pidi. Nagu öeldud, oli eesti kirjandus enne sõda n-ö modernismieelses seisus: kohekohe oli loomulikuna algamas modernismi teine tulemine. Selle suuna valisidki Laaban ja Mikiver. Eestis oli paljudele juba kindel, et tulemas on nõukogude kirjandusmudel. Ja sellega läksid kaasa praktiliselt kõik debütandid, eriti luules.

50ndatest 70ndate alguseni

Ideoloogiline keemine lõppes 50ndate alguseks. Välismaal sai selleks ajaks selgeks, et pagulasseisund jääb pikaks ajaks, Eestis sai selgeks, et nõukogude võim jääb samuti pikaks ajaks.

Mõlemal pool kujuneb välja uus kirjanduse juhtimine, produtseerimine ja levitamise süsteem (ajakirjad, levimehhanism, kirjastused jms). Saab läbi omavaheliste vägikaikavedude aeg ning saavad paika liidrid ja kirjanduselu juhid. Mõlemal pool oli selleks mudeliks autoritaarne, ühe suure keskusega mudel. Välismaal valitses seda keskust Kangro ja Co oma ajakirja ja kirjastusega, Eestis riiklik võim ja tema loodud kirjandusinstituutsioonid. Vahe on muidugi põhimõtteline, kuid samas on ehitis ise sarnane: autoritaarne mudel, milles muutused lähevad läbi siis, kui keskus selleks loa annab või ise need muutused läbi viib.

Kirjanduse voolulised teed on sellel perioodil erinevad, kuid erinevus on pigem faasi- nihe. Kodueesti kirjanduses sai

kümnendivahetusel valitsevaks stalinistlik kirjanduskontseptsioon ja paralleelselt sellega tabas suuremat osa uue süsteemiga kaasaläinuid terav loomunguline kriis (Smuul, Vaarandi, Raud, Parve). Sellest väljatulek algas tõsiselt alles "sulaga", mille keskseks märksõnaks oli traditsioonide taastamine. Ja näiteks tollane luule jagunes kahte suurde suunda nagu enne sõdagi: sotsiaalseks ja intellektuaalseks/kultuurikeskseks suunaks (vrd Laht, Beekman, Siig *contra* Kaalep, Kross, Niit). Seega võime öelda, et kodueesti kirjanduse kõrvalepõige stalinistlikku kirjandussituatsiooni sai põhiliselt läbi. Järgnes otsekui väliseesti kirjanduse varasema arengu kordamine.

Ühtlasi tähendas 50ndate lõpp ja 60ndate esimene pool uute debütide lainet. Need olid inimesed, kes olid kasvanud nõukogude ühiskonnas, kelle lapsepõlve oli tugevalt mõjutanud stalinism ning kes tulid põhiliselt seisukohaga, et selles ühiskonnas tuleb elada ja olla edukas selle ühiskonna malle silmas pidades, kuid neisse kriitiliselt suhtudes. Uue põlvkonna üks haru liikus 60ndate teisest poolest alates modernismi suunas. Oluline on seejuures, et selle haru juhtfiguurid polnud mitte algajad, vaid endale juba nime teinud olulised autorid (Unt, Valton, P.-E. Rummo jt).

Välis-Eestis läks areng kiiremini. Traditsioone polnud vaja taastada, need olid püsti ja üsna jäigadki. Algas läbimurd nendest, liikumine ootava modernismi suunas (Lepik, Ristikivi, Kangro jt). See modernism aga erines Laabani katsest põhimõtteliselt. Esiteks olid nüüd algatajaiks kirjandushierarhia kesksed kujud, teiseks oli nüüdne modernism konservatiivne, võiks öelda rahvusmodernism (vrd rahvusromantika), ja kolmandaks, selle modernistlikkusest ei kõneldud. Suuna ilunäiteks on Kalju Lepiku luule ning selle kirjeldamine Karl Ristikivi poolt raamatus "Eesti kirjandus paguluses".

Nii olid eesti kirjanduse kaks haru jõudnud taas samasse seisule. Ainult edasine suund oli erinev, ühel üles ja teisel alla.

PS: 2 lisamärkust. Esiteks, modernism on ikka olnud radikaalne, seotud vasakpoolse või isegi ultravasakpoolse ideoloogiaga. Vaid vähesed on läinud sellele vastassuunas, nende eesotsas Eliot ja Pound. See on ilmselt

ka üks seletus, miks just nende modernism sai sõjajärgses rahvuskeskses Põhja-Euroopas oluliseks.

Teiseks, väliseesti kirjanikud jagunevad mitme maa vahel, kesksed asupaigad on Rootsi, USA ja Kanada, kus on elanud kokku üle 80% autoritest. Neist omakorda on selgelt keskne Rootsi, mis oli nii kirjanduselu kes-

kus kui ka kesksete autorite elupaik. Modernismist, eriti selle esimesest lainest kõneldes on just Rootsi keskne maa, nii et meil tuleks kõnelda pigem rootsieesti modernismist kui väliseesti modernismist. Mujal tuleb modernismi väga vähe ja hiljem ning see ka erineb Rootsi omast (Jaks, Ivask, Karuks).

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Linna pommitamine kordus päevast päeva ja surmas ikka mõne üksiku kodaniku. Sõdureid ei olnud nende juhuslike langemiste hulgas. Esiteks neid oli vähe ja need, kes tänavail liikusid, oskasid endid ikka pommikildude eest hoida. Ainus, kes kasutas pommitamise tagajärjel tekkinud segadust, oli allilma element. Sageli purustasid pommikillud äride vaateaknaid, siis kasutati juhust, aidati purustust suurendada ja tehti kauplus tühjaks. Kuid õnneks ei kestnud see kaua ega võtnud suurt ulatust, sest kord seati peagi jalule.

2. soomusrongi patareiiülem ltn. Pallon oli oma vaatepunkti üles seadnud Peetri kiriku torni. Kord, kui teda seal külastasin, seletas ta:

"Olen juba kaua aega otsinud sakslaste kuulipildujatepesi. Kaks sain kätte. Need on jõekaldal asuvais majades. Aga kus asub nende patareii vaatleja, seda ma ei leia. Ta peab kusagil kõrgel kohal olema, kust võib jälgida meie rongide tulistamist, sest äsja öeldi rongilt, et nad on meie rongide asukohad üles leidnud."

Uku luuras torniluukide prao vahelt binokliga vahetpidamatult. "Käes!" hõikas ta viimaks ja haaras minu käest kinni. "Vaata, kas seal rohelistes sibulates ei ole üks väike luuk ja kas seal ei läigi binokliklaasid? Näe, päike heidab poolpõiki oma kiiri ja klaasid löövad särava."

Juhin ka oma binokli üle jõe asuva vene kiriku torni peale. Just nagu helgiks vahetevahel midagi, kuid kindel ma ei või olla.

"Tont sa tead, võib-olla on eksitus, sealt ei näe ju põrmugi soomusrongide asukohti."

"Rongide asukohti nad muidugi ei näe, aga meie valvetõkkeid näevad. Just öeldi, et nende mürske on langenud sillaesisesse valvetõkkele ja on langenud ja haavatuid. Osa mürske olevat täidetud olnud mürkgaasiga!"

"Mürkgaasiga?"

Pallon askeldas oma kaartide ja mõõduriistadega ja arvestamise lõpetanud, ütleb:

"Kõik on korras, võin neid kostitama hakata. Olgu mis on, aga kirikutornis on neil vaatleja."

Samas kõlasid käsklused patareile, kuid järsku lõpetas Uku käsuandmise ja sõnas kahtlevalt:

"See on ju kirik, olgugi et vene kirik, aga kuidas sa teda tule alla võtad? Mis teha?"

"Kui oled kindel, et seal vaatleja asub, kelle abil meile kaotusi ja kahjusid tekib, siis võiks lasta paar mürsku kupli pihta. Pealegi on ju venelased ise kirikut sõjaliseks otstarbeks kasutama. Aga kas sa saad torni tabada?"

"Mis, mina oma tuliute inglise torudega ei taba torni selle maa pealt! Veebruaris, Valga all, tabasin vana kulunud toruga vastutormavat punaste vedurit, nii et see kraavi lendas!"

Vaatasin hoolega, kuid ei märganud midagi kupli juures. Teine lask, ja ma nägin, kuidas kuplis tekkis hele sähvatus.

"Näed nüüd!" rõõmustas Uku. Luugi juures ei olnud enam märgata klaasiläiget. Varsti aga hakkasid bermondtlaste patareid intensiivsemalt tulistama.

Uku rõõmustas jälle ja ütles võidurõõmsalt: "Mul oli õigus. Seal oli nende vaatleja, ja nüüd nad kättemaksuks tulistavad. Kui ma aga ainult teaksin, kus asuvad nende patareid..."

Hiljem teatati mulle Läti staabist vaenlase patareide asukohad. Palusin neilt seda ja nad olid agentuuriteateid saanud. Oli juba õõ, kui need teated Ukule edasi andsin. Jalamaid oli ta rongipatareis ja võttis vaenlase patareid tule alla. Mõni aeg oli seejärel tõesti rahulik. Ta oli sel õöl kaks vaenlase patareid reast välja löönud.

Ka meie ei pääsenud kaotusist. Iga päev langes mehi rivist välja. 18. oktoobril aga tuli kõige tunduvam kaotus. Bermondtlased olid hankinud teateid meie rongide asupaiga üle ja võtsid nad tabava tule alla. Üks granaat lõhkes soomusrong "Kapten Irve" külje all ja tappis 3 sõdurit ning haavas 3 ohvitseri ja sõdurit. Haavatute seas oli ka rongiülem leitnant Neps.

Varsti pärast meie Riiga saabumist toimus Läti kõrgemate väejuhtide vahetus. Vanadusnõrkuse all kannatav, kuid auväärne kindral Simonson asendati polkovnik J. Balodisega. Muidugi tõi kõrgema juhi vahetus uut elu ja värskust. Läti sõjavägi muutus järjest võitlusvõimelisemaks. Lätlased suurendasid oma survet Saksamaale ja von der Goltzile. Läti olukord paranes.

Kuid hädaoht polnud veel kadunud. Lätlased palusid Eestilt suuremat sõjalist toetust Bermondi likvideerimiseks. Tallinnas oli arutusel sõjalise konventsiooni sõlmimine. Meie ootasime Riias tagajärge... Ja need tulid. 21. oktoobri lõuna paiku tõi telegrafist mulle järgmise telegrammi:

Valk, Soomrongdivül, Riia, kapten Hinnom ja kapten Jürgenson; ära kirjad: Tallinn, peaminister, välisminister, Valk, divül 3.

Vabariigi välisminister teatas, et Läti delegatsiooni lõplikud tingimused sõjakonvent-

siooni asjus on niisugused, et nende põhjal kokkulepe vähemalt ligemal ajal on võimatu.

Seepärast käsin Vabariigi Valitsuse otsuse põhjal meie soomusrongid Riias tagasi tõmata Valka. Käsk täita 22. oktoobril. Kapten Hinnomi palun selle telegrammi sisu viibimata ette kanda Läti vägede ülemjuhatajale.

Soomusrongid tagasi tõmmata mitte varem kui 24 tundi pärast seda, kui see telegramm on Läti vägede ülemjuhatajale ette kantud. Telegrammi kättesaamisest ja käsu täitmisest telegrafeerida.

Laidoner

Tegin kiiresti rongiülematele vastavad korraldused ning tõttasin Läti ülemjuhataja juurde. Viivukese aja pärast istusin juba polkovnik Balodise kabinetis. Taipasin kõnelusest, et polkovnik ei teadnud veel minu visiidi põhjust.

Tegin siis teatavaks oma visiidi põhjuse ja lugesin talle ülemjuhataja telegrammi ette. Kui olin lõpetanud, hakkas Balodis kiiresti kõnelema, olles sealjuures väga erutatud ja närviline.

"Palun, ärge lahkuge Riias! Teadke, et praegu püsib meie sõdurite meeoleolu ainult teie najal. Teil pole üldse enam vaja lahingut lüüa. Jääge vaid siia! Kui lahkute, muutub olukord võib-olla katastroofiliseks. Ja tagajärjed on teil samuti teada kui meil. Lõpuks tuleb teil ikkagi võidelda, aga raskemas olukorras kui praegu. Teie ei alistu kindlasti mitte sakslastele."

"Kahjuks, härra polkovnik, pole see minu otsustada, kas jään Riiga või lahkun. Mina pean täitma oma ülemjuhataja käsku."

Polkovnik sammus mööda kabinetti edasi-tagasi, jäi siis viimaks minu ette seisma ja ütles:

"Tean, tean, et see pole teie otsustada, kuid see tuli mulle nii ootamatult. Olge hea, paluge minu nimel oma ülemjuhatajat, et ta võimaldaks teil Riiga jääda. Kandke talle ette olukord ja minu sõnad. Lisan juurde: võtke Valga ja maa-ala Säde jõeni, jääge aga veel Riiga! See on määratu suure tähtsusega. Mina kõnelen oma valitsusega ja pöördun ka palvega Eesti poole..."

"Härra polkovnik, täidan teie soovi, aga kui sel tagajärge ei ole, siis lahkuvad Eesti soomusrongid Riias 24 tunni pärast."

Riiast oli sõjaväeesindajal teataval kellal ajal otseühendus Tallinnaga Hughes-aparaadil. Palusin ülemjuhataja aparaadile ja kandsin ette kõneluse polkovnik Balodisega ja selle palve. Ülemjuhataja nõudis täiendavaid teateid ja minu arvamisi lätlaste sõjaliste võimete kohta.

Omas vastuses toonitas ülemjuhataja, et soomusrongide Riiga jäämine oleneb lätlastest endast, et meie ei nõua midagi ülekohtuselt, kuid vahekorrad peavad selged olema, et pärast ei tekiks lahkarvamusi ja arusaamatusi. Lõpuks ütles, et võite Riiga jääda kuni uue korralduseni.

Kui olin ülemjuhataja otsuse polkovnik Balodisele teatavaks teinud, süleles ta mind ja oli peaaegu pisarateni liigutatud. Täna mind, nagu oleksin mina isiklikult midagi suurt korda saatnud. Lubas omalt poolt kõik teha, et sõjaline konventsioon alla kirjutatakse.

Kauaks me Riiga siiski ei jäänud. Sõjalise konventsiooni läbirääkimised lõpetati, Läti delegatsioon pöördus Tallinnast tagasi. Soomusrongid lahkusid Riist 23. oktoobri õhtul.

Konventsiooni sõlmimine äpardus peaaugaltikult Valga linna pärast. Võib-olla polnud õige siduda meie nõuet Valgale tol ajal konventsiooni sõlmimisega, see küsimus oleks pidanud jääma, nagu ta ka jäi, hilisema aja peale. Lätlased võtsid seda nagu väljapressimisenä nende raskes olukorras. Suurt osa etendasid sealjuures Valgast pärit olevad eestlased ja lätlased oma kolgapatriotismiga. See süvendas kahe naabri vastulusid, mis osutusid mõlemale kahjulikuks.

Läti sõjavägede organiseerimine edenes jõudsasti. Liitlaste surve Bermondtile tugevnes. Tõsised vene patrioodid tõmbusid temast eemale. Olukord muutus paremaks Lätile, ka see muutus võimaldas neil lõpetada konventsiooni läbirääkimisi ettepanud tingimustel.

Kui olin lahkumisvisiidil Läti ülemjuhataja juures, tänas ta veel abi eest ja ütles:

"Kui diplomaatiline ülesanne oleks antud meile, sõduritele, oleksid kõik lahkhelid ammugi kõrvaldatud ja me elaksime nagu head naabrid kunagi. Võtke veel kord vastu minu tänu ja lugupidamine, sest teile isiklikult võlgname, et Riia ei loovutatud 9./10. oktoobri õöl. Ei tea, kuidas vastasel korral olek-

sid olukorrad kujunenud, aga igatahes halvemini kui praegu."

Pealesunnitud lahingud

Pihkva loovutamine enamlastele ei tähendanud veel Loodearmee lõppu. Punaväe kätte langes Pihkva ainult valgete venelaste sise- miste tulide tagajärjel. Üldiselt halvenes Vene valgete olukord. Sisepoliitistel põhjustel pidid inglased oma väed Põhja-Venemaal ära viima, enne aga tahtsid liitriigid koondada Venemaa läänepiiril asuvaid enamlastevastaseid jõude ühiseks tegevuseks ja alustada üldist pealetungi.

Juba Riia konverentsil nõudis kindral Marsh, et pealetung peaks algama 15. septembril, kuid Pihkva sündmused viivitasid algust.

Kindral Judenitš loovutas Loodearmee juhtimise kindral Rodzjankole, kes ka alustas armee reorganiseerimist. Sõdureist ega kindraleist puudust polnud, sest sõdurid jooksid punaarmeele üle ja kindraleid ning teisi kõrgemaid aukraade tegi ta ise juurde. Liitlased varustasid neid kõige vajalikuga.

Loodearmee alustas oma teist Petrogradi operatsiooni 28. septembril, tungides oma rinde paremalt tiival Pihkva, Strugi-Belaja ja Luuga peale. Pealetung oli väga edukas, 10. oktoobril alustasid ka armee peajõud edasilükkumist ja 16. oktoobril vallutasid nad Gatšina, mõne päeva pärast Tsarskoje Selo, Krasnoje Selo, Pavlovski. Paremalt tiival langes Loodearmee kätte Luuga linn.

See ootamatu edu oli kindral Judenitšit üllatanud. Ta asus uuesti armee juhataja kohale, jättes Rodzjanko oma abiks. Petrogradi vallutamise puhul oli vallutamise au mängus.

Armeejuhatajate vahetus tõi jälle suured lahkhelid armee juhtkonda. Rodzjanko jäi enda koostatud operatsiooni juhtimises kõrvale ja tal oli suur poolehoid, eriti riivilises juhtkonnas, mis otsustavalt mõjutas edaspidist lahingute käiku. Olgugi, et Nõukogude 7. armee oli purustatud ja terved väeosad tulid üle, ei tohtinud unustada, et Petrogradi säilitamine oli Nõukogudele ülima tähtsusega. Loomulikult tegid nad äärmisi pingutusi, et Petrogradi hoida.

Olime veel mitmeti liitlastest sõltuvas olukorras. Ka Eesti tuleviku suhtes ei olnud veel mingit kindlust. Pidime arvestama liitlaste kui toetajate soove. Ja soov oli – tuleb abistada Loodearmeed ta Petrogradi vallutamise operatsioonis kogu meie rinde ulatuses.

Loodearmee abistamise idee polnud sugugi populaarne just valgete venelaste suhtumise pärast. Kui aga abistamine möödapääsematu oli, kerkis jälle Krasnaja Gorka kindlus esiplaanile. Hellitati lootust, et võib-olla õnnestub veel kord Krasnaja Gorka peremeesteks saada, nagu suvel see oli juhtunud. Siis oleks meie käes üks tagatis, et vajaduse korral endid valgete venelaste vastu kaitsta, sest Krasnaja Gorka on Kroonlinna vöti.

Krasnaja Gorka operatsiooni üldjuhiks oli määratud admiral J. Pitka, kelle idee see operatsioon õieti oligi, ja maavägede juhiks al. polk. K. Parts. Operatsioonist võtsid osa: Inglise laevastik, Eesti laevastik, Kuperjanovi partisanide polk, Skautide polk, Soomusrong nr. 3 dessant, Soomusrongide diviisi eskadron, Ingeri polk.

Narvas asusid väed laevadele, välja arvatud ingerlased, ning 14. oktoobril maabusid esimesed üksused Peipija sadamas, punaste rinde tagalas.

Krasnaja Gorkat taheti vallutada ootamatu rünnakuga, kuid kindlusele oli võimalik läheneda vaid kahte teed mööda, mis oli tingitud maastikuoludest. Vastavalt sellele jaotati ka väed kahte kolonni. Vasak kolonn, kuhu kuulusid Kuperjanovi partisanide polgu kaks roodu ja patarei kapten J. Undi juhatusel, Soomusrong nr. 3 dessant ja Meredessantpataljon, lähenes Krasnaja Gorkale läänest üle Kalištše. Parempoolne kolonn, kuhu kuulusid kuperjanovlaste kaks roodu ltn. J. Soodla juhtimisel, Soomusrongide diviisi eskadron ja üks Ingeri polgu pataljon, lähenes kindlusele lõunast üle Ust-Ruditsõ. Ingeri polgu teine pataljon tungis üle Nankova Kaporje peale.

Oli juba ilmne, et ootamatult ei saa kindlust vallutada, sest kolonnidel algasid lahingud punastega. Merel pidasid laevastikud ägedaid suurtükivõitlusi nii punalaevastikuga kui ka Krasnaja Gorka ja Seraja Lošadi kindlusega.

15. oktoobril vallutas vasak kolonn Kalištše sadama ja seal maabus Skautide polk ning liitus kolonniga.

Tekkis terve rida lahinguid, mis tõestasid, et käesolevatest jõududest ei piisa. Toodi siis kohale ka 4. polk, mis pidi parema kolonniga edasi tungima ja vallutama Oranienbaumi. Ka inglased suurendasid oma tulejõudu, tuues kohale monitori "Erebus", mis oma 15-tolliste suurtükkidega alustas kindluste pommitamist. Ka kindlused ei jäänud võlgu. Samal ajal ründas vasak kolonn kindluse eelpositsioone, kuid peale kaotuste ei saavutatud midagi. See oli ju üks paremini ehitatud kindlusi ja selle vallutamine ei olnud üldse teostatav, vähemalt mitte nende jõududega. Meie üksused olid laiali, neid eraldasid läbimatud sood, puudusid sidevahendid, väeosade varustamine oli põhjatute teede tõttu suurte raskustega seotud. Sõdurite tuju langes. 4. polgus ülesid paar roodu valgete venelaste abistamisest lahti.

Sõjakomissar Leo Trotski oli isiklikult Petrogradi alla tulnud, uusi väeosi paisati siia ja algas vasturünnak. Loodearmee, sisemisest lahkkelidest nõrgestatud, ei kannatanud punaste survet välja ja taandus Petrogradi värvate alt kiiresti.

Krasnaja Gorka operatsioon tuli 4. novembril lõpetada. Meie kaotused olid üle 320 mehe, neist 41 langenut. Sõjasaak oli väga rikkalik. Tagasitulek kujunes kohati vägagi raskeks, tuli ju nüüd taanduda maad mööda, ümberpiiramise oht hõljus õhus. Eriti patareil oli raskusi, teed olid põhjatud, jõgedel puudusid sillad, mis oleksid suurtükke kandnud, tuli ringi sõita, kui oligi ehitatud pontoonsild, siis see ei kandnud 6-tolliste suurtükkide raskust. Riskiti sellega, et kihutati suurtükiga tuhatnelja üle pontooni, pontoon vajus siiski koos suurtükiga vee alla – aga üle tuldi. Kord siiski libises üks suurtükk pontoonilt jõkke. Suuri vaevu saadi hobused uppumisest päästa. Kus looma jõud ei küüni enam, seal küüni inimese oma. Köied suurtüki külge, rood sõdureid köite otsa ning suurtükk ilmus jõevoogudest nähtavale nagu mängukann.

Kes neid äpardusi, kannatusi ja pahandusi jõuabki enam meelde tuletada.

Ka skautidel olid oma pahandused. Polgu ülemaks oli määratud vana kaadriohvitser al. polk. A. Aalberg, igati auväärne ja kohusetruu

inimene, mitte aga löögiväeosa ülem. Polku tagasi jõudes sai kapten Pinka oma ametikoha tagasi. Polk. Aalberg jäi diviisi staapi vanema käskudetaõtja ohvitserina teenima.

Samal ajal, kui teostus Krasnaja Gorka operatsioon, tuli ka Pihkva all üle minna pealetungile. Soomusrongide diviisil oli siin oma kaitseleik, alates Pihkva järve kaldalt Vidavitsi külast lõunasse üle Holohhalnja ja Podramje Iveritsa küalani. Seal edasi oli 2. diviisi rinne, kus ka Balahhovitsi üksus eesliinil seisis. Ka 2. diviis asus pealetungile, samuti ka 3. diviis oma rindel, kuid viimase pealetung katkestati Bermonditi sõja tõttu.

See pealetung oli kavatsatud üksnes demonstratsioonina. Soomusrongide diviisist võtsid sellest üritusest osa "Kalevi Maleva", tagavarapataljon, soomusrongid ja soomusautod. Tungiti kuni Velikaja jõeni välja ja tuld oma kaevikuisse tagasi, hävitades enne vaenlase kindlustused ja muud kaitsevahendid.

Mõne päeva möödudes taotles Judenitš liitlaste kaudu meilt uuesti aktiivset abi. Oldi sunnitud uuesti 17. oktoobri hommikul pealetungima. Kalevlaste üks rood tõrkus pealetungile minemast, seletades resoluutselt, et nemad ei toeta vene valgeid, kes on meile võib-olla veel rohkem vaenulised kui enamlased. Oleme valmis surema oma piiride kaitseks, kuid Venemaale ei lähe.

Käsu kohaselt pidi rood viidama tagalasse ja temalt relvad ära võetama, kes aga oldi valmis lahingusse minema, määrati 6. roodu.

Rooduülem ltn. Müllerstein ütles, et tema ei pea enam võimalikuks roodu juhatada, et tema lahkub roodust ja liitub lahingusse minema rooduga. Ning ta asuski teele. Väikese kõhklemise järel sammus rood rooduülemale järele. Vahejuhtum oli seega likvideeritud.

Vaenlase vastupanu oli tugevam kui eelmise kord, kuid lõpuks suruti punased tagasi ja kohati jõuti jälle jõeni välja. Soomusrongide dessant ületas läbi Võdra läbikäigu isegi Velikaja.

20. oktoobril käsutati väed ülemjuhataja korraldusel jälle tagasi oma endistele seisukohtadele. Üksi Soomusrongide diviisi sõjasaak oli rikkalik: üle 300 vangi, 12 kuulipildujat, 300 püssi, suurtükilaskemootori, välikööke, hobuseid jne. Ka 2. diviisi

rindel oli edu. Pihkvat oleks olnud võimalik jälle vallutada.

Loodearmee taandumine võttis iga päevaga järjest ähvardavama ilme. Oli karta, et see muutub paanikaks ja et valged väed koos neid tagaajavate enamlastega vajuvad üle Eesti piiri. Et esiteks punaväe hoogu tasandada ja teiseks meie 3. diviisi Põtalovo operatsiooni abistada, käskis ülemjuhataja 3. novembril jälle Pihkva all peale tungida ja enamlased üle Velikaja tagasi paisata. See ülesanne pandi soomusrongidele ja 2. diviisile.

Selle operatsiooni juhtimine langes minule, kuna eelmisi oli kapten J. Poopuu juhtinud. Peaülesanne oli Soomusrongide diviisil. Selleks olid käsutada: tagavarapataljon, "Kalevi Maleva" polk, Soomusrongid nr. 2, 4, 5, 6 ja kolm soomusautot. (Soomusrongide divisjoni diviisiks ümbernimetamise puhul olid ka pataljonid polkudeks ülenatud.)

Midagi iseäralikku selles pealetungis polnud. Meie väed olid lühikese aja jooksul juba paar korda Velikaja ääres käinud.

Vaenlane polnud ka kuigi sõjahimuline. Peale väikest tulevahetust jätsid nad enamikus oma positsioonid maha ja põgenesid. Paljud andsid endid vangi.

Päevatöö norm oli eelmiste käikude puhul kindlaks kujunenud ja kaugemale sel päeval enam ei mindud. Ka 7. polgul, mida soomusautod abistasid, oli edu ja ta vallutas rea külasid. Ainult soomusrongid olid pigis – raudtee oli nii põhjalikult purustatud, nagu mitte kunagi varem. Nii tuli Prontšina küla juures üksi asendada üle 300 liipripaku. Raudtee suunas osutasid punased tõhusamat vastupanu. Samal ajal sigis punaste lendlehti, milles kõneldi Loodearmee katastroofist ja rahust. Vangidki kõnelesid rahust, mis pidi nende teada algama 25. novembril, ja sellepärast polevatki neil isu enam sõdida ega rahulaupäeval enam surma saada.

Nii olime peagi Velikaja kaldal väljas. Tõnson arvas, et selline edasi-tagasi käimine tüütab ära, oleks vaja ergutuseks kord ka jälle üks retk Pihkvasse teha. Ilmad olid juba külmad ja jõel jääkaas peal, siiski nõrk jõe ületamiseks, seetõttu loobuti retkest.

Ülesanne oli täidetud. 7. novembril kell 12 pidid väeosad tagasi pöörduma oma lähtepositsioonidele. Enamlased olid siiski sattunud ärevusse ja toonud abivägesid kohale ja tun-

gisid peale. 7. polk oli Dubjagini eest ootamatult tagasi tõmbunud ja enamased tungisid sealt üle Opotitsa tagavarapataljonile

seljataha, tekitades veidi segadust, ja tagavarapataljon, toetatud soomusautost, lõi enda vahvalt haarangust läbi.

DIXI

ENN SOOSAAR

Mis ohustab eesti kultuuri?

Halisemine on moodsa läinud. Eesti kultuur on ohus, suuremas kui kunagi varem. Eesti keelt risustatakse – nii halb kui praegu ei ole lugu eesti keelele varem olnud.

Korduvalt on kahtlust avaldatud, kas väikerahvastel on üldse šanssi suurrahvaste kõrval püsima jääda. Kui õigus peaks olema neil, kes väidavad, et suured neelavad väikesed nagunii ära, ega siis meie kultuurilgi ole midagi head oodata. Veel kaugemale võib oma hirmudega minna. Kogu tsivilisatsiooni kohal ripub Damoklese mõök. Mõni kosmiline katastroof näiteks või inimeste endi sõgedus ning ülbus võivad lõpetada liigi *Homo sapiens* eksisteerimise planeedil Maa.

Seda laadi spekulatsioonid on siiski üsna tulunud. Pealegi arvan, et neile, kes on meie kultuuri oleviku ja tuleviku pärast mures, ei viirastu mitte eestikeelse ja -meelse kultuuri hukk, vaid pigem selle edasikestmine kujul, mis lokuloojatele ei ole vastuvõetav.

Iseenesest on probleem tõsine. Kõik liigub meie ümber, muutub, areneb. Kaasa arvatud rahvuskultuur. Välismõjutused ei ole mitte ainult vältimatud, vaid tihtipeale väga oluline virgutuse. Miks neid peljata? Laenude osatähtsus eesti kultuuriloos on silmatorkavalt suur. Palju seda, mida me peame ehteestilikuks, kaasa arvatud meie laulupeod ja rahvariided, meie külaarhitektuur ja kohvikukultuur, rääkimata professionaalsest kunstist, muusikast, kirjandusest, on tekkinud ja kujunenud väljast tulnud mõjutuste all. Kes mujal käinud, see on üllatusega märganud, et sakslased tantsivad meie rahvatantse ja laulavad meie rahvalikke laule, et rootslased kannavad meie rahvariideid ja soomlased matkivad meie saunakombeid. Aga nii on see ikka olnud. Naaber annab, naaber võtab.

Vanaisade ja vanavanaisade maailmaga võrreldes on meie maailm ühelt poolt ahtamaks tõmbunud ja teiselt poolt avaramaks paisunud. Praegu tuntakse nähtavasti kõige suuremat hirmu kassikuldsest labase ja odava, kuid peibutava massikultuuri ees. Selle sissetung on alanud ja kõik märgid ennustavad selle vohamist ka Eestis. Ajaviitelist massikultuuri seostatakse tavaliselt Ameerikaga, ja kuigi ettevõtlike, ent pahatihti pinnapealsete ameeriklaste käsi on siis kahtlemata mängus, on tegemist ikkagi rahvusvahelise nähtusega. Innukaid kaasaloõjaid leidub kõikjal ja süüst pole prii keegi, ka mitte eestlased oma seebiooperite ja matkitud tümpsmuusikaga.

Ähvardus ei ole siiski selles, et kommertslabarus võiks kõik enda alla matta. Ma mõistan väga hästi, et igas rahvuskultuuris on seda, mida tuleb nii kaitsta kui ka toetada ühiskonna poolt positiivset arvamusel kujundades ja riigi poolt rahalist abi osutades. Es-majoones puudutab see neid mineviku ja oleviku materiaalseid ja vaimseid väärtusi, ilminguid, asjaolusid, mis on andnud või annavad eestlastele nende identiteedi.

Ent siinsamas varitseb ka tõsine oht. Protekteeritud ja doteeritud rahvuskultuur kängub varem või hiljem. Jätame profid praegu mängust välja. Iga mees ja naine, kes oma tööd hästi teeb, väärib väärlist tasu. Kirjanik, kunstnik, helilooja, arhitekt – ükskõik mis rahvusest – ei ole siin erandid.

Ma pelgan olukorda, kus ühiskondlik arvamus kallutatakse tõrjuma mis tahes impulsse, ka viljastavaid ning kultuuri arenguks vajalikke mõjutusi väljast ja Eesti enda kultuuri kestmine tehakse sõltuvaks toetusrahast. Kui riik ei maksa, meie Eesti kultuuri ei edenda.

Kui midagi tõsiselt ohustab meie kultuuri, siis on see pigem soov peita eestlaste kultuu-

ritegemine triiphoonesse ja hoida teda seal elus kunstvihm ja tehispäikese abil, kaitsuna sellest külmast ja kuumast, tuulest ja tormist, mis klaasi taga ilma kujundavad.

Loodetavasti nii ei sünni, kuid rahvuskultuuri säilitamise nimel "ehtsana" – viimase sõna panen mõistagi jutumärkidesse – paljud seda tahaksid küll. Triiphoonekultuurist on

kukesamm muuseumikultuurini. Meie kultuur – üksipuha kui kitsalt või laialt seda defineerida – minetaks sel juhul oma elujõu ja konkureerimisvõime koguni siinsamas Eestimaal.

August 1994
RFE

MEIE INTERVJU

VESTLUS ÜLO TEDREGA

Rahvaluuleteadlane Ülo Tedre, sõjajärgse kodumaise folkloristika grand old man (1928), on Keele ja Kirjanduse Instituudis tänaseks töötanud 44 aastat. Lõpetanud 1951. aastal Tartu Riikliku Ülikooli, oli Ülo Tedre pisut aega Kirjandusmuuseumi teadussekretär, kust siirduski 1952. aastal KKI-sse ja kaitses 1955 kandidaadiväitekirja. ÜT peamised uurimisteemad on olnud rahvalaul ja rahvakombed.

Samal 1952. aastal, kui Te ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituuti tööle asusite, toodi 1947. aastal asutatud KKI Tallinna üle. Miks?

Küsimus ei ole mitte ainult KKI-s. Tallinnasse toodi sel ajal üle teisi instituute: Ajaloo Instituut, Geoloogia Instituut. Tartusse jäid ainult need instituudid, kes kas hakkasid väga otsustavalt vastu nagu ZBI – Zooloogia-Botaanika Instituut (praegune Bioloogia Instituut) või nõudsid spetsiaalset ehitust ja aparatuuri nagu Tähtvere ehk Astronoomia Instituut ja ülepea füüsikud. Tagantjärei arvan, et see oli täiesti tavaline nõukogude süsteemile omane tsentraliseerimine. Lauri Vahtre oma kultuuriajaloo-raamatus ütleb, et tegemist oli Tartu kui n-ö kultuurielu keskuse hävitamise taotlusega. See on jama. Teadusasutuste Tallinna toomise eesmärk oli kõige labasem – kõik käpa alla, kõik vahetu kontrolli alla. Selle kohta ütles väga ilusasti juba KKI vahepealne direktori kohusetäitja, tuntud tegelane Petja Izmestjev: "Tartust peab

vaatama Tallinnasse, Tallinnast peab vaatama Moskvasse!"

Sel ajal oli väga levinud kuuldus, et üks asja käivitajatest olnud Gustav Naan, tollane Ajaloo Instituudi direktor ja 1951. aastast ka ENSV TA asepresident, sest tema katselendurist naine, kes tuli Eestisse Moskvast, olevat öelnud – Tallinnaga ta võib veel leppida, aga Tartusse tema nüüd küll ei tule!

Seda kuulujuttu võib muidugi liigitada ka rahvaluuleks – see oleks siis nõندانimetatud memoraat.

Mina tegelikult otseselt kolimisest osa ei võtnud, olin sel ajal aspirant ja Kirjandusmuuseumi teadussekretär. Teadussekretäriks suunati mind peale ülikooli lõpetamist 1951. aastal.

Peale ülikooli lõpetamist teadussekretäriks – see oli vist päris kiire karjäär?

Jah, aga minu ootustele see kiire karjäär päriselt ei vastanud, kuna ma eelistanuks aspirantuuri ülikooli juures. Käisin isegi professor Eduard Laugastelt nõu küsimas, selle mõttega, et kui ma talle räägin, kuhu mind tööle kutsutakse, äkki ta teeb ettepaneku aspirantuuri tulla. Aga Laugaste ütles: miks mitte, teil on ka organisatoorseid võimeid, kindlasti minge Kirjandusmuuseumi! Kuulasin ta muidugi viisakalt ära, aga sisimas olin pettunud. Ma sain aru, et ta eelistab minu kursusekaaslast Udo Kolki.

Läksin siis Kirjandusmuuseumi. Tööjõupuudus – nimelt "puhta" ankeediga inimestest – oli tollal suur, sellepärast saingi kohe ülikoolipingilt teadussekretäriks, hiljem

oleks see olnud mõeldamatu. Sisse elada aitas mind suuresti Mart Lepik, kes tundis muuseumi perfektselt.

Pärast kodnatside purustamist VIII pleenumil võeti Daniel Palgi KKI direktori kohalt maha ja pandi asemele Venemaa eestlane Heinrich Tobias. Tobiasel oli mingi pedinstituudi haridus, eesti kultuurist ta suuremat ei teadnud, aga tema maine põhines sellel, et Tammsaare oli tal – kui ta veel pisike poiss oli – pead patsutanud. Tammsaare puhkas teatavasti Punasel Lagedal ja Tobias oli seal pärit.

Maha võeti ka Kirjandusmuuseumi direktor Alice Haberman. Ajendiks oli see, et A. Haberman oma artiklis Eesti Laskurkorpuse sõdurite lauluvaras tsiteeris korpuses lauldud lauluna üht stroofi "Eesti leegionäride laulust", mis tundus ju väga nõukogulik (... siin rahvas rahvale ulatand on käe/ ja ühiselt kantakse raskus...). Ka Kirjandusmuuseumi direktoriks määrati Tobias.

KKI asus siis Tartus EPA peahoones, endises Kaitseliidu majas. Kui instituut Tallinna viidi, siis kauples Tobias ennast ajutiselt KKI direktori töökohast lahti, presiidium möönis talle kandidaadiväitekirja lõpetamiseks aasta või kahe aasta pikkuse vaheaja. Muuseumis ta tõesti oli – istus oma kabinetis, ruumis, kus hiljem töötas arhiivraamatukogu juhataja. Luges ja kirjutas ööd kui päevad. Tammsaarele pühendatud väitekirja ei valminudki, kuid esimesel sõjajärgsel perioodil ilmunud Tammsaare teosed olid varustatud Tobiase järelsonaga. Nii et päris hukka ta töö ei läinud. Tobias oli kogukas, suurt kasvu ja vähesõnaline. Otsesele küsimuselegi – neid noorel teadussekretäril paratamatult oli – vastas ta nii napsõnaliselt kui võimalik. Kui ta hiljem KKI direktori kohalt lahkus või lahkuma sunniti – ikka selle lõpetamata väitekirja pärast? – läks ta Haapsallu kooliõpetajaks. Muuseumis oli ta kirglik kütt ja kalamees.

KKI direktori kti oli niisiis Izmestjev. Ja Izmestjev hakkas mulle nagu uni peale käima, et tulgu ma KKI kirjandussektorisse aspirantuuri. Mina ütlesin, et mitte mingil juhul, see pole üldse minu eriala ja kui, siis ainult rahvaluulesse. Lõpuks oli ta siis nõus, et tulgu ma pealegi rahvaluulesse. Tegin eksamid ära, aga mind ei vabastatud töölt, nii et

1952. aastal olin umbes kolm kuud nii KKI aspirant kui ka KM-i teadussekretär. Tõttõelda mõjustas minu aspirantuuri astumist üks väline tegur. Nimelt "küllastasid" mind Kirjandusmuuseumis kaks venekeelset mundrimeest – nime ei mäleta, kui nad end üldse esitlesidki – ja tegid ettepaneku tulla õppima Siseasjade või oli see Julgeoleku Akadeemiasse. Minu vastuväidete peale rõhutasid nemad, et seal on võimalik spetsialiseerumine **igasugusele** erialale. Mäletan, et sel õhtul jõin end esimest korda täis ja hommikul otsustasin astuda aspirantuuri – edasiõpe oli ju "püha" asi, mida ei takistatud. Ja juhtuski nii, et vastavaid ettepanekuid enam ei korratud.

Mainisite Mart Lepikut. Kes veel tollal Kirjandusmuuseumis töötasid ja millise mulje see asutus Teile jättis?

KM oli pealtnäha ääretult rahulik, akadeemiline, päevapoliitika jäi nagu väljapoole. Kõik käis ammu kindlaks kujunenud reeglite järgi. Käskkirjade osakonnas (endine kultuurilooline arhiiv) oli Richard Kleisi abikaasa, väga vilunud töötaja, ja Valeeria Villandi, ülikooliaegne tuttav. Rahvaluule osakonda juhtis Erna Norman, osakonnas olid Salme Lätt, hilisem peavarahoidja Salme Lõhmus, O. Jõgever ja veel üks vanem daam, kelle nimi ei meenu. Kõik nad olid väga viisakad ja väärikad.

KKI-d ma teadsin mõnevõrra rohkem, sest sinna ma läksin tööle juba üliõpilasena 1949. aasta veebruari algul. Mind võeti tööle laborandi kohusetäitjaks poole tööajaga.

Eduard Laugaste oli tollal nii ülikoolis õppejõud kui ka KKI-s rahvaluulesektori juhataja. Kui instituut loodi, siis kutsuti sektori juhatajateks ülikooli õppejõud: Arnold Kask juhtis murdesektorit, Johann Voldemar Veski juhtis tänapäeva eesti keele sektorit, Villem Alttoa oli kirjandussektori juhataja. Vastavaid inimesi lihtsalt ei olnud, või kui oligi, siis nad ei sobinud – kas ankeedi või ebaõige elukoha tõttu. Tollal oli korteriküsimus äärmiselt valuline isegi pealinnas, kus ikkagi ehitati, kõnelemata Tartust, kus peaaegu ei ehitatud. Kogu Tartu ehitustegevust iseloomustas veel 60. aastatel sõjast alles jäänud majadele korruste pealeehitamine. Mäle-

tan, et ainukese südalinna püsti jäänud maja seinale, kus allkorrusel oli raamatukauplus "Teadus", oli kirjutatud: "Mida oled sina teinud Tartu taastamiseks?" See kiri oli seal aastakümneid.

Millega Te KKI-is töötades tegelesite?

Rahvaluulesektor oli väike. Seal töötasid Kirjandusmuuseumist tulnud Richard Viidalepp ja Elmar Päss, kes oli olnud ülikoolis rahvaluuleprofessor W. Andersoni assistent. Päss oli magister, ümber atesteeritud kandidaadiks, ja valmistus doktorikraadi kaitsma. Ma pole päris kindel, aga mulle tundub, et teemaks olid mardisandilaulud. Aga Pässiga kasutatud soome meetod oli tollal äärmiselt põlustatud. Päss oli instituudis poole kohaga, elas Tallinnas ja töötas veel ka Merekoolis õpetajana. Siis oli sektoris veel Amanda Traat nooremteaduri kohal ja aspirant Udo Mägi. Mägi töötas hiljem Tartu Linnaraamatukogu bibliograafia osakonnas. Udo Mägi oli väga energiline ja entusiastlik mees, ma isegi ei tea, miks ta väitekirja ei kaitsnud, see oli tal minu meelest valmis.

Instituudi rahvaluulesektoril oli kaks teemat – üks neist oli rahvaluule oskussõnastik, mida Laugaste tahtis välja anda. Selleks koguti materjali. Päss Tallinnas sedeldas kirjanduses esinevaid folklooritermineid, mina tegin sama tööd käsikirjade põhjal. Ühtlasi pidin ma sedelkogud kokku viima, järjestama, välja märkima ja andmed täpsustama. Päss andis mulle oma lühendite nimestiku. Kord jäin sellega hädasse. Reeglina oli antud algul autor ja siis teose lühend – no näiteks nii, et kui oli Viidalepa eesti muinasjutte kogu, siis lühendati Viidalepp, EM, aasta, lehekülg. Sain kord niisuguse lühendi Loorits VV ja mõtlesin, mis see küll olla võiks. Mitte ei tulnud meelde, mis on Looritsal VV. Käisin bibliograafiaosakonnas raamatuid uurimas. Vahemärkuseks – tollal oli Eesti-aegne kirjandus muidugi juba keelustatud, aga see ei olnud veel absoluutne. Antikvariaadist ostsin näiteks nõukogude ajal oma meelisautori Hindrey kõik novellikogud. Igal stipipäeval oli esimene käik antikvariaati ja sealt sai päris häid raamatuid veel 1946. – 47. aastal. Nii võis ka Looritsat veel kätte saada, ilma igasuguse eriloata. Vaatasin Looritsa teoseid,

aga VV-d ei leidnud. Kurtsin Laugastele. Laugaste ka ei teadnud. Päss käis ise ka kord nädalas Tartus ja ühel korral, kui ta jälle tuli – mina olin kapi taga ja sedeldasin –, kuulsin, kuidas Laugaste Pässiga riidles: ja mis see VV sul tähendab, vana vasikas või? Selgus, et VV tähendas "Vanavara vallast", mis on koguteos. Nii et lühend oleks pidanud olema VV, Loorits ja lehekülg. Sedalaadi tööd me siis tegime ja Laugaste jõudis kirjutada ka mõned prooviartiklid. Siis tuli kolimine ja see teema langes hoopis ära.

Aga üks tühjaläinud tööd on tulnud palju teha. Meil on praegugi käsikirju, mida võiks välja anda, kui oleks kirjastajaid. Ajalooalaste materjalide kirjastamine veel pakub huvi, aga filoloogiliste tekstide väljaandjaid ma ei tea.

Teine meie sektori teema oli eesti kirjanduse põhivara. See oli kogu instituudi teema. Taheti välja anda klassikaline tekstide kogumik rahvaluulest ja eesti vanemast kirjandusest kuni realismini, koos kommentaaridega. Laugaste pidi koostama rahvalaulude osa, Viidalepp tegeles muistendite ja muinasjuttudega, Amanda Traat otsis minu mäletamist mööda kogumiku jaoks lühivorme. Hiljem teemad muutusid ja Traadi ülesanne oli Lilienbachi kui proletaarset kirjaniku kogutud rahvaluuletekstid välja anda. See oli siis, kui tuli proletaarset kirjanduse kultus. Lilienbach oli väga viljakas ja hea rahvaluulekoguja. Kirjanikuks pole ta ennast ise kunagi pidanud, sest ta kirjutas rohkem parodiaid ja tarbetekste. Aga rahvaluulet – muinasjutte, muistendeid, laule – saatis ta niihästi Hurdale kui ka Eisenile. Amanda Traat kogus küll Lilienbachi rahvaluuletekstid kokku, aga need jäid ka avaldamata.

Kui KKI kolis, siis pakuti kõigile võimalust Tallinna tulla, aga Laugaste oleks kaotanud oma dotsendikoha. Muidugi jäi ta Tartusse. Ülikooli jäi ka Alntoa. Sektorist tuli Tallinna ainult Viidalepp. Mina jäin Tartusse, olin siis aspirant. Tulin Tallinna 1953. aastal.

Millise vaimse pagasi ülikool tollal rahvaluule osas andis?

Eduard Laugaste õpetus oli nende aastate kohta küllalt hea. Ta oli alles värske õppejõud

ega olnud veel stagneerunud. Hilisem Laugastele iseloomulik korrutamine – uuest ümber, taas tagasi – siis veel puudus. Ja palju tähendas see, mida sa ise juurde lugesid. Julgen arvata, et olin suhteliselt suurema lugemusega kui kursusekaaslased. Oli niisugune episood: õppekavas oli kursus eesti-soome eepostest, kas kolmandal või neljandal õppeaastal. Kui see kursus läbi sai, küsis üks kursusekaaslane, et mida nüüd veel peaks lugema. Mina ütlesin, et eks Annistit! Tema küsis seepeale, et kes see Annist niisugune on. Nii et palju olenes enda lugemusest. Oma osa oli muidugi ka auahnusel. Kui "Werneris" sattusid E. Laugaste, M. Lepiku jt lauaskuulama, mida nõudsid G. Suits ja W. Anderson, mida tuli kõike lugeda ja kuidas vastata – siis paratamatult tärkas tunne: kas ma siis kehvem olen! Ja vähemalt G. Brandese "Hauptstränungeni" kolm köidet ning K. Krohni tähtsamad monograafiad lugesin ma läbi. Eks midagi ikka külge jäi.

Mart Lepik õpetas mind tundma muuseumi fonde. Mulle oli eriti huvitav käsikirjade osakond. Näiteks olid sinna üle antud kõik Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjad. On suur vahe, kas võtad näiteks Faehlmanni tekstid omapead ette või näitab neid Mart Lepik, sest nii hullu käekirja kui Faehlmanni pole mina veel näinud. Nii näeb värss "Leih' mir deine Harfe, Vanemoine" välja nagu mõni arabesk või ornament. Esimesel pilgul ei ütle kuidagi, et see on kiri.

Mart Lepik oli Õpetatud Eesti Seltsi teadussekretär, kui selts kaotati ja selle varad laiali jagati, siis ta tuli Kirjandusmuuseumi. Selts jaotati nii, et käsikirjad sai Kirjandusmuuseum, raamatud sai ka Kirjandusmuuseum, aga perioodika tuli Tallinna, TA raamatukogu baltika osakonda. Põhimõtteliselt oli selline jagamine muidugi totrus, aga mõnes mõttes peab selle eest tänulik olema. Meie siin, Tallinnas, saame ainult tänu sellele vana perioodikat lugeda. Ka Baltisaksa Provintsi muuseumi fondides, mis anti TA raamatukokku, ei olnud perioodika osa nii ulatuslik kui ÕES-il. Tartus on vana perioodika olemas nii Kirjandusmuuseumis kui ka ülikooli raamatukogus. Nii et Tartu kaotas selles mõttes, et likvideeriti üks tervik. Kui keegi tahab ÕES-i kui asutust uurida, siis peab kahe linna vahet pendeldama.

Niisiis kolis KKI 1952. aastal Tartu Kaitseliidu majast Tallinna Kaitseliidu majja Sakala tänaval.

Jah, aga mitte kohe. Kõigepealt olime Tallinnas Teaduste Akadeemia majas "Estonia" vastas. Tegelikult oli see Põllumajanduslike Ühistute Keskliidu ehk PÜK-i maja, mis ehitati peale sõda. PÜK oli midagi taolist nagu hilisem kolhooside keskliit. Kui maja valmis sai, siis PÜK likvideeriti. Sinna esimesele korrusele pidi tulema PÜK-i kauplus – piim, või, vorstid ja muud niisugused asjad.

KKI oli tol ajal väga väike. Rahvaluulesektor koosnes ühest inimesest, Richard Viidalepast, kes hakkas sektorit komplekteerima. Võeti tööle 1950. a ülikooli lõpetanud Vaina Mälk, kes töötas TPedI-s, ja 1952. a lõpetanud Loreida Raudsep. Mina olin aspirant ja Viidalepp juhatas sektorit. Laborandiks oli Helgi Kihno.

Mina lõpetasin aspirantuuri 1954 ja kaitsesin väitekirja 1955. aastal. Muide, ka kaitsmisega oli jama. Mitmet-setmet korda loetud ja üleloetud autoreferaadis avastati pärast trükkimist ideoloogilisi vigu. Niisiis anti trükitud autoreferaadid makulatuuri ja tuli trükkida uus autoreferaat – ja seda juba aspirandi kulul. Täpset hinda enam ei mäleta, kuid nooremteaduri kahest kuupalgast oli see kindlasti suurem.

Pärast lõpetamist olime seega sektoris neljakesi. Ega see kooslus eriti õnnelik ei olnud. Kõigepealt – me olime infosulus, arhiivist ära lõigatud. Komandeeringuraha ei antud. Nii et pidime toetuma trükitekstidele. Ma mõistan, kui Feliks Oinas kirjutab oma Kalevipojateemalisi uurimusi trükitekstidele toetudes, aga kui Eestis ei saa folkloristi KM-i minna, siis teeb ikka viha küll. Aga nii need esimesed aastad olid.

Rahvaluule sektor kaotas ilmselt Tallinna tulekuga kõige rohkem.

Loomulikult. Sellest kirjutati mitu korda "Sirbis ja Vasaras" ja vististi ka "Rahva Häälles". Juhan Peegel, Valdek Pall ja veel keegi. Akadeemia töötajad ise ei saanud või ei julgenud sel teemal sõna võtta, õhutasime esinema kolleegide ülikoolist. Aga sellest polnud muidugi mingit kasu, riikliku tsentraliseeri-

mise vastu me ei saanud. Täpselt sama lugu oli kirjastustega. Tallinnas enne ju polnudki suurkirjastusi. Saksa okupatsiooni ajal oli üks kirjastus Tartus, üks Tallinnas. Nõukogude ajal loodi Tallinnasse kohe RK "Ilukirjandus ja Kunst" ja rida väiksemaid erialaseid kirjastusi. Tartusse jäid RK "Pedagoogiline Kirjastus" ja RK "Teaduslik Kirjastus". Ajapikku aga toodi needki Tallinna. Ainult "Teaduslikust Kirjastusest" jäi üks osakond või toimetajate grupp Tartusse. Tsentraliseerimine käis igal alal.

Kas keegi rahvaluulesektorist Tartusse tööle ei oleks saanud jääda?

Ei, see oli välistatud. Selle ma võitlesin suure vaevaga välja siis, kui sain sektorijuhatajaks. Näitasin niisuguse töökorralduse majanduslikku efektiivsust, tõestades, kui palju Tallinnast peab sõitma Tartu vahet ja kui vähe peab Tartust Tallinnas käima – ainult sektori koosolekutel. Lõpuks ma võtsin ainult selliseid inimesi tööle, kellel Tartus korter oli. Siin oli nimelt ka oma *aga*. KKI-l kui Tallinna asutusel ei olnud õigust ega võimalustki Tartus elamisvõimalusi saada. Seega pidi töötajal elamisvõimalus juba olema või pidi ta selle ise hankima. Mõistagi ahendas see tööjõu valimise võimalusi. Teisalt oli paratamatu, et folklorist elab Tartus.

Kolimise ajal polnud vist ka kopeerimistehnika nii kõrgel tasemel, et midagi oleks saanud kaasa võtta.

Isegi masinakiri oli tollal suur asi, mis seal kopeerimistehnikast rääkida. Kui ma 1965. aastal Soomes esimest korda Xerox-koopiate tegemist nägin, siis võttis lausa tummaks.

Aga 60.–70. aastatel mikrofilmiti Ellen Liivi eestvõttel kõik Tartu Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogud, üks eksemplar toodi Tallinna, üks saadeti Soome. Soomest saadeti meile filmitud rahvaluulematerjale vastu. See oli aeg, millal külm sõda ähvardas tuliseks muutuda. Vahetus oli rahvaluuleteadlaste endi initsiatiiv, mida ülemused toetasid. No ja siis hakati küsima, et miks te neid mikrofilme ei kasuta. Jumal hoidku, meie lugemisaparaadid olid ka filmitud raamatu

lugemiseks üsna kurnavad riistapuud. Kui peab veel käsikirjalist teksti otsima ja filmirulli edasi-tagasi tirima, siis kannatavad nii filmirull kui ka silmad. Töötamiseks on filmirull sobimatu. Aga sealt oleks teoreetiliselt saanud paberkoopiaid teha, seda võimalust meil kas ei olnud või ei osanud ma neid leida. Põhiline on muidugi see, et mikrofilmide näol on kõik rahvaluulekogud TA Raamatukogus olemas, pole enam ohtu, et nad kaotsi lähevad. Ainult et nad on olemas raskesti käsiteldaval kujul. Tõsi, viimasel aastakümnel kogutu on filmimata.

Teid ahistas infosulg. Kas oli tunda ka ideoloogilist sulgu?

Ideoloogiline sulg oli kahene: ühelt poolt piirati kõigiti sinu n-õ vastuvõtmist, teiselt poolt avaldati survet, mida ja kuidas sa välja annad. Esimene sulg oli esialgu absoluutne. Mäletan, kui direktorilt said – ja mitte just kergesti – erifondi kasutamise loa teatud teemaga seoses, siis TA raamatukogu erifondi üks töötaja – nime ei mäleta, oli see Piir?, igatahes üks vastik vanamehenäss – võis sulle öelda: see raamat pole teie teemaga seotud, seda me ei anna. Ja ei andnudki! Kõnelemata sellest, et näiteks pagulaseestlaste teoseid ei saanudki tavalise erifondi loaga. Mõistagi oli ka teisene sulg, kuid arvan, et suhteliselt nõrgem kui teistel. Nimelt sellepärast, et meil oli niisugune suurepärase žanr nagu orjuslaulud. Meil ei olnud vaja klassivõitlust välja mõelda, see oli olemas. Aga sellest oli vähe. Nõuti, et me näitaksime veel ka klassivõitlust eestlaste seas, sulaste ja peremeeste vahel. Minu väitekirja teemaks oli tuntud rahvalaul või õieti tundmatu autori pamflett "Eesti mees ja tema sugu". See on väga huvitav laul, levinud käsikirjaliselt kuni 136 salmilisena, aga ka paarikümnesalmilise lauldava lauluna.

Olen laulu autorit igati otsinud, aga pole leidnud. Rudolf Põldmäe ütles kunagi, et ta teab, kes selle laulu autor on, aga ei ütle. Ega ütelnudki. Tema oli käsikirjade osakonna kirjavahetusi nii palju lugenud, et võis sealt tõesti laulu autori leida. Mina esmast autorit ei tea, aga avastasin mõned hilisemad ümberkujundajad. Laul "Eesti mees ja tema sugu" esineb umbes kaheksas redaktsioonis.

No nii, öeldi minu väitekirja puhul, see kõik on ilus, aga miks ei ole näidatud klassivõitlust sulase ja peremehe vahel. Tuleb teine peatükk juurde kirjutada. Aga polnud ju materjali. Võtsin ühe naljandi põhjal tehtud rahvalaulu, mille autentsus oli kahtlane, et kas ta just rahvalaul on. Seal on juttu sulasest, kes meelstab peremehelt söögiks kolm silku välja. Eialgu annab peremees ainult ühe silgu, sulane sööb selle ära ja hakkab maas vähkrema, et silgul on kõhus ükski igav ja silk käib kõhus ringi ja tema ei saa üldse tööd teha. Peremees annab teise silgu ja siis lööb sulane veel hullemat tramburaid, et silgud kaklevad omavahel. Peremees annab kolmanda silgu veel ja nüüd on sulane rahul, et kui kaks kaklevad, siis kolmas tuleb vahele. Selle laulu põhjal püüdsin siis näidata klassivõitlust külas.

Aga muidu aitas orjuslaulude olemasolu meid ideoloogilises võitluses alati väga hästi. Kuid laiemalt uurida ei saanud. Rahvausund oli praktiliselt viimase ajani tabu. Sai küll igasugu vigureid tehtud. Enne 68. aastat, teise sula ajal käisin Sõgla juures küsimas, kas ei saaks Jaan Kaplinski tööle võtta. Et tema oskab keeli ja võiks rahvausundit uurida. Sõgel kuulas mu ära, ei öelnud ei ega jaa ja sinnapaika see jäi.

Kuipalju tegemist oli rahvakalendriga. Jaanipäeva rehabiliteerimine õnnestus, mõistagi asjaomaste seltsimeeste toetusel. Hoopis keerulisem oli jõuludega. Jõulud on põline püha, nimetuski on ristiusueelne. Kuid nõukogude võimu ajal oli jõulude nimetamine hullem kui muhameedlasele sealihä pakkumine. Loengutel oli veel mõeldav jõulude nimetamine, kuid trükisõnas hoopiski mitte. See oli vist 1975. a, kui keskkomitee instruktor Villi Ehatamm palus minult ülevaadet näarikommetest. Ma vastasin, et kirjutan ainult siis, kui on võimalik ka jõulude nimetamine ja käsitlemine – tegemist on ju ühe pühaga. V. Ehatamm lubas, mina kirjutasin. Korrektuurpoognaid ma ei näinud. 1976. aastal ilmunud ülevaates on jõulud hoopis välja jäänud (19 leheküljel esinevad terminid: jõuluöö, jõulumängud, jõulusandid, jõuluhani, jõulude lõpp – kõik üks kord). Alles 1985. a on M. Hiimäe trükisõnas kõneldud jõulupühadest ja -kommetest. Selles osas oli tõeline läbimurre V. Kepi telefilm "Jõulud Siimu

talus". Paraku ei mäleta ma enam aastat, kuigi olin ise n-õ stsenaarist, õigemini küll konsultant.

Meil on olnud enamasti kombeks, et väitekirjas arendatakse edasi diplomitöö teemat. Sektoris pikka aega töötanud Eha Viluojal oli diplomitöö teemaks "Kodukäija". Mäletan, kui palju tegemist oli selle teema nõuetekohase formuleerimisega. Häda oli selles, et kodukäijat selle sõna täpses mõttes vene folkloor ei tunne. Kõsisin Savvati Smirnovilt, kuidas seda teemat vene keeles formuleerida, ja tema soovitas, et kirjutagu me lihtsalt eesti keeles vene tähtedega: kodukajija. Ja võibolla olekski pidanud nii tegema. Meie püüdsime sõnastada: Manismi reliktid eesti rahvaluules. Manism on esivanemate kultus. Aga Moskvas ei olnud sellega rahul. Ja töö jäi ka kirjutamata; oleks ta valmis saanud, siis pealkirja oleks ikka leidnud. Eha Viluoja oli sektoris üks erudeeritumaid, aga kirjutamine ei edenenu.

Kuid üldiselt oli meie folkloor niisugune, kus polnud vaja midagi välja mõelda. Tüli oli ainult kaasaegse folklooriga – kolhoosikorda käsitleva folklooriga näiteks. Siin on suure töö teinud Viidalepp. Tema noteeris loosungeid, hüüdlauseid, pealkirju ja esitas neid rahvatarkusena. Kultuurantropoloogia seisukohalt on tal õiguski, kuid folkloor see pole.

Kas rahvausundit n-õ sahtlisse ei uuritud?

Ei, sahtlisse ei uuritud. Meil oli kaunis tihe tampo peal. Kui Tallinna tulime, siis oli meil esimeseks ülesandeks rahvaluule osa kirjutamine Endel Sõgla eestvõttel koostatava eesti kirjanduse ajaloo keskkooliõpiku jaoks. See on seesama õpik, mille Tartu Ülikooli kirjandusring maatasa tegi.

Minul ei olnud eialgu Endel Sõgla suhtes mingeid positiivseid tundmusi. Ta esines küll enesekindlalt ja iseteadvalt, kuid me ju kõik teadsime, et tal polnud kõrgemat haridust. Ülikoolis oli Veski andnud talle analüüsida lause: "Kirjamees olla pole igamehe asi". Siin on nõks selles, et aluseks on da-infinitiv. Sõgel polla selle lausega hakkama saanud ja Veski oli ta läbi kukutanud. Sõgel läks Peda-

googilisse Instituuti, mis oli ülikoolist nõrgem.

Aga ma pean ütleva, et minu respekt tema isiku vastu tõusis, kui ma kirjandusringi koosolekutel käisin. Sõgel kuulas kõik märkused ära, kohati vaidles vastu, kohati mõõnis. Aga seal öeldi võrdlemisi rängalt. Sõna võtsid seal "noored vihased mehed" Aksel Tamm, Jaan Toomla ja kes veel kõik.

Seda kirjandusõpikut kuigi kaua ei kasutatud, vist 1-2 aastat. Õpik oli nii kehva ja selles oli nii palju faktivigu, et varsti kirjutati uus.

Siis oli meie sektori tööks veel eesti rahvaluule ülevaate kirjutamine, mis ilmus 1956. aastal ja oli mõeldud ülikooli õpikuks, et selle najal saaks rahvaluule algkursuse omandada. Nõukogude ajal oli kasutusel niisugune õpetamine, et kõik, mida üliõpilane pidi teadma, tuli loengul ette lugeda. Sellega kujundati üliõpilaste suhtumist – kõik, mida pidi teadma, loeti ette, ja mida ette ei loetud, seda ei pruukinud teada. Nii jäidki nõukogude ajal ülikooli õppejõud teadustööst kõrvale – neil oli suure ettelugemise tõttu kohutav koormus. Algajal õppejõul läheb ju ühe loengutunni ettevalmistamiseks kümme tundi. Üliõpilase iseseisvat tööd, lugemist, peeti tollal kahjulikuks. Tudeng võis ju lugeda selliseidki töid, mis olid ideoloogiliselt väärad. Ka nõukogude ajal ilmumine ei olnud garantiiks – kui paljud nõukogude autorite teosed kuulutati vildakaks või puha vigaseks. Hea, kui loeti ilukirjanduslikke tekste. Sellegagi oli nii, et pigem pidi teadma küsimusi, mida Villem Altoa lugemuse kontrollimiseks esitab (näiteks mis värvi oli Wertheri vest).

Aga raamatu me siiski kirjutasime ja ta läks käiku. Minu kirjutada oli uuema rahvalaulu osa. Pärast seda hakkasin tegema rahvalaulude antoloogiat. Meil oli mustandkäsitöö olemas: Laugaste oli eesti kirjanduse põhivara jaoks koostanud rahvalaulude valiku, mille võtsime aluseks. Taotluseks oli teha antoloogia, kus oleksid esindatud kõik rahvalaulutüübid. Ideed toetati, raha eraldati, hakkasime tööle. Siis tuli sektorisse tööle Veera Pino. Ta oli ülikoolis aspirantuuris olnud, aga ülikoolis talle tööd ei pakutud. Meile oli see suureks plussiks, sest Veera Pino oli ja on väga kohusetundlik ja üliväga põhjalik, lausa maksimalist. See-

tõttu on tal trükkis ilmunud ehk vähem kui võinuks, aga ta üllatab alati oma filigraanse põhjalikkusega.

Leppisime Veera Pinoga kokku, et tema koostab orjuslaulude osa. Ruth Mirov töötas ka siis juba meil laborandina ja võttis samuti antoloogia koostamisest osa. Koostajateks olid väljaspoolt instituuti veel Aino Koemets ja Udo Mägi. Udo Mägi koostas pulmalaulude osa. Juhan Peegel kirjutas ülevaate rahvalaulude keelest, Eduard Laugaste – poetikast.

Vaina Mälk ja Loreida Raudsep jäid sellest tööst kõrvale.

Vaina Mälgul oli oma teema, tema uuris Eesti Kirjameeste Seltsi, kirjutas sellest monograafia ja kaitses sel teemal ka väitekirja. Vaina Mälk oli juba loomult intrigant. Tema-ga ühes sektoriski olla oli ebamugav, kõnele-mata koostööst. Rumal ta ei olnud – aga tark intrigant ongi vist hullem.

Loreida Raudsep, sektori ainus parteilane, oli töökas ja kohusetruu, kuid paraku piiratud inimene. Tema teemaks olid pastorinaljandid, st kirikuvastane võitlus rahvaluules. Ta koostas küll asjaliku registri pastorinaljanditest, kuid ei saanud väitekirja valmis. Ei mäletagi, mitu korda seda arutati. Lõpuks veendus isegi E. Sõgel, et vähilt villu ei saa.

Saime antoloogia käsikirja valmis, andsime kirjastusse "Eesti Raamat". Kirjastuses käsikiri seisis ja mul on niisugune tunne, et seda ei võetud üldse töösse, kuni Magnus Mälk – V. Mälgu abikaasa – oli peatoimetaja. Kui Aksel Tamm sai peatoimetajaks, siis hakkas asi liikuma. Antoloogia ilmus 1969 – 1974.

Rahvaluule oli tollal minev kaup, välja arvatud rahvalaul.

1970. aastate keskpaiku korjati siiski ära üks rahvaluulet sisaldav "Loomingu Raamatukogu" number.

See raamat oli Arvo Krikmanni koostatud vanasõnade valimik. Mul oli "Loomingu Raamatukogu" inimestega suhteliselt hea vahetõttu ja mõnikord ma soovitasin neile ka rahvaluulet. Olen ise neile üht-teist koostanud, samuti R. Mirov, H. Kokamägi ja Krikmann. Raamat oli juba valmis, nii et Krikmann sai mõned eksemplariid ja kinkis

mullegi. Miks tiraaž ära korjati, seda küsige A. Krikmannilt.

Kui "Vanasõnaraamat" 1984. aastal ilmus, tekkis selle ümber ka äziotaaz, aga see tekkis raamatu defitsiitsuse tõttu.

"Vanasõnaraamat" on ju väga hästi tehtud. Sellest on seni liiga vähe räägitud, keegi pole esile tõstnud sellist äärmiselt olulist asja nagu täiesti iseseisev, originaalne liigitus. Raamatus on Krikmanni elegantne sisuline süsteem, mida vanasõnade puhul on äärmiselt raske teha.

Tuleme korraks tagasi kunagise tabuteema – rahvausundi juurde. Ülo Valk on nüüd sel teemal doktoritöö kaitsnud.

Tema väitekirja teemaks olid kuradi esinemiskujud rahvaluules. Tema kaitsmine oli omamoodi tähelepanuväärne, kuna oponendiks oli – esmakordselt filoloogias – väliseestlane Martin Puhvel Montrealist. M. Puhvel andis kaitsmisele tavalisest vahetuma ja väitluslikuma ilme. Tekkis disputatsioon, mida oli huvitav kuulata. Meie õpetatud nõukogu võttis sellest hoogu ja hakkas ka esitama küsimusi, kuigi mitte eriti asjaspepuutuvaid.

Ülo Valgu teema oli hästi valitud – on päris imelik, et kuradist ei ole varem kirjutatud, isegi Loorits mitte. Loorits on muidu kõiki demonoloogilisi olendeid käsitlenud, vähemalt tüpoloogiliselt. Looritsa arvates oli kurat eesti rahvausundis hiline, imporditud kuju. Teisalt on kurat jälle väga koloriitne tegelane ja selles mõttes täielik erand, et ta on tunginud kõikidesse rahvaluule liikidesse. Me kohtame teda lauludeski – harva, aga siiski. Ta on muinasjuttudes, muistendites, memoraatides täiesti tavaline – igal pool.

Kas ingleid või nende ilmutuskujusid eesti rahvaluules on keegi uurinud?

Ei ole. Minu teada meie rahvaluules ingleid polegi. Kindlasti on ta mõlemasooline, sest Saaremaal oli Ingel nii mehe- kui ka naisenimi. Aga pühakuid on küll uuritud. Nimelt on olemas üks kreekakatoliku pühak, püha Kassian, kelle mälestuspäev langeb 29. veebruarile. Üks muistend seletab, miks Kas-

siani mälestuspäev esineb igal neljandal aastal. Seda on Loorits spetsiaalselt uurinud, kirjutanud väga huvitava paksu ja põhjaliku uurimuse, mis ilmus 70. aastatel FFC sarjas. See uurimus on minu teada Looritsal ainuke, mille põhimaterjal on väljaspool soomeugri ala. Muidu käsitlevad Looritsa uurimused kas eesti või liivi rahvaluulet, või mõlemat. See on raudne reegel. Liivi rahvaluule oli Looritsa esimene armastus, siis vahepeal uuris ta eesti ja soome, kõrvalepõikena ka vadja ja karjala rahvaluulet. Kuid see kreekakatoliku pühakut käsitlev uurimus hõlmab eeskätt just slaavlaste pärimusi.

Rahvausund on järelikult sõjajärgses folkloristikas kõige vähem uuritud ala.

Eestis küll. Aga Välis-Eesti peamiselt rahvausundiga tegeleski. Siin peab nimetama vähemalt kolme meest: Gustav Ränk, Ivar Paulson ja Oskar Loorits. Eeskätt väidab märkimist 1600-leheküljeline käsitlus "Die Grundzüge des estnischen Volksglaubens", mida võiks nimetada rahvaluule piiblikuks.

Raamatu I osa ilmus 1949, II osa 1951, III osa 1957. Loorits väidab eessõnas, et keegi – võib-olla KGB agendid? – on ära varastanud juba valmis indeksi ja tal on tulnud see uuesti teha. Seetõttu on indeksis vigu. Vigase indeksi tõttu on uurimus raskesti käsitletav. Häda on selles, et indeks ei sisalda eestikeelseid termineid. Saksakeelse tõlke järgi on eestikeelset terminit raamatust raske leida.

Seda raamatut meie folkloristid veel küllaldaselt ei arvesta.

Kui aga rääkida meie sõjajärgsest folkloristikast, siis ühelt poolt survestas meid teemade valik, aga üsna suur osa oli ka Eduard Laugaste isikul. 60. aastatel ühel – kas oli see Akadeemia täiskogul või ühiskonnateaduste osakonna koosolekul Sakala tänava saalis võttis Laugaste sõna ja juhtis tähelepanu sellele, et akadeemias kannatab rahvaluule sisuline uurimine. Mina ütlesin selle peale, et sisuline uurimine on see kõige viimane, kõigepealt tuleb vorm selgeks teha ja et selleks on praegu hea võimalus, sest Peegel koostab parajasti poeetiliste sünonüümide sõnastiku. Kui vorm on selge, siis on võimalik laule selle alusel periodiseerida ja määritleda, kust üks või teine pärineb. Sisuliselt uurida saab

alles siis, kui on olemas olulised kontekstilis-
sed andmed. Muidu jääb uurimine õhku.

Laugaste rünnak oli küllalt ootamatu, varsti peale seda kutsus Sõgel mu välja ja ütles, et Laugaste on rahvaluulesektori liik-
meks määratud ja hakkab tegelema rahvaluule "sisulise" uurimisega. Laugaste tahtis luua orjuslaulude gruppi. Sinna gruppi läks Loreida Raudsep, aga teiste liikmete värbamisega tekkis raskusi. Laugaste võitles endale kaks lisakohta, Aino Koemetsa ja Hilja Kokamäe jaoks, ning nõudis vanasõnade grupist ka Veera Pino. Pino töö piirdus oma väitekirja trükivalmis seadmise ja avaldamisega. Teised hakkasid a-st b-st peale, võtsid ühe laulu ja tegid selle kohta monograafia. See rahvaluule "sisulise" uurimise grupp avaldas kaks kogumikku: "Saaksin ma saksa sundijaks" ja "Kui ma pääsen mõisast". Esimene köide oli päris soliidne oma mahult, teine oli õbluke. Pino tuli sealt grupist ära. Laugaste ise ka ei jõudnud suurt midagi teha. Nii see grupp lagunes, suutmata orjuslaulegi tervenisti käsitleda. Kui kasulik see kõik oli, õelgu hilisemad hindajad. Niipalju rahvaluule sisulisest uurimisest.

Kui Tõnu Seilenthal valiti direktoriks, struktureeriti instituut ümber, rahvaluulesektorist ja rahvamuusikasektorist moodustati rahvaluule osakond. Juhatajaks sai proua Ingrid Rüütel.

See oli minu jaoks vabanemine. Sektorijuhataja pidi ikka seda tegema, mida teised teha ei suutnud või ei tahtnud – eeskätt igasugused ülevaated näiteks. Kirjandusloole oli seda huvitav teha, aga ülevaateid tuli teha ka ENSV ajaloo ja see oli juba vähem huvitav, et mitte öelda ebameeldiv. Siis tuli Moskvast korraldus kirjutada üleliidulise filosoofia ajaloo jaoks ülevaade rahvaluules kajastuvast filosoofiast. Niisugused asjad tuli endal ära teha. Selle peale läks palju aega. Nii et sektorijuhatamine polnud midagi eriti ihaldavat. Välja arvatud muidugi palk, ärgem olgem variserid. Ja sektorijuhataja koht oli paraku nomenklatuurne. Aeg-ajalt tehti ettepanekuid parteisse astuda. Õnneks valitses ka parteisse astumises kvootide süsteem. Kui töölised ei astunud küllalt innukalt parteisse,

siis ei saanud ka intelligenti võtta. Kui pres-
sing oleks pidev olnud, siis võib-olla oleksin parteisse ka astunud, kes teab.

Aga eks minu parteitu olek avaldus suhtumises sektorisse. Kui saadi näiteks kohti juurde, siis olime meie ikka need viimased. Kaks korda käisin ise taotlusega Moskvast kohti juurde tahtmas (viimane kord läksid kohad Laugastele rahvaluule "sisuliseks" uurimiseks).

Praegu kuulub rahvaluule osakond Eesti Keele Instituudi koosseisu.

Praegu küll veel, aga osakonnajuhatajal on plaanis teha omaette rahvaluule instituut. Minu meelet on see plaan hiljaks jäänud ja saab ehk võimalikuks siis, kui akadeemia üldse ära kaob. Pigem tuleks leida ühine keel Kirjandusmuuseumiga ja sinna koonduda. Niikuinii on enamik rahvaluuleuurijaid Tartus. Juba põhimõtteliselt oleks vaja rahvaluule uurimine ja võib-olla kogu instituut Tartusse tagasi viia. Muidugi mitte sel moel, nagu instituut Tallinna toodi. Ma usun, et meie instituudi maja Tallinnas saaks vahetada maja vastu Tartus. See oleks asjade loomulik käik. Tartu Ülikool on hakanud näiteks endale murdekogu tegema. Keelearhiiv on praegu EKI-s. Just õppivad lingvistid, kellele seda eriti vaja oleks, ei saa arhiivi praktiliselt kasutada. Ega Pedagoogikaülikooli tudengid murdekeele vastu erilist huvi ei tunne. Omal ajal, kui Mart Mäger seal loenguid pidas, viis ta üliõpilasi küll murde- ja isegi rahvaluule kogumise praktikale. Praegu aga tuntakse Pedagoogikaülikoolis huvi – kui üldse tuntakse – kaasaja keele vastu.

Nii et perspektiivselt peaks mõndagi tagasi Tartusse suunama. See oleks riiklikult mõeldes majanduslikult kasulik. Ma ei arva, et akadeemia oleks vaja väga kiiresti ära kaotada, pigem on tähtis see, kus akadeemia instituudid asuvad. Ja ülikooli profiilile vastavad instituudid võiksid ikkagi Tartus olla. Folkloorialane töö ongi Tallinnas lõppemas – oleme peaaegu kõik pensionieas. Seega oleks folkloristika koondumine Tartusse üsna lihtne.

Vestles Marika Mikli

VAATENURK

PEETER KÜNSTLER

Romaan kui elajas

MAIT ANDO RAUN. KOLLANE MAJA. "Kupar", Tallinn, 1994. 190 lk.

Mait Ando Raunale on iseloomulik kalduvus kirjutada suurtest ideedest ja suurmeeste elulugusid. Selline on kujunev mulje. Ka romaanis "Kollane maja" tekib prototüübi küsimus. Alul mõjub see ränga intrigeerivusega, hiljem eikuidagi. Romaanis on prototüübi hõngu tunda igas sopikeses, aga romaanis tervikuna pole tähtis muu kui portree ülikoolist mingi ürgse, stagnatsiooni solkmetest vaevatud inimnäolise elajaloomana. Mida rõhutab pealkirja valik. Ja see on personifikatsiooni ilming. Lähenemine ainele ei ole päriselt selge. Animism püha hiie, koduhaldjate, Vanapagana jne kujul mängu ei tule nagu ka kristlikud hea ja kurja heitluse kehasused. Võiks ju arvata, et kui elu on põhjalikult nihestunud, siis antakse sellest kuidagi märku: puud voolavad verd ja järvedes loksub viin, mehed heitlevad viirastustega ja naised hakkavad end piitsutama, sest pole midagi alal hoida. Tagantjärele on ju teada, et kommunistlik süsteem hakkub. Kuldkalake ütleb hääd tervit. Ja Raun näib tõsimeelselt arvavat, et parim viis neist asjust rääkida on farss.

Farss vajab ranget ülesehitust, ülesehitus kena, kõigest liigest puhastatud plaani, aga viimast pole niisama käepärast võtta. Raun ei mõtlegi ses suhtes midagi välja. Peategelane Sammalson on konstrueeritud konkreetset prototüüpi ja üliõpilaskloori ühitades, kõrvaltegelased loitsitakse (siiski!; muide meenub, et Raun on riigiametnikuna tegelenud rahvakultuuri probleemidega, aga see on vist liiga ebamäärane seos tema kirjanikukreedo selgitamiseks). Sammalsoni piiratud joomist võiks pisut üle pingutades seostada ka kärbeseseene ja lovega, mittel tasandil seostub temaga teispoosusega suhtlemise motiiv (välismaa, erandlik anne, ülikooli omadest erinevad elureeglid, kasparhauserlik päritolu, ohverdatu kõnekas roll suuremas elumän-

gus). Peatükk peatüki järel korduv ringkompositsioon: sõlmitus – joomine, joobnu elamused ja korduvad nägemused ühes järk-järgult patoloogilisemaks muutuva suhtumisega vastassugupoolde – paratamatu valekäik. See on farsi jaoks täiesti sobilik. Kuid Raun lisab kompositsiooni suhtes ülearust, kuigi huvitavat lisaainet ehk lihtsalt ballasti. Nii läheb farss põhja ja järele jääb midagi hoopis vormitut. Ma usun, et žanrimääratlus on ainuüksi autori tahteakt ja seepärast väidan piinlikkuset, et mind köidab selline lähenemine hulga enam kui klassikute šedöövrite truu kopeerimine. Kuid antud juhul häirib mind see, et ma ei leia vormituses keskendatust, ma ei taipa, milleks see vabadus nii väga hea on.

Nõutuks tegi veel üks rangelt korduv osis romaanis, nimelt teksti ajalehetsitaatidega pikkimine. Arvestades ainet ja sellele lähenemist oodanuksin sealsamas manuses ka sõrmeotsatäit kaasaegses ajakirjanduses ilmunud parodiaid, mille sisu ja struktuur tegelikult kattusid kroonusisuga ja surid ühes sellega ka välja – näiteks lõigukesi "Pikris" ilmunud rubriigist "Kirev gloobus". See oluks tasakaalustavaks paralleeliks. Niisama tahtnuks leida rohkem neidki sõnastusi kroonuülikooli mentaliteedist, mis loonuksid kindla fooni üliõpilaskloorile. Rauna ei huvita ka prototüübi tõene portreeterimine.

Mulle hakkab tunduma, et lugeja jaoks on selle romaani jantlik ülesehitus eituse eituse, talle ei ole üheselt mõistetav eituse vorm. No päris nii see ka ikka ei olnud, kaldub ta ülemääralt tõsiselt arutlema. Tõde tavatähenduses on metsik, tõrjumatu. Raun ei anna võimalust näha tõde ohutuna puuris, tema eesmärgiks ei ole ka tõega hirmutamise või tapmine. Autori positsioon tundub olevat kõrval, väga ilusa kirjanduse juures. Ta just nagu veenaks, et tõde mängib inimesega ja ei söö teda, kui ta mängureegleid ei riku. Ainult et milliseid reegleid, seda Raun eriti ei täpsusta (või siis Sammalsoni kaudu?). Tema romaan oma mängleva tõelusega on kui hullav elajas, keda meil tuleks kasvatada, kellele peaks suukorvi ostma, rihmast rääkimata, kuid keda ketti pa-

nemisega karistada tundub ebamoraalne. Romaan on osalt veetlev, aga üldiselt tülikas. Kui me tahame Rauna romaani tõsiselt võtta, siis raiskab see tüütult palju aega.

Utreerimine on iseendast kena asi. Väga ilusa kirjanduse puhul on see võib-olla ainuüksi stiiliküsimus, kas utreerida või mitte. Kujudid peavad vaid üsna rangelt mingile tendentsile alluma. Raunal valitseb vihjeline paraboolne süsteem, millesse on kaasatud naturalistlikke episoode ja anekdoote. Kirikut keset küla ei kerki, kuigi kõik küljed ootavad vertikaalset lahendust. Mis on keskel? See, mida lugejast arvatakse ehk milline on tema võimalik lähenemine. Kas ta aimab või ei? Kui ta läheb kaasa farsiga ja ei taju parabooli, ent prototüübi olemasolu adub, on tal põhjust suhtuda Rauna üleolevalt kui mõõdutundetusse karikerijasse. Kui ta loeb välja parabooli, aga ei taju selle taga kindlat ideoloogiat (nagu minagi), siis tekib kiusatus süüdistada Rauna küündimatuses üldistada. Minus on siiski süvenenud arvamus, et Rauna tekst on korporatiivne ilming. Sulgedes end Raunaga ühte korporatiivsesse ruumi, võiksimme end romaani lugedes hubaselt tunda.

Teisalt veel ühest iseloomulikust stiili-probleemist. Miks tõlgib Raun näiteks parodeeritavate sõjaväelaste nimesid, aga sõjaväega seotud termineid ei tõlgi? Üldjuhul mõjub see põhjusetu keelelise edvistamisena. Mis släng see on? Korporatiivne. Vaid piiratud hulk eestlasi mõistab, et nõukogude ohvitser, kes eesti intelligendihakatastele oma eeskujuna najal militaarelu õpetas, kaotas sellega identiteedi. Ohvitser tajus oma naeruväärset positsiooni ja tegi alateadlikult lollusi nagu jaksas. Seejuures ei tea ma ühtegi juhtumit, mil ohvitser oleks "kursante" füüsiliselt rünnanud. Üks kord nädalas drillitavate puhul oleks selline arveteõidendamine ebaloogiline, sest tagajärjed pole kontrollitavad. Vastupidiseid juhtumeid tean küll ja neile järgnes loogiliselt vaikus. Teenistus oli lihtsalt nii magus, et sellest tuli iga hinna eest kinni hoida. Nii ilmnebki, et tõde on siin raske taibata, küll aga jäädvustavad episoodid tudengite meelsust ilma seletavate tagamaadeta.

Kindlasti torkab silma ohjeldamatu joomine. Mul puudub erialane pädevus, et otsus-

tada, kus lõpeb meditsiiniline juhtum ja algab kirjaniku fantaasia, fabuleerimine. Joomine kui massipsühhoos vajab sügavat hinnangut kui vihjed organisatsiooni mandumisele. Joomine kui pärsitud vabadusejano ilming eeldaks tugevat ideelist alust või vähemalt purunenud armastust. Joobeseisund on siin hoolimata tõestatavatest tagamaadest pigem funktsionaalne võte, mille kaudu on kõige ökonoomsem kujutada totaalset nihestatust. Ohjeldamatust joomisest ei kooru enam tõdemusi kui viimane.

Tartu, ülikool ja ülikooli õppejõud-teenistujad. Tartu on otsesõnu kuulutatud peldiklinnaks (seal elumõnused nautinu vist ei viitsigi vaielda?), aga jah, vaat ülikool – ma just kuulsin raadiost riigi tasandil heietust, et ülikool on alal hoidnud ja edendanud ei tea mida kõike –, vaat selle ülikooli puhul annab Raun täiesti ilmse kõrvakiilu praegu kehtivale ametlikule hinnangule.

Kuidagi liigselt irdseks jääb peategelase süvenev patoloogia suhetes naistega. Arvan, et see on seesmisest vajadusest ajendatud vastutulek mingile elutõele, mis täpsustamata jääb, nagu enamik asju "Kollases majas".

Mis siis "Kollases majas" tegelikult sünnib? Ühiskondlikuks eluks ebaküpsena saabub Samuel Sammalsoni nimeline geniaalne kaardiladuja väljakujunenud miljõosse, kus tal tuleb taluda erandlikust positsioonist tulevat ülejõukäivat koormust. Mis asi on loeng, küsib ta ega saagi vist vastust. Ta küpseb irratsionaalsuse kaudu, millest ta enam ei suudagi väljuda, kuigi mängurist rassistina seda tõsiselt üritab. Pole otsest moraali, kaastunnet ega analüüsitavat ideoloogiat. Lihtsalt korporatiivne tekst ja küllaltki mõnus lugemine, kui lugeda episoodide kaupa. Ühe hooga läbi lugedes võib romaani läbiv patoloogiline hoovus tekitada kergeid psüühilisi vaevusi.

PRIIDU BEIER

Kel paremat võimalust pole

TÕNU TRUBETSKY. ANARHIA. "Tiritamm", Tallinn, 1994. 48 lk.

Tõnu Trubetsky on oma teise luulekogu pealkirja hästi valinud. Milline intellektuaalne kont on kriitikale närida antud! Anarhismi kallal võib oma hambaid teritada lõpmatuseni, võib olla tema poolt või vastu jne. Mina isiklikult olen praegu anarhismi vastu, kuigi õndsas ENSV aegadel olin ta poolt, võib-olla olen mõne aja pärast muutunud oludes jälle anarhismi pooldajate ridades. Eks näis. Laiemale publikule assotsieerub anarhia lihtsalt korralagedusega ja seda on meie värskeltküpssetatud vabariigis juba kõrini. Nähtusele teaduslikult lähenedes võib meenutada, et anarhismi näol on tegemist üsna vana mõtte- ja poliitikavooluga, mille esiajaloo saab viia välja küünikute filosoofiani Vana-Kreekas ja taoistideni Vana-Hiinas. Pealegi on tänapäeva anarhism, mis kujunes oma õige nime all välja 19. sajandi keskpaigaks Saksamaal (Stirner), Prantsusmaal (Proudhon) ja Venemaal (Bakunin, Kropotkin), üsna mitmepalgeline nähtus. Mõned neist tegelevad veriste terroriaktide ja pommiplahvatuste organiseerimisega (just need võitlusvahendid on teinud anarhistid kõigi maade kaitse- ja salapolitsei- de murelasteks), teised aga eitavad igasugust vägivalda ja ajavad rahulikult oma ametiühinguasju. Aga nii rahumeelsed anarhosündikalistid kui anarhistid-terroristid seavad endale eesmärgiks riigi ja kõigi riiklike sunnivahendite kaotamist. Kindlasti on need ideed praegu kõige populaarsemad Rummu laagris ja Patarei vanglas.

Mart Velsker on oma "Postimehe" arvustuses nimetanud Trubetsky vaateid inimsõbralikuks anarhismiks. Tõnu Trubetsky on kahtlemata üks meeldivamaid noori luuletajaisiksusi, keda ma tean. Tekibki küsimus: kas nii sümpaatne noor inimene võib ikka olla tõsimeelne anarhist? Võib-olla on tegemist vaid luuletaja anarhisti-poosiga? Kuigi Trubetsky on oma luules varmas ründama riiklust ja võimu ning ülistama vabade egoistide kaunist tulevikuühiskonda, jääb kriitikule siiski tunne, et tõelisest fanatismist ja kirest jääb seal nagu vajaka. Trubetsky vabandu-

seks saab tuua, et enamasti on "Anarhias" trükitu puhul tegemist siiski laulutekstidega, mis vajaksid mõnikord ka noodikirja enda alla. Loomulikult võib nüüd targutada selle üle, mille poolest erineb üks hea luuletus heast laulutekstist. Mäletan, et kunagi ülikooli ajal, kui ma olin sõjaväelaagrist välja visatud ja kartsin kõiki sellest tulenevaid tagajärgi, nii et pidin end ajutiselt psühhoneuroloogiahaigla seinte vahel varjama, käis mind seal vaatamas Toomas Lunge, kes tahtis mult saada mingeid laulutekste "Justamendi" jaoks. Tema siis püüdis mulle laulutekste kirjutamist õpetada, aga sellest ei tulnud midagi välja. Ikka kippusin kas liiga keeruliselt või liiga irooniliselt kirjutama. Nii et laulutekstidega kukkusin täiesti läbi, kuigi Trubetsky ja "Vennaskond" on hiljem mõnda mu luuletust laulutekstina kasutanud.

Tunnistan, et just laulutekstide autorina äratav Trubetsky mus veidi kadedust. See, millega mina kuidagi hakkama ei saanud, tuleb tal mängendas välja. Sellist lapidaarset ja lummavat lihtsust, mida vaadeldavas kogus esindab "Vennaskonna" ühe kõige menukama loo "Insener Garini hüperboloid" tekst, on raske ületada. Mati Unt on ju sellest laulust inspireerituna tulnud mõttele luua hüperboloidi-aineline rock-ooper. Sealsamas "Hüperboloidi" kõrval on aga samuti "Vennaskonna" lauluna tuntud "Jumal kaitse kuningat", mis mõjub täiesti stiilipuhta luuletusena, kus on kasutusel üsna keeruline meetrika ja huvitav rütm. Eriti tõstaksin esile veel selle luuletuse väljapeetud iroonilist historilikkumeeleolu. Miks pole veel ükski partei või liikumine seda suurepäraselt teksti oma hümniks võtnud?

Kuna jutt läks juba luule ja laulutekstide peale, siis tuleb rõõmu või kurvastusega nentida, et see kõrge ja uhke sein, mis eraldas seni lihtsurelikku põlatud värsitrealit lugupeetud Kirjanike Liidu liikmest, on nüüd viimaks kokku varisenud. Laulutekstide meistrid leiavad nii üldsuse kui ajakirjanduse silmis üha suuremat austust ja ka liidu ukсед on nende ees järsku avanenud. Demokraatia teeb kõik võrdseks ja üheväärseks. Kedagi ei saa enam paremaks või halvemaks pidada. Isegi Anton Hansen-Tammsaaret ei saa enam Anton Suurkasest paremaks kirjanikuks pidada. Kui Aleksander Suuman ei häbene luu-

lendada seda, kuidas ta Otniell Jürissaarele Kirjanike Liitu astumiseks soovitud andis, siis pole ka mul vaja häbeneda kinnitast, et Trubetsky on selle au ehk kümme korda rohkem ära teeninud. Kindlasti annaksin talle selleks soovitus, kui ta vaid viitsib pabereid täitma ja ajama hakata. Vaatamata oma šokeerivale populaarsusele keskkoolialise noorsoo hulgas on Tõnu Trubetsky siiski juba küps kirjanik, kahe luulekogu ja ka ühe proosateose autor ning viie "Vennaskonna" kasseti kaasosaline.

Kui nüüd veel ühest pisiasjast rääkida, siis pean tunnistama, et inglise keelt ma põhimõtteliselt ei oska, seepärast tundus mulle äärmiselt totter, et eestikeelsesse luulekogusse on topitud mõned inglise keelde tõlgitud luuletused. Ma oleksin näinud selles mingit vaimukust, kui tegemist oleks olnud handi, hiina või urdu keelega. Mäletan, et tegin paar aastat tagasi samasuguse, tõi küll, suusõnalise ja kuidagi eriti isalikul ja hellal toonil öeldud märkuse Karl Martin Sinijärvele, aga sellest ajast peale on ta muutunud minuga suheldes kuidagi vimmakaks. Kuid siiski, raske on uskuda, et sellist eurooplaseks-olemise demonstreerimist esineb massiliselt ka soome, rootsi või šveitsi nooremas luules.

Paar aastat tagasi otsiti eesti kirjandusest hoolega ensv-kirjandust. Trubetsky kogust võib seda ensv-luulet leida küll ja küll. See ongi ju suures osas viis-kuus aastat tagasi paberile pandud looming. Ja neid õndsaid ENSV-aegu meenutades läks meel järsku väga kurvaks. Meelde tulid "Progress'87" õhtud Tallinnas ja Tartus ning kogumik, mis ilmumata jäi. Ka Trubetsky oli seal üks põhiesinejaid. Nüüd on sellele kogumikule eessõna kirjutanud Rein Kruus juba manalamees, ka Tõnu Toomik on surnud. Teised on läinud kes ajakirjandusse, kes lavale laulma või näitlema, kes teadust tegema, kes kooli lapsi õpetama. Kas jääbki siis nõnda, et kirjandusse jäävad veel vaid need, kes ei sobi ajakirjandusse, lavale või teadusesse, kel pole lihtsalt ühtki paremat võimalust?

MARDI VALGEMÄE Eestlane ja tema vari

PIRET KRUUSPERE. EESTI PAGULAS-KIRJANDUS 1944–1992: NÄITEKIRJANDUS. Eesti Teaduste Akadeemia, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus. Tallinn, 1993. 80 lk.

Näitekirjandus pole ei liha ega kala. Nagu noodid, mis saavad muusikaks alles kontserdisaalis, elustuvad dramaturgilised tekstid ainult teatris. Ent tänu traditsioonile, mis on nihutanud näidendid kirjanduse orbiiti, võime kõnelda draamast kui iseseisvast kunstivormist. Sellist lähenemisviisi vajab eriti väliseesti näitekirjandus, sest paguluse piirat võimalustes valminud lavastused saavutasid harva täismõõtmelise teatraalsuse. Väliseesti emakeelse teatri arengusuundi visandas tullebki Piret Kruuspere järeldusele, et kutselise teatri puudumine pidurdas otsustavalt pagulasnäitekirjanduse arengut. Sellegipoolest, ja see näib kinnitavat eestlaste visadust ja jonnit, tegeles Kruuspere andmeil umbes kuuskümme eksilautorit näidendite kirjutamisega. Kaks aastat enne Kruuspere teose ilmumist trükitud naeruväärselt väikese tiraažiga raamatus "Väliseestlaste teater ja draama" (Tartu Ülikooli kirjastus) loetleb Ants Järv enam kui kaheksatkümmend autorit. Muuski osas on Järve ülevaade Kruuspere omast laahaardelisem ning detailirohkem, aga Järvel puudub tahtmine või võime suhtuda ainesse kriitiliselt. Kruuspere seevastu saavutab märksa lühema käsitlusega metodoloogiliselt pädevama ning hinnangult tõetruuma kokkuvõtte eksiidraama kirjanduslikust väärtusest.

Kruuspere teos jaguneb peale põhitekti raamiva teatrielu skitseeriva sissejuhatuse ning lühikokkuvõtte (pluss bibliograafia ning biograafilised märkmed) kaheksaks peatükiks, millest olulisemad käsitlevad selliseid teemasid, nagu žanrid ja meetodid, poeetika, aineestik ja probleemistik, vaated aja- ja kultuurilukku, lähiminekiku kajastused ning elu eksilis. Eraldi vaatluse alla tulevad kaheksa näitekirjanikku: August Mälk, Gert Helbemäe, Asta Willmann, Bernard Kangro, Ilmar Külvet, Helga Nõu, Elmar Maripuu ja Arvo Mägi. Neist tunnistab autor "kutselise teatri-lava" vääriliseks Helbemäe, Kangro, Külveti,

Nõu ja Maripuu. Selline valik tundub olevat õige. Kruuspere piisavalt põhjendatult kaalutlusile võiks end lisada veel ühe temaatilise teguri, mis esineb siin loetlet viie kirjaniku draamaloomingus ja millele Kruuspere vahetevahel möödaminnes vihjab, ilma et ta seda mõtet sihikindlalt arendaks.

Helbemäe, Kangro, Külveti, Nõu ja Maripuu teatritekste ühendab dramaturgia põhitõdedeni tungiv arusaam maski ja näo kahepoolsusest, mis väljendub tegelasis, kellega kirjanik on andnud teise mina või kes kehastavad teisikut, mida Carl Gustav Jung (nagu kaudselt Juhan Liivgi) on kutsunud varjuks. Sügavsümbolne konflikt Mina ja teise vahel moodustabki võib-olla kõige olulisema osa sõelale jäänud väliseesti näitekirjandusest, sest selle kaudu läheneme mitte ainult maarjamaalaste poolitamisele koduning väliseestlasiks, vaid ka üldinimlikule Mina lõhestumisele, ehk Arthur Rimbaud' väitele, et "Mina on teine" (*Je est un autre*).

Kõige selgemalt toob Teise lavale Helga Nõu oma "Põgenejatega", kus (eesti) sõjapõgenikud ristuvad nii reaalsuse kui iseenese eest põgenejatega ning kus autor esitab maskile läheneva paruka kasutamise naise erinevaid osi elus. Gert Helbemäe "Üleliigne inimene" maalib traagilise portree Juhan Liivist, kes usub "põrgusse, mis inimeses iseendas... ja mida ta ise endale kuumaks kütab". Helbemäe kehastab Liivi kuju, nagu Kruusperegi seda märgib, laseb "Varju" tegelasil pirandelloolikult lavale ilmuda, annab Liisa Goldingule mardisandimaski, mille kandmine viib Liivi järeldusele, et "naine on poolingel ja poolhoo", ning viitab hullumeelsuse stseenides Mina kõige põhilisemale lõhenemisele ehk skisofreeniale, mida inglise psühhiaater R. D. Laing kutsub "jagunenud iseks" (*the divided self*). Elmar Maripuu ühevaatuslikus näidendis "Süüdmused sureval planeedil" rebivad tegelased üksteise nägudelt sümbolised maskid, paljastades endi varju-pooli ning vallandades hingesoppides pesitsevaid hävitusingleid. Bernard Kangro lühidraamas "Üle jõe" kohtame jällegi (sõja)põgenikke ning saladuslikku Võõrast, keda "võib pidada", nagu kirjutab Kruuspere, "nimetuks varikujuks".

Ilmar Külveti "Sillas üle mere" esineva kahestunud kodu- ja väliseestlase isakujuga

(Vello Meerend–Paul Toomik) naaseme üldinimlikult pinnalt maarjamaalaste juurde, kus (kui parafraaseerida sama hingetõmbega Julia Kristevat ja Betti Alverit) meis kõigis elab "vaimset värki välismaalane". Ent sellist lõhestumist ei pruugi võtta hälbena. Otse vastupidi, sest katki ei ole siin midagi. Oleme vaid avastanud sügava elusaladuse: Igal Minnal on oma Teine, igal eestlasel oma vari.

JANIKA KRONBERG Mängutoosiks elu

GERT HELBEMÄE. ÕEKESED. 2. tr.
"Eesti Raamat", Tallinn, 1994. 194 lk.

Maid- ja mandreidpidi laialipillatud eesti pagulaskirjandus on lugejatele kodumaal avanemas oma täismahus ja -väärtuses. Esimese avalikult lubatud avastamise joovastus ongi juba möödas, paraku ühtaegu koos kirjanduse üldise taandumisega "normaalsele", tagasihoidlikumale kohale. Pagulaskirjandus pole enam väärtus omaette, vaid saamas – oma temaatikalt ja ainekult siiski vähem või rohkem isevärvi jäädes – eesti kirjanduse üha eristamatumaks osaks. Tõsi, algusest peale on ilmunud kaineid analüüse ja arvustusi taastrükkide puhul, kuid nende kiuste näib, et vähe on märgatud, uurimisest kõnelemata, autorite uueks koduks saanud asukohamaade kultuurilise konteksti viljastavat ning rikastavat mõju. Osalt seletub see küll kogemustausta puudumisega kodumaistel kirjanduskriitikutel, kuid vahest ka ebateadliku kartusega pookida valdavalt koduõllandusliku koega teoste külge selliseid võrseid, mida neil ei arvatagi olevat.

Sedalaadi retseptiooni näiteks tundub sattunuvat ka Gert Helbemäe looming, millest "Eesti romaanivara" sarja lõpetanud "Ohvrilaeva" kordustrukile tänavu lisandus pehmelt öeldes pentsiku kaanekujundusega "Õekesed", algse ilmumisaastaga 1955. Imehästi passib sellegi ehthelbemäelikult valitud tegevuspaigaga romaani iseloomustamiseks autori enese ühe varasema kuuldemängu pealkiri: "Truudus Tallinnale".

Arvo Mägi lühimonograafias "Gert Helbemäe" (Lund, 1968) on siiski juttu ka "Õekeste" esmaintentsioonist, jalutuskaigust

Londonis Victoria-aegsete majade vahel ning põgusast seigast, mis viinud mõtted Nõmmele Helbemäe kaugete sugulaste, nelja saksiku vanatüdruku majja, mille tõetruudust romaanis väidetavalt järgitakse kuni krokodillitopi-seni. Tolle "oma üksinduses suure ja võimsa, vanainimese nägu meenutava maja" painava atmosfääri loovad samasugune kitsarinnalisus, moraalirangus ja pingutatud kodanlik kombelisuus, mille hõngu võis jalutaja tunda õhkuvat Londoni linnaosa South Kensingtoni soliidsetest hoonetest. Õekeste Dorothea-Josephine, Auguste-Melanie, Karoline-Stephanie ja Marie-Louise "elamata elust" lahvatavad pinged, tülid ja põhiintriigi sõlmumine nende surnud venna tütre saabumisel majja on võrdselt kujuteldavad mõlemas kultuuriruumis.

Nii habras seos on mõistagi hõlpsasti vaidlustatav: see kõik ju siiski juhtus või oli vähemalt võimalik **siin**, romaani miljöö on kodumaiselt kadaklik, tõsielulised seigad autoril ajakirjanikuametiga leiba teenides täpselt fikseeritud, tulevase loomingu tarbeks mällu talletatud ning nende kasutamine teoses autoripoolselt avameelset kinnitust leidnud. Muu on vaid juurdemõeldav, fantaasia, hämmamine seega.

Kuid on alusetu arvata, nagu poleks "Õekeste" ilmumisajaks möödunud ligi kaheksa Vana Hea Inglismaa aastat Helbemäed kuigivõrd oma-näoliseks verminud. Helbemäe oli kirjanik, kes võõrsile sattununa loometegevuse ja ajakirjandusliku argipäeva kõrval erksalt jälgis kohalikku kultuurielu, tema kirjadedest Karl Ristikivile näiteks võib välja lugeda siirast vaimustust Inglise teatrist ja angloameerika suurkujust T. S. Eliotist. Maaimekultuurikogemus, selle rikkalik pagas, on Helbemäe loomingu vaieldamatult kaasas, kuigi vahest varjatumal kujul kui mõnel teisel.

Jah, loomingu toormaterjaliks on elu, nagu Helbemäe on väitnud, kuid teisel poolt on loomine – taas autori sõnutsi – "uee nõobi valamine". Või siis tõsielulise ainese kuuldavaks tegemine lapsepõlvemälestustest pärit mängutoosi helides. Ning kuigi autorilähedasi maks tegelaseks romaanis on tavaliselt peetud Mariet, kuuldu hoopis teise õekese,

Kara arutlustest – "kordamine, püüd jäljendada on surnumaski pealesurumine elavale"; "reaalne on see, mida tuntakse, mitte see, mida nähakse" – elava kirjaniku Helbemäe häält.

Just inimpsüühika varjatuks jääva poole, tolle "jäämäe nähtamatu osa" esiletoomine pinnahoovuste kaudu ongi kogu Helbemäe loomingu põhiteemaks ja tema psühholoogilise realismi eelduseks. Kummalisi, müstika-hõngulistekski peetud ühtelangevusi, püüdlust mõista nähtavat seletamatu kaudu peaksin seejuures kirjaniku poetikale tunnuslikuks jooneks, mille edasiarendamine võis ulatuda ka mängulistesse loomingu-kommentaarisidesse ja igapäevaellugi. Vahest pole päris juhuslik ka Helbemäe ühe teise varasema kuuldemängu, salapärasusega looritatud "Auguste Carolina" peategelase nime lahus-tumine kahes õekeses. Või mine tea – ehk oligi vaimudele vastuvõtliku Kara kummalistel juhtumustel guvernandina Pariisis elades reaalne, kuskilt kuuldud-loetud-laenatud tagapõhi. Tõeliseks väljamurdekatseks psühholoogilise realismi raamidest saab aga õekeste groteskne ja võimuihar ringmäng lapse ümber – ebatõenäoline, kuid oma sümboolsuses seda mõjuvam.

Nõndapalju "Õeketest", kuid mõni Helbemäe hilisemgi romaan võiks tänases Eestis paeluda tähelepanu. Kommertsi võimutsemist silmas pidades mõistagi osavalt reklaamituna. Võimalusi selleks peaks leiduma, kas või järgmise analoogia kaudu. Kui viktorianaanliku rangusajastu järel põhjustas Inglismaal skandaale tumeda tungiilma avastanud D. H. Lawrence'i looming, siis Gert Helbemäegi viimastesse romaanidesse imbub erootilisi motiive. Teadupärast küll suuremate tormideta ja kriitika erilise nurinata. Muuseas on kirjanik ka tunnistanud, et materjali kogudes, mis suuremas osas jäänud siiski kasutamata just karmi arvustuse kartuses, külastas ta mitmeid *gay*'de, lesbide ja teiste "vähemuste" koosviibimisi. Viitavad needki seigad tema loomingu tõsielulistele lätetele. Kuid mitte vähem uuendustaotlustele ja temaatika avardamisele konservatiivseks kammitsetud pagulaskirjanduses, mille üht esindajat on koguni karskusjumalannaks tituleeritud.

**TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE RAHU JA
AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA**

Vikerkaar

**Hea "VIKERKAARE"
lugeja kodus ja võõrsil!
Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi, aidates Sul
nõnda lahti saada üksiknumbrite jahtimise vaevast.**

**"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu**

**Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.**

**Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.**

**Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.**

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 431 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Tammik 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0001, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 04.11.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,98 "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 11. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

